

ԷԶՄԻԱՏԻՆ

1969-7

ՌՆԺԸ
ԻԵՏԱՐԻ

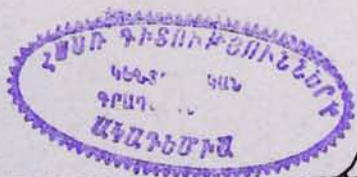
Ապրիլ

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

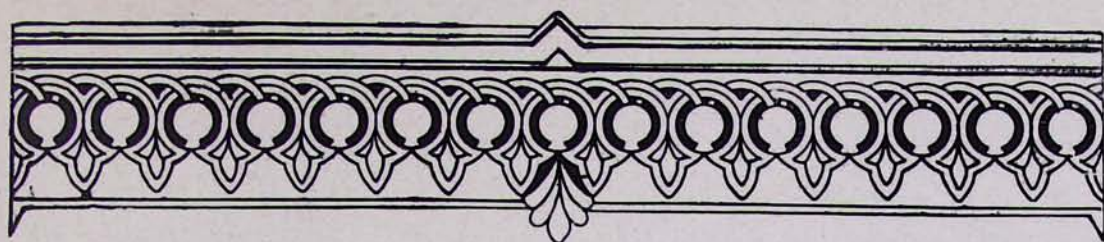
ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՒՈՅ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ

Դ

1969

ՈԱ-11.416

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Հաղորդագրություն	էջ 3
Վեճափառ Հայրապետի ֆառգը Փրկչի հրաշափառ սուրբ Հարության տոնի առթիվ Մայր տաճարում	4
Փրկչի հրաշափառ և սուրբ Հարության տոնի առթիվ Ամենայն Հայոց Մայրազույն Պատրիարք և կարողիկոս, Նորին Սուրբ Օծայրյուն Ս. Ս. Վազգեն Ա Հայրապետի և Բայր եկեղեցիների հոգևոր պետերի միջև փոխանակված ողջույնի հեռագրերն ու գրությունները	7
Փրկչի հրաշափառ և սուրբ Հարության տոնի առթիվ Ամենայն Հայոց Մայրազույն Պատրիարք և կարողիկոս, Նորին Սուրբ Օծայրյուն Ս. Ս. Վազգեն Ա Հայրապետի և եվրոպական Արքեպիսկոպոսի ու առաջնորդարանների միջև փոխանակված ողջույնի հեռագրերն ու գրությունները	19
Հայրապետական հանդիսավոր սուրբ պատարագ Մայր տաճարում Փրկչի հրաշափառ Հարության տոնի առթիվ	22
Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց (Մշակումը Օհան Դուրյանի)	23
ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՈՒՄ	26
Ներքին բեմերի խորհրդակցական ժողով Մայր Աթոռում	28
Հ. Ճ. ՍԻՐՈՒՆԻ—Կոմիտասին հետ	30
ԳՐԻԳՈՐ ՀԱԿՈԲՅԱՆ—Ն. Լամբրոնացու «Պատարագի մեկնություն»-ը.	39
Օ. ԵԳԱՆՅԱՆ—Գևորգյան ճեմարանի հայերեն ձեռագրերի հավաքածուն	45
Հանգիստ արժ. տ. Գրիգոր Բանանա Գևորգյանի	48
Հանգիստ արժ. տ. Հակոբ Բանանա Խոխոյանի	48
Մատենագիտություն «Արարատ» ամսագրի	49

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՑԵՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ, ԷՋՄԻԱՄԻՆ

«ԷՋՄԻԱՄԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Армянская ССР, Эчмиадзин, Редакция журнала «Эчмиадзин».
Rédaction de la revue «Etchmiadzine», Etchmiadzine, Arménie, URSS.

Հանձնված է արտադրության 2/IV 1969 թ.: Ստորագրված է տպագրության 13/V 1969 թ.:
Տպագրական 4 մամուլ, թուղթ 60×84¹/₈, պատվեր 245

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի տպարան, 1969 թ.

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆԻ ԱՌԱՋՆՈՅ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱՋՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

1924. 11. 11

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

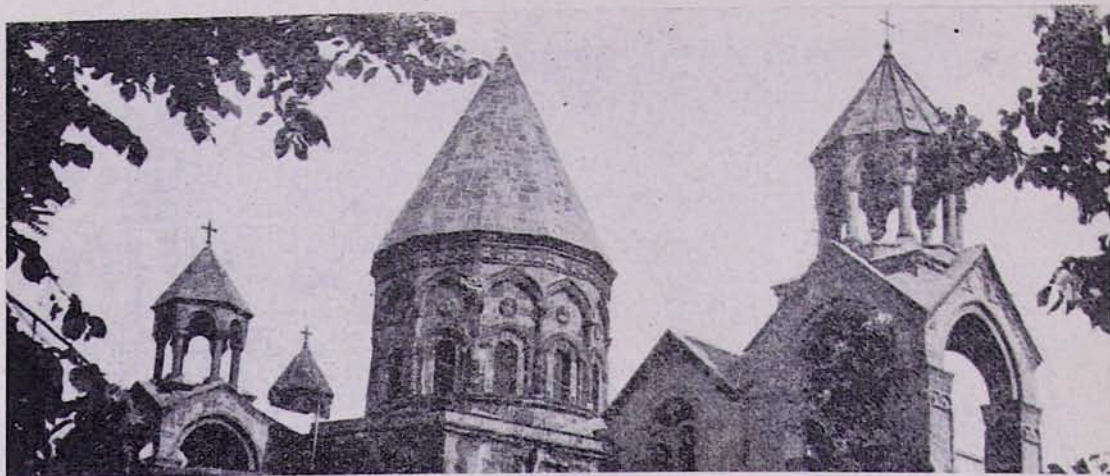
Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Տ. Տ. Վազգեն Ա Հայրապետի որոշմամբ, Մայր Աթոռ և Էջմիածնում գումարվելու է եպիսկոպոսական ժողով հառաջիկա սեպտ. 25—հոկտ. 2-ը՝ քննարկելու համար այժմեություն ներկայացնող մի շարք եկեղեցական հարցեր, համաձայն կազմված օրակարգի, որ հրապարակվելու է մոտ ապագային:

Սույն ժողովին մասնակցելու համար ստանձին պաշտոնագրերով հրավիրված են Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսը, Երուսաղեմի հայոց պատրիարքը, Կ. Պոլսո հայոց պատրիարքը՝ իրենց Աթոռների եպիսկոպոսներով, և Հայաստանյայց եկեղեցվո բոլոր եպիսկոպոսները:

ԴԻՎԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՐՈ

14 ապրիլ 1969 թ.,
Ա. Էջմիածին

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՔԱՐՈԶԸ ՓՐԿԶԻ
ՀՐԱՇԱՓԱՌ ՍՈՒՐԲ ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՈՆԻ ԱՌԹԻՎ
ՄԱՅՐ ՏԱԾԱՐՈՒՄ

(1969 թ. ապրիլի 6)

Յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ. ամէն:

Սիրելի հավատացալ ժողովուրդ,

Յնձացեք և ուրախ եղեք զի այսօր տոն է սուրբ Հարութեան:

Այսօր, Միածնաէջ Մայր տաճարի զանգակները կ'ավետեն մեր Փրկչին Քրիստոսի Հարությունը՝ հալոց բոլոր եկեղեցիներուն, հալ ժողովուրդի բոլոր զավակներուն ի Հայաստան և ի սփյուռս աշխարհի:

Այսօր, գարնան այս լուսաբացին, երբ արևին կենդանարար լույսը այնքան առատ կ'իջնէ համայն աշխարհի վրա, ուրախ լույս մը, նույնքան առատ և կենդանարար կ'ընթալի մեր հոգիներու աշխարհին:

Այդ այն լույսն է՝ որ մեր նախնիք կոչեցին «իմանալի լույս»: Այդ այն լույսն է՝ որ բեղմնավորեց և փառքով լեցուց հայ ազգի կյանքն ու պատմությունը ամբողջ: Այդ այն լույսն է՝ որ նույնիսկ մահը դարձուց «իմացեալ» և ճանապարհ բացալ դեպի հավերժություն:

Զի Հիսուս «մահուամբ զմահ կոխեաց և յարութեամբն իրով մեզ զկեանս պարգևեաց»:

Զավակներ Մեր հարազատ, Զատիկ է այսօր, ցնձացեք և ուրախ եղեք: Միշտ արթուն ու լավատես, միշտ վստահ ձեր սեփական ուժերուն, ձեր կյանքի ճանապարհին վառ պահեցեք ջահը նախնյաց հավատքին և լույսը հայ հոգիին: Ուր ալ գտնվիք, ձեր հայրենի հողի կամ հեռու ափերու վրա, մնացեք հավատարիմ սուրբ Լուսավորչի և սուրբ Մեսրոպի տեսիլքներուն, մնացեք հավատարիմ Ավարայրի և Սարգաթաբադի հերոսներու ուխտին, մնացեք հավատարիմ հայրենի հողին, մեր արդի կյանքին ու գործին, և ապագային: Եւ

ինչ ալ պատահի, անաստան, մեկ ու անբաժան, ամենայն հայոց սուրբ Էջմիածնի օրհնության ներքև:

Այո, Զատիկ է այսօր, և օր է՝ արդար ու համարձակ խոսքի, ի խնդիր մեր սուրբ եկեղեցվո և ժողովուրդի կյանքի խաղաղության, որ կրնա կենսագործվի միմիայն եղբայրական սիրով և միության ոգիով, պահպանումով մեր նվիրապետության դարավոր կարգ ու կանոնին և գիտակցությամբ մեր ազգային մնայուն հիմնական շահերուն:

Իբրև Հայոց Հայրապետ, Մեր սեպուհ պարտքը կնկատենք, անդադար անազանգ հնչեցնել, հազար խոսքերով, հազար ձևերով, լսելի դարձնելու համար մեր օրերու հոգևոր-ազգային կյանքի գերագույն ճշմարտությունը՝ թե հայության միակ ապահով խարիսխը աստվածակառույց սուրբ Էջմիածինն է և մայր հողը հայրենի: Հայաստան, հայ ժողովուրդ, հայոց պատմություն իրարմե անբաժան են, և միասին անբաժան են՝ ս. Էջմիածնին:

Սփյուռքի Մեր զավակները պիտի մնան այնքան ատեն հայ, և այնքան հայ, ինչքան կարողանան իրենց հոգիի թելերով կապվիլ հավիտենական մայր Հայաստանին և հայաստանցի ժողովուրդին, և մանավանդ Մայր Աթոռ սուրբ Էջմիածնին, որ բազմադարյան գերագույն խորհրդանշանն է և երաշխիքը՝ հայոց կրոնական գիտակցության և ազգային միասնության:

Հաճախ, ծանր ապրումներ կճնշեն Մեր սրտին վրա, ի տես այն կենտրոնախույս ձգտումներուն և պառակտումներուն որոնք հառաջ եկած են սփյուռքի մեր եկեղեցական կյանքեն ներս: Հաճախ կճմանինք այն բժշկին, որ ձեռքը դրած հիվանդի բազկերակին, մտահոգ կհետևի անոր մարմնույն մեջ բույն դրած քայքայիչ զարգացումներուն, և կփորձե դիմել ամեն հնարքի, զորացնելու համար հիվանդի մարմնույն դիմադրական ուժերը, անոր ինքնապաշտպանությունը: Եվ բժիշկին մեզն՝ երբեմն հոռետես ենք ու անզոր, երբեմն հուսադրված ու լավատես, սակայն միշտ մտահոգ: Կտարվինք նաև խորհելու, թե սփյուռքահայ կյանքի ընդհանուր տեղատվության հիվանդագին դրսևորումներեն մին, կհանդիսանան բաժանումները Մայր Աթոռեն:

Սուրբ Զատիկի այս նվիրական պահուն, երբ կփառաբանենք ուժերը բարիին և հաղթությունը արդարության, երբ մեր հոգիներեն ներս կճառագայթեն պայծառ զգացումները սիրո և հաշտության, սուրբ Էջմիածնի մայրական հրավերը կբերենք Մեր բոլոր պանդուխտ զավակներուն, որ հեռու մնան պառակտումներեն, որ ձերբազատվին ամեն տեսակի թյուր իմացություններե, և մեկ սիրտ մեկ հոգի, մտածեն ու գործեն ամրացնելու իրենց հոգևոր միությունը, մեկ ու անբաժան եկեղեցիով, մեկ ու անբաժան նվիրապետությամբ, մեկ ու անբաժան Հայոց ընդհանրական Հայրապետությամբ:

Այսպես է միայն, որ բոլոր հայերը, եկեղեցվո սպասավորներ թե հավատացյալներ, արժանի պիտի ըլլան խաղաղ ու հաշտ խղճով դիմավորելու մեր Տիրոջ և Փրկչի Հարության ավետիսը:

Բավական չէ, լոկ խոսքով տոնախմբել Հարությունը Փրկչին մեր Քրիստոսի, այլ մանավանդ մեր սրտի, հոգիի, իրավ ապրումներով, սիրո և խաղաղության կենդանի գործով: Զի խոսքը առանց գործի կմնա մեռյալ:

Մենք կհավատանք թե բուն հայ ժողովուրդը, անկախ այլ կարգի ըմբռնումներե, Մեզ քաջ կհասկնա: Կհասկնա Մեր խոռովքը, Մեր իղձը արդար, և իր հոգիով ուխտի կուգա այսօր ի լույս Էջմիածին:

Այո, Մեր սիրտը կվկայե թե այս տոնական սրբազան ժամին, այստեղ ս. Էջմիածնի այս կամարներուն տակ, հավաքված է մեր ազգը համայն, անխըտիր, իր բովանդակ հոգիով՝ ամբողջ ու անբաժան:

Արդ, դու՛ն ժողովուրդ հայոց, դու՛ն «հօտ փոքրիկ» անգին, աննման; հագիվ փրկված պատմության մեծ արհավիրքներեն, և վերջապես հասած՝ խաղաղ ու անվտանգ կյանքի մը ափին, դու՛ն թևերդ երկինք տարածած, աղոթե այսօր, և մենք ալ քեզի հետ, որ Հարության լույսը հաղթե խավարին, մեզին, բարին՝ չար ձեռքին, արդարությունը՝ սուտին, կեղծիքին, ազատությունը՝ բռնության դավին, խաղաղության երկնառաք ոգին՝ պատերազմի մահվան ույծերուն, զի «յարեաւ Քրիստոս» արեգակն արդար:

Աքանջեազոր՝ տեսիլքը՝ սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի, խորհուրդը՝ քրիստոսակերտ Մայր Աթոռ սուրբ Էջմիածնի և ոգեղինացած պատմությունը հայոց բազմաշարժար բայց վերածնած ժողովուրդի, թող հավետ մնան ձեզի ամենուդ ներշնչարան և առաջնորդող լույս:

Խաղաղություն աշխարհին համայն, եղբայրություն ազգերուն բոլոր, սեր և միություն մեր եկեղեցիին, Մեր զավակներուն ամեն:

Արդ, սիրելիք Մեր «սրբեցեք ի բաց զհին խմորն, զի եղիջիք նոր զանգուած որպէս էքդ անխմորք. քանզի զատիկ մեր գեճաւ Քրիստոս»:

Ձեզ և մեզ մեծ ավետիս, Քրիստոս հարշալ ի մեռելոց: Ամեն:

ՓՐԿՉԻ ՀՐԱԾԱՓԱՌ ԵՎ ՍՈՒՐԲ ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՈՆԻ
ԱՌԹԻՎ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ
ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ, ՆՈՐԻՆ ՍՈՒՐԲ
ՕԾՈՒԹՅՈՒՆ Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԵՎ
ՔՈՒՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ՀՈԳԵՎՈՐ ՊԵՏԵՐԻ ՄԻԶԵՎ
ՓՈԽԱՆԱԿՎԱԾ ՈՂՋՈՒՅՆԻ ՀԵՌԱԳՐԵՐՆ ՈՒ
ԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հոռմեական կաթողիկ եկեղեցու քահանայապետ, Նորին Սրբություն
ՊԱՎՂՈՍ Զ ՊԱՊԻՆ (Հոռմ),

Կոստանդնուպոլսի հունաց Տիեզերական պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԱԹԵՆԱԳՈՐԱՍԻՆ (Ստամբուլ),

Մոսկվայի և համայն Ռուսաստանի պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԱԼԵՔՍԻՆ (Մոսկվա),

Ալեքսանդրիայի և համայն Աֆրիկայի պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԿՈՆՍՏԱՆՏԻՆԻՆ (Ալեքսանդրիա),

Ղպտի ուղղափառ եկեղեցու պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԱԲՈՒՆԱ ԿՅՈՒՐԵՂ Զ-ԻՆ (Ալեքսանդրիա),

Երուսաղեմի հունաց պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԲԵՆԵԴԻԿՏՈՍԻՆ (Երուսաղեմ),

Անտիոքի և համայն Արևելքի պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԹԵՈԴՈՍԻՈՍ Զ-ԻՆ (Դամասկոս),

Անտիոքի և համայն Արևելքի պատրիարք, Նորին Սրբություն
ՄԱՔՍԻՄՈՍ Ե-ԻՆ (Դամասկոս),

Սիրիական օրթոդոքս եկեղեցու և համայն Արևելքի պատրիարք, Նորին
Սրբություն ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՀԱԿՈԲ Գ-ԻՆ (Դամասկոս),

Համայն Եթովպիայի պատրիարք, Նորին Սրբություն

Բ Ա Ս Ի Լ Ի Ո Ս Ի Ն (Ադիս-Աբեբա),

Հնդկաստանի և Արևելքի մայաբար եկեղեցու կաթողիկոս, Նորին Սրբություն

Բ Ա Ս Ի Լ Ի Ո Ս Ո Ի Կ Ե Ն Ա - Ի Ն (Կերալա).

Համայն Վրաց պատրիարք-կաթողիկոս, Նորին Սրբություն

Ե Փ Ր Ե Մ Բ - Ի Ն (Թբիլիսի),

Ռումին օրթոդոքս եկեղեցու պատրիարք, Նորին Սրբություն

Ժ Ո Ի Ս Տ Ի Ն Ի Ա Ն Ի Ն (Բուխարեստ),

Բուլղար օրթոդոքս եկեղեցու պատրիարք, Նորին Սրբություն

Կ Ի Ր Ի Լ Ի Ն (Սոֆիա),

Լիբանանի մանորիտ պատրիարք, Նորին Սրբություն

Ի Գ Ն Ա Տ Ի Ո Ս Զ Ի Ա Դ Ի Ն (Բեյրութ).

Քենտրբերիի արքեպիսկոպոս, համայն Անգլիայի եպիսկոպոսապետ և
միտրոպոլիտ, Նորին Սրբություն դոկտ. Մ Ս Յ Զ Լ Ռ Ե Մ Զ Ի Ի Ն

(Լոնդոն),

Աթենքի և համայն Հելլադայի միտրոպոլիտ, Նորին Սրբություն

Հ Ե Ր Ո Ն Ի Մ Ո Ս Ի Ն (Աթենք),

Սերբիայի և համայն Հարավսլավիայի պատրիարք, Նորին Սրբություն

Հ Ե Ր Մ Ա Ն Ի Ն (Բելգրադ),

Համայն Ալբանիայի և Տիրանի և Տուրեստի միտրոպոլիտ, Նորին Սրբություն

Դ Ա Մ Ի Ա Ն Ո Ս Ի Ն (Տիրանա),

Վարշավայի և համայն Լեհաստանի միտրոպոլիտ, Նորին Սրբություն

Ս Տ Ե Ֆ Ա Ն Ի Ն (Վարշավա),

Պրագայի և համայն Չեխոսլովակիայի միտրոպոլիտ, Նորին Սրբություն

Դ Ո Ր Ո Ֆ Ե Յ Ի Ն (Պրագա),

Հայ կաթողիկե եկեղեցու պատրիարք, Նորին Ամենապատվություն

Ի Գ Ն Ա Տ Ի Ո Ս Պ Ե Տ Ր Ո Ս Պ Ա Թ Ա Ն Յ Ա Ն Ի Ն (Բեյրութ),

Կիպրոսի արքեպիսկոպոս, Նորին Սրբություն

Մ Ա Կ Ա Ր Ի Ո Ս Ի Ն (Նիկոզիա)

Նորին Ամենապատվություն կարդինալ

Ա Ղ Ա Զ Ա Ն Յ Ա Ն Ի Ն (Վատիկան),

Եկեղեցիների համաշխարհային խրոհրդի ընդհանուր քարտուղար

դոկտ. Է. Կ. Բ Լ Ե Յ Կ Ի Ն (Ժնև),

Արևմտյան Նյու-Յորքի եպիսկոպոսական եկեղեցու առաջնորդ

Լ Ո Ր Ի Ս Տ Ո Ն Լ Ե Վ Ի Ն Գ Ս Տ Ո Ն Մ Զ Ե Յ Ֆ եպիսկոպոսին
(Նյու-Յորք),

Լատվիական ՍՍՀ ավետարանական-լուսերական եկեղեցու արքեպիսկոպոս,

Նորին Սրբազնություն Գ Ո Ի Ս Տ Ա Վ Տ Ո Ի Ր Ս Ի Ն (Ռիգա),

Լուսոնական ՍՍՀ ավետարանական-լուսերական եկեղեցու արքեպիսկոպոս,
Նորին Սրբազնություն **ՅԱՆ ԿԻՅՎԻՏԻՆ** (Տալլին),

Միջին Արևելքի ավետարանական եկեղեցիների միության նախագահ,
Վերապատվելի **ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԱՀԱՐՈՆՅԱՆԻՆ**
(Բեյրութ),

Ֆրանչիսկյան միաբանության կուստոդ
Հ. ԼԻՆՈՒՍ ԿՈՊՊԻԵԼԼԻՏԻՆ (Երուսաղեմ),

ԱՄՆ-ում Քրիստոսի եկեղեցիների ազգային խորհրդի նախագահ,
Գերապատիվ հայր **ՌՈՒԲԵՆ ՄՅՈՒԼԼԵՐԻՆ** (Նյու-Յորք),

Մոնակոյի եպիսկոպոս, Գերաշնորհ **ՇԱՌԼ ՌՅՈՒՊԻՆ** (Մոնակո),

Մխիթարյան ուխտի արքահայր, Գերհարգելի հայր
ՀՄԱՅԱԿ ՎԱՐՊԱԿԵՏ ԿԵՏԻԿՅԱՆԻՆ (Վենետիկ),

Մխիթարյան ուխտի արքահայր, Գերապաշտ հայր
ՄԵՍՐՈՊ ՎԱՐՊԱԿԵՏ ՀԱՊՈԶՅԱՆԻՆ (Վիեննա),
Վերապատվելի **ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՀԵԼՎԱՃՅԱՆԻՆ** (Մարսել):

«Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց».

Մեր Տեր և Փրկիչ Հիսուս Քրիստոսի հրաշափառ Հարության ավետիսով Մեր շնորհավորանքներն ու եղբայրական ողջույնները կհղենք Ձերոջ Սրբության՝ մաղթելով Ձեզ երկար և քաջառողջ կյանք՝ շարունակելու Ձեր քրիստոնեական լուսավոր առաքելությունը երկրի վրա, ի գլուխ ձեր մեծ և սուրբ եկեղեցվո:

Այսօր Մեր աղոթքները կմիացնենք Ձեր Սրբության աղոթքներուն, որպեսզի Քրիստոսի հարության շնորհները լուսավորեն աշխարհը համայն և ճանապարհը ժողովուրդներու կյանքին, ի խնդիր արդարության և խաղաղության հաստատման երկրի վրա:

Հարուցյալ Փրկչի շնորհներով թող լռեն պատերազմները և թող եղբայրությունը հավիտյան հաստատվի մարդոց և ժողովուրդներու միջև:

Եղբայրական հարգալից սիրով ի Քրիստոս՝

ՎԱԶԳԵՆ Ա

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ա. Էջմիածին

*
* *

Սիրելի եղբայր ի Քրիստոս,

Բարին Աստված մի անգամ ևս առիթ է շնորհում մեզ տոնելու մեր Փրկիչ և Տեր Հիսուս Քրիստոսի Հարության փառավոր տոնը և այդպիսով հիշատակելու փրկության և սրբագործության իր աստվածային ծրագրի կենտրոնական եղելությունը:

Գոհության և ուրախության զգացումները լցնում են մեր սրտերը, և Մենք, Մեր եղբայրական սիրուց մղված, ցանկանում ենք բաժանել այդ զգացումները Ձերոջ Սրբության հետ և Ձեզ հայտնել աղոթքի գործությանը ապավինած

Մեր այն հույսը, թե «այսօր է գոր արար Տեր», կլինի Ձեզ համար, ձեր եկեղեցու նվիրապետության, հոգևոր դասի և հավատացյալ ժողովրդի համար հոգեկան մխիթարության և ներքին ուրախության մի օր:

Քրիստոսի հարության խորհրդի մեջ հայտնված Աստուծո գործության մասին խորհելով՝ մենք վերստին մտաբերում ենք, որ այդ Քրիստոսն է, մեր բոլորի բարոգած Քրիստոսը, որը սուրբ Հոգու միջոցով «հավատքի, հույսի և սիրո միության մեջ կանչեց ու հավաքեց նոր դաշինքի ժողովրդին, որ ինքը՝ եկեղեցին է», և որ նրա գործը պետք է առաջ ընթանա մինչև իր ավարտը՝ նրա վերադարձի ժամանակ: Երկու հազար տարի շարունակ այդ Հոգին խուսեց եկեղեցիներին. նա այդ շարունակում է անել և այսօր: Մեր Տիրոջ և հարուցյալ Փրկչի նկատմամբ ունեցած մեր հավատարմությունը մեզնից պահանջում է, որ հաստատակամորեն շարունակենք պահպանել և խորացնել այն ամենը, ինչ որ սուրբ Հոգին անցյալում ասել է եկեղեցուն՝ առաջնորդելու և ոգեշնչելու համար նրան. սակայն այդ նույն հավատարմությունը մեզնից պահանջում է նաև, որ մենք տեսապես ուշադիր լինենք լսելու նրա ձայնը այսօր, ինչպես պարտավոր ենք ուշադիր լինել և վաղը:

Սուրբ Հոգու նկատմամբ այդ հնազանդությունը թույլ կտա մեզ, որ մենք, որ հավատքի և հոգևոր կյանքի ներքին այնքան սերտ կապերով արդեն միացած ենք իրար, առավել ևս խորացնենք արդեն իսկ մեր ունեցած այդ միության նշանակությունն ու պահանջները՝ առավելագույն չափով արժևորելով այն:

Մենք արդեն արտահայտում ենք այդ միությունը մեր փրկության խորհուրդների միասնական կատարումով, տա՛ Աստված, որ շուտով մենք կարողանանք նաև միևնույն օրը տոնել մեր Տիրոջ Հարության փառավոր տոնը:

Ի սրտե հայտնում ենք հարուցյալ Տիրոջը, որ իր զատկական շնորհներն առատորեն սփռի Ձերդ Սրբության ու նրա եկեղեցու վրա, և վերստին հայտնում ենք Ձեզ մեր ամբողջ եղբայրական սերը ի Քրիստոս, որը սկիզբն է և կատարածը, աղբյուրն է և վախճանը մեր բոլոր ջանքերի:

ՊԱՊ ՊԱՎԴՈՍ Զ

Վատիկան

*

* *

Այսօր ամեն ոք լեցված է լույսով. երկինք և երկիր և բոլորը հրճվում են, որ Քրիստոս՝ մեր ճշմարիտ Տերը, մահվան հաղթեց Իր մահվամբ և դժոխքը գերեց, արևի նման բարձրացավ՝ աստվածացնելով մարդկային բնությունը և բոլոր նրանց, որոնք հավատում են և հույս ունեն Իր վրա մահվանից կյանք և կյանքից՝ երկինք առաջնորդելու:

Կենարար և փառավորյալ Հարությամբ մեր Տիրոջ, մենք հրճվում ենք սրտանց, տոնախմբում ենք հատկապես մեր ժողովրդի հետ և եղբայրական այս նամակը հղում ենք Ձերդ սիրելի Սրբությանը այս սուրբ և մեծ տոնի առիթով՝ հետևելով սուրբ և հին ավանդություններին, փոխանցելով Ձեզ մեր սուրբ համբույրը, և աղոթում ենք, որ մեծն Աստված և Փրկիչ Հիսուս Քրիստոսը, որ հարյալ ի մեռելոց, պահի Ձեր առողջությունը և պարգևի Ձեզ երկար կյանք՝ հուրախություն հոգևոր հոտիդ, որ Ձեր իմաստությանն է հանձնված, և փառքի համար Նրա սուրբ և բարձր անվան:

Քրիստոս հարյալ, սիրեցյալ եղբայր:

Ձերդ Սրբությանը ողջագործում ենք հարուցյալ Քրիստոսով և մնում ենք եղբայրական սիրով և մասնավոր հարգանք:

ԱԹԵՆԱԳՈՐԱՍ
Տիեզերական պատրիարք հունաց

Ստամբուլ

*
* *

Հարության տոնի ուրախությունը ամենամեծ ուրախությունն է, քանզի այն ոգեշնչում է մեզ առաջին իսկ պահին, երբ հրեշտակները սկսում են երգել Հարության սաղմոսը երկնքում:

Գերագույն այդ ուրախությամբ լեցուն ամենայն սիրով ողջունում եմ Ձերդ Սրբությունը և աղոթում առ հարուցյալ Քրիստոս, որ Նա լուսավորի Ձեր կյանքի ուղին և օգնական լինի Ձեզ Աստծո սուրբ եկեղեցու ծառայության գործում:

Հայցելով Ձեր աղոթքները, մնամ եղբայրական սիրով ի Քրիստոս՝

ՄԼԵՔՍԻ
Պատրիարք Մոսկվայի և համայն Ռուսաստանի

Մոսկվա

*
* *

Ձերդ Սրբություն, շատ սիրելի Եղբայր մեր,

Այո՛, Էմմաուսի աշակերտների մեան Մենք եւս գոչում ենք. «Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց». և արդարեւ յարեալ:

Մեր հոգին լի այս մեծ օրվա լույսով և Տոների Տոնը հանդիսացող սուրբ Հարության ցնծությամբ տոգորված՝ Ձերդ Սրբությանը հղում ենք Մեր սրտագին շնորհակալությունները Ձեր զատկական պատվական ուղերձի առթիվ, Մեր ջերմագին բարեմաղթություններով և այն ցանկությամբ, որ հարուցյալ Փրկիչը Ձեզ, ինչպես նաև Հայաստանյայց քույր եկեղեցու եպիսկոպոսական դասին և բարեպաշտ ժողովրդին բաշխի Իր լուսաշող Հարության առատաբուխ շնորհները:

Խնդրելով Ձեզ Ձեր աղոթքներում հիշել Իմ խոնարհ անձը՝ անկեղծ ողջագործումով մնամ Ձեր եղբայրը ի Քրիստոս:

ԹԵՈԴՈՍԻՈՍ Զ
Պատրիարք Անտիոքի և համայն Արևելքի

Դամասկոս

*
* *

Ծառ սիրելի և մեծարգո Եղբայր,

Սուրբ Զատնի փառավոր տոնի առթիվ ուրախ ենք Ձերդ Սրբության հետ փոխանակելու անկեղծ և բարի մաղթանքներ, ուրախ ենք մանավանդ հաստատելու մեր միասնական հավատքն ու միասնական սերը մեր Փրկիչ և Տեր Հիսուս Քրիստոսի հանդեպ, որի հրաշափառ Հարությունն ենք տոնում մեռելներից: Զատկական սրբազան արարողությունների ջերմեռանդ կատարումով մեր հրճվանքն ենք արտահայտում Ձերդ Սրբությանը՝ կրկնելով. «Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց»:

Մեր սրտագին աղոթքները միացնելով Ձեր աղոթքներին՝ հայցում ենք Փրկչից, որ Իր խաղաղությունը, Իր արդարությունն ու սերը հաստատի բոլոր մարդկանց, բոլոր եկեղեցիների և բոլոր ժողովուրդների միջև:

Նղբայրական սիրով ի Քրիստոս՝

ՄԱՔՍԻՄՈՍ Ե

Պատրիարք Անտիոքի և համայն Արևելքի

Դամասկոս

*
* *

Ծնորհակալ ենք Ձերդ Սրբության անկեղծ շնորհավորանքների և բարի ցանկությունների համար մեր Տիրոջ և Փրկչի փառավոր Հարության տոնի առթիվ: Երբ շնորհավորում ենք այս տոնի առթիվ Ձերդ Սրբությանը, միանում ենք Ձեր աղոթքներին քրիստոնեության փառքին և խաղաղության հաստատման համար աշխարհի վրա:

Թող հարուցյալն Աստված պարգևի Ձերդ Սրբության առողջություն, և ձեր սիրելի եկեղեցուն և ժողովրդին ամենայն հաջողություն:

ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՀԱԿՈԲ Գ

Սիրիայի օրթոդոքս եկեղեցու
և համայն Արևելքի պատրիարք

Դամասկոս

*
* *

Մեր Տիրոջ Հիսուս Քրիստոսի Հարության լուսապայծառ և սուրբ օրվա առթիվ, սրբազան և եղբայրական պարտք ենք համարում Ձերդ Սրբությանը հայտնելու անձամբ Մեր և Մեր գլխավորած Ալեքսանդրիայի ս. եկեղեցու տոնական շնորհավորանքները, աղոթելով աշխարհի Փրկչին, որպեսզի հովանավորի և պահպանի Ձերդ Սրբությանը քաջառողջության մեջ և արժանացնի երկար տարիներ կենարար Հարության տոնը տոնելու և Ձեզ վստահված եկեղեցին զորացնի՝ աստվածահաճո և անբասիր Ձեր հովվապետությամբ:

Այս առթիվ կրկին Տիրոջով ողջագուրում ենք Ձեզ՝ ավետելով. «Քրիստոս յարեալ»:

Մնամք եղբայրական սիրով Ձերդ Սրբության սիրեցյալ եղբայր ի Քրիստոս՝

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ

Պատրիարք Ալեքսանդրիայի

Ալեքսանդրիա

*
* *

Ձերմորեն գրկում եմ Ձերդ Սրբությունը և Ձեզ հետ միասին բացականչում.

«Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց»:

Մեծ է Քրիստոսի Հարության երջանկությունը մարդկանց համար, քանզի այն բերում է իր հետ հաճություն և խաղաղություն բոլոր մարդկանց:

Տուր աշխարհին խաղաղություն, քանզի ավելի լավ է մի կտոր չոր հաց, քան խաղաղությամբ, քան բարիքներով լեցուն տուն, քան խոսվություններով լի:

Սիրով ի Քրիստոս՝

ԵՓՐԵՆՆ Բ

Եպիսկոպոս-պատրիարք համայն Վրաստանի

Թրիխսի

*
* *

Մեր Տիրոջ սուրբ Հարությունը տոնախմբելու համար ձեր եկեղեցու հոգեվոր դասի և հավատացյալ ժողովրդի հետ, եղբայրական ջերմ մտածումներով և զգացումներով Ձերդ Սրբությանն ենք ուղղում մեր քրիստոնեական բարի մաղթանքները: Աղոթում ենք առ Փրկիչն մեր Հիսուս Քրիստոս, որպեսզի Նա շնորհի Իր ողորմությունն ու անսահման սերը բոլոր քրիստոնյաներին և համայն աշխարհին՝ խաղաղ ու եղբայրական սիրո և միության մեջ սպրեղու համար:

Ողջագործում ենք Ձեզ եղբայրական սիրով՝

ԺՈՒՍՏԻՆԻԱՆ

Պատրիարք Ռումինիայի

Բուխարեստ

*
* *

Հարգանք և սիրով ի Քրիստոս շնորհավորում ենք Ձերդ Սրբությունը, սուրբ Հարության տոնի առթիվ:

Աղոթող ենք առ Աստված, որպեսզի Հարուցյալը շնորհե Ձերդ Սրբությանը քաջատոգություն և կորով, ինչպես և բեղմնավոր գործունեության բազում տարիներ՝ ի փառս քրիստոնեական եկեղեցիների միասնության: Թող Տիրոջ շնորհիվ բարի կամք հաստատվի բոլոր մարդկանց միջև և խաղաղություն տիրի համայն աշխարհում:

Ձերդ Սրբության նվիրյալ եղբայր ի Քրիստոս՝

ԿԻՐԻԼ

Պատրիարք Բուլղարիայի

Սոֆիա

*
* *

«ՁՅիսուս խնդրէք զՆազովրեցի զխաչեցեալն, յարեաւ» (Մարկ. 16. 6):

Այս ուրախալի բառերը եղան առաջին խոսքերը համեստ կանանց ուղղված, երբ նրանք եկան «առաջին օրը շաբաթվան» օժելու Հիսուսի մարմինը, որին տեսել էին խաչված: Նույն ուրախալի բառերով, սիրեցյալ եղբայր, ողջունում ենք Ձե՛զ, Հարության տոնի առթիվ:

Հիսուս Նազովրեցի շարունակում է խաչվել մեղավոր մարդկանց խավար գործերով: Դեռևս ամեն տեղ, բոլոր հավատացյալների օրերում, հուլիսի կրակը տակավին բոցավառվում է և Նրա աշակերտները փնտրում են նրան. «Մեք ակն ունեաք թէ Նա իցէ որ փրկելոցն էր» աշխարհը (Ղուկ. 24. 21):

Նրանց հավատարմության մեջ, նրանց փնտրտուքը վարձատրվեց և նրանք լսեցին ավետիքը հրեշտակի. «Յարեաւ»: Նրանք լսեցին նաև Տիրոջ ողջույնը Իր առաջին աշակերտներին. «Ողջուն ընդ ձեզ, որպէս առաքեաց զիս հայր իմ, և ես առաքեմ զձեզ» (Հովհ. 20. 21):

Տեսական առաքելությունն է այն աշխարհի վրա նրանց համար, որոնք հավատում են Քրիստոսի հարության և նրա գործյանը՝ վանելու համար խավարի գործերը: Նաև ճշմարտությունը այս հավատքի պատճառ է, որ մենք ողջունում ենք Ձեզ, սիրեցյալ Եղբայր, և աղոթում, որ ամենակալն Աստված առատորեն օրհնի Ձերո՞ւ Սրբությանը և բոլոր հավատացյալները ձեր եկեղեցու և դարձնի մեզ բոլորս իր խաղաղության և սիրո համար գործիքներ:

Եղբայրական սիրով, Հարության ուրախության առթիվ, մնամ շատ անկեղծ եղբայր ի Քրիստոս Հիսուս Տերն մեր՝

ՄԱՅՔԻՆ ՌԵՄՉԻ

Արքեպիսկոպոս Քեմարքերիի, եպիսկոպոսապետ և
միտրոպոլիտ համայն Անգլիայի

Լոնդոն

*
* *

Ձերո՞ւ Սրբություն,

Մեր Տիրոջ հրաշափառ Հարության տոնի առթիվ, երբ մենք երգում ենք՝ ասելով, թե «տոնում ենք մահվան մահը, Հանդեսի անկումը, մի այլ՝ հավիտենական կյանքի սկիզբը և, խայտալով, գովերգում ենք Նրան, որը պատճառն է, միակ օրհնյալը, մեր հայրերի Աստվածը՝ Հիսուս Քրիստոս», Մենք զգում ենք, թե ինչպես առավել սերտորեն միանում ենք Ձեզ հետ, ինչպես և բոլոր նրանց, ովքեր դավանում են մեր Փրկչի անունը և ընդունում մահվան վրա Նրա տարած փառավոր հաղթանակը: Ահա թե ինչու առավել մեծ սիրով և մի առանձին պատվով է, որ կցանկանայինք հղել Ձեզ և Ձեր միջոցով՝ նաև Ձեր ամբողջ հոգևոր դասին ու բարեպաշտ ժողովրդին այս մեծ և հրաշալի տոնի բերկրալից ողջույնը՝ **Քրիստոս յարեւ ի մեռելոց**: Եվ, արդարև, հարություն առնելով մեռելներից, մինչ երկնքում, երկրի վրա և երկրի տակ եղողները գմայափար նայում էին Նրան, Նա մեզ տվեց Նոր կյանքը:

Մաղթելով, շատ սիրելի Եղբայր Մեր, որ հետզհետե ավելի մասնակից դառնանք մեր Տիրոջ Հարությանը, սիրով ողջագուրում եմ Ձեզ ի Քրիստոս:

ՀԵՐՈՆԻՄՈՍ

Արքեպիսկոպոս Աթենքի և համայն Հունաստանի

Աթենք

*
* *

Քրիստոս հարյալ ի մեռելոց:

Մեր Տեր Հիսուս Քրիստոսը իր մահվամբ մահը ծխտեց և հրաշափառ Հարությամբ համակեց երջանկությամբ սրտերը բոլոր մարդկանց:

Այս ուրախությամբ համակված աղոթում ենք, որ Տերը պարգևի Ձեզ, ձեր եկեղեցուն, հոգևոր դասին և համայն հավատացյալ ժողովրդին երջանիկ տարիներ:

Եղբայրաբար ողջունում ենք Ձեզ և մնում Ձերդ Սրբության սիրեցյալ եղբայր Ի Քրիստոս՝

ՀԵՐՄԱՆ

Պատրիարք համայն Սերբիայի

Բելգրադ

* * *

Զատկական տոների ուրախությամբ համակված արտագին ողջունում եմ Ձերդ Սրբությանը Քրիստոսի լուսաշող Հարության առիթով, անձամբ իմ կողմից և մեր եկեղեցու ու համայն հավատացյալ ժողովրդի կողմից:

Թող հարուցյալ Քրիստոսը երջանկություն և խաղաղություն պարգևի համայն աշխարհին: Թող Քրիստոսի խաղաղության պատգամը լուսավորի տիեզերքի բոլոր ծայրերը:

Արտագին աղոթում եմ, որ Տերը զորացնի Ձեր ուժերը՝ ծառայելու հետապնդում էլ Քրիստոսի եկեղեցուն՝ հուրախություն և ի մխիթարություն հավատացյալների:

ՍՏԵՖԱՆ

Միտրոպոլիտ Վարշավայի և համայն Լեհաստանի

Վարշավա

* * *

Քրիստոս հարչավ ի մենելոց:

Ամբողջ արտով ջերմապես շնորհավորում և ողջունում ենք Ձերդ Սրբությանը Քրիստոսի Հարության պայծառ տոնի առթիվ:

Թող հարության և խաղաղության երկնային ավետիսով ամենակալ Աստվածը օրհնի քրիստոնյաների համատեղ ջանքերը՝ միավորվելու Քրիստոս Հովվապետի հովանու ներքո՝ տոնելու համար հրաշափառ Հարության տոնը՝ սուրբ Զատիկը:

Աղոթելով Ձերդ Սրբության և ձեր եկեղեցու բարօրության և պայծառության համար, մնամ միշտ սիրով՝

ԴՈՐՈՖԵՅ

Միտրոպոլիտ Պրագայի և համայն Չեխոսլովակիայի

Պրագա

* * *

Վեհափառ Տեր,

Հիսուսի հրաշափառ Հարության առթիվ կիսնդրեմ, որ ընդունիք եղբայրական ջերմ մաղթանքներս:

Աղոթող եմ, որ մահվան վրա մեր աստվածային Փրկչին հաղթանակը, որով խաղաղությունը վերահաստատվեցավ երկնքի և երկրի միջև, մղե մարդկությունը փնտրելու միշտ ճշմարիտ խաղաղությունը քրիստոնեական հավատքի սկզբունքներուն ապրումին մեջ:

Թող ամենաբարին Աստված պարգևե Ձեզի ույժ և կարողություն՝ շարունակելու համար սիրումը այդ սկզբունքներուն, մեր սիրելի հայրենիքին մեջ, որպեսզի ան հարատևորեն զարգանա և առաջդիմե:

Առիթուն կօգտվիմ խորին շնորհակալությունս հայտնելու Ձեր «Կոնդակներու, քարոզներու, ճառերու և նամակներու» Բ հատորեն ինձի ընծայած օրինակին, ինչպես նաև Կոմիտաս վարդապետին հարյուրամյակին առթիվ հրատարակած կոնդակին համար:

Հանեցեք, Վեհափառ Տեր, ընդունիլ եղբայրական սիրո ջերմ և հարգալիիր ողջույններս:

ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՊԵՏՐՈՍ ԺԶ ՊԱԹԱՆՅԱՆ
Պատրիարք կաթողիկե հայոց

Բեյրութ

*
* *

Ձերդ Սրբություն,

Շնորհակալություն զատկական Ձեր սիրալիր ուղերձի համար: Այս առթիվ Ձերդ Սրբությանը ներկայացնում եմ քաջառողջության և հաջողության իմ բարենախոսությունները և աղոթում, որ հարուցյալ Փրկչի լույսն ու խաղաղությունը տարածվեն համայն աշխարհի և բոլոր եկեղեցիների վրա:

ԿԱՐԴԻՆԱԼ ԱՂԱԶԱՆՅԱՆ

Վատիկան

*
* *

Երբ տոնախմբում ենք փառավոր տոնը Հարության մեր Տիրոջ և Փրկչի Հիսուսի Քրիստոսի, ողջունում ենք Ձերդ Սրբության՝ եպիսկոպոսական եկեղեցու անունով:

Սուրբն Հովհաննես Դամասկացին մեզ ճշմարտապես հիշեցնում է, որ աշխարհի գորությունները անկարող եղան խափանել Տիրոջ գոությանը, երբ Նա գերեզմանից դուրս եկավ, շնորհելով Իր խաղաղությունը բոլորին: Քրիստոսի քերած խաղաղությունը այժմ առաջնորդում է բոլոր քրիստոնյաներին դեպի տեսանելի եղբայրություն, որ Իր կամքն է Իր ընտրյալ ժողովրդի համար:

Կյանդրենք Ձեզ, պատվական Եղբայր, միանալ մեր աղոթքներին՝ Զատկյվա տոնի առթիվ, որպեսզի Տիրոջմով գորանան մեր ձեռքերը, որոնք սրբազան գործեր են կատարում Նրա փառքին համար:

Ամենայն բարի մաղթանք, աղոթք՝ Ձեր քաջառողջության և հաջողության, ինչպես նաև՝ ձեր մեծ եկեղեցու և ժողովրդի համար:

Ձեր եղբայրն ի Քրիստոս՝

ԼՈՐԻՍՏՈՆ ԼԵՎԻՆԳՍՏՈՆ ՍՔԵՅՅ
Արևմտյան Նյու-Յորքի եպիսկոպոս

Նյու-Յորք

*
* *

Ձերդ Սրբություն,

Հանելի պարտականություն ունիմ Ձերդ Սրբությանը հղելու Նորին Սըրբություն Պապիկոս Զ պապի ներկիակ նամակը:

Օգտվելով այս ուրախ առիթից, խնդրում եմ Ձերդ Սրբությանը, որ Ջատկի սուրբ տոների առթիվ բարեհաճի ընդունել իմ լավագույն բարեմաղթությունները և հարգալից սիրո իմ ամենաջերմ զգացումները ի Քրիստոս:

Ժ. Գ. Մ. ՎԻԼԼԲՐԱՆԴՍ

Քարտուղար Քրիստոնեական եկեղեցիների
միության դիվանի

Վատիկան

*
* *

Ձերդ Սրբություն,

«Քրիստոս լարեալ ի մեռելոց».

Թող կենդանի Քրիստոսը շարունակի պայծառացնել և զորացնել մեր եկեղեցիները:

Ձերմագին ողջույններով՝

ԲԼԵՅԿ

Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի
ընդհանուր քարտուղար

Ժնն

*
* *

Վեհափառ Տեր,

«Ուրախ լեր, սուրբ եկեղեցի» կոչչեն վերստին մեր արտերը ցնծագին, Փրկչին հարության պայծառ հույսով առնելուն, որ ահա կթրթոս մոմերուն հետ հայկական ճրագալույցին:

«Այսօր լարեալ ի մեռելոց փեսայն անմահ և երկնատր. քեզ աւետիք խնդութեան, հարսն ի յերկրէ՝ եկեղեցի». այս է նաև մեր երգն հաղթական, լամբրոնյան հոգեշունչ շարականին լուսով օծուն, որ անույշ խունկին հետ կրարձրանա մեր տաճարներեն, ներդաշնակ ու միահոգի:

Սուրբ եկեղեցվո մշտնջենավոր հաղթանակին գրավականն է արդարև հարությունը Փրկչին, որ զերդ ծաղիկ անթառամ, ամեն զարման՝ կու գա բողբոջիլ մեր հոգիներուն մեջ, որպես խորհրդանիշ հավերժության, գերբնական ներշնչումներով ոգեղինացնելու երկրավոր պանդխտությունը բոլոր քրիստոնյաներուն:

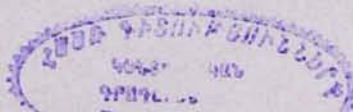
Այս հավատքով և զգացումներով արծարծուն, ջերմորեն կհայցենք հարուցյալ Փրկչին Հիսուսի Քրիստոսի աստվածային շնորհքներու հորդահոս զեղումը Ձեր անձին և Ձեր աստվածահաճ ձեռնարկներուն վրա, ինչպես հանուր մարդկության և հատկապես հայ եկեղեցվո ու հայ ազգի բոլոր զավակներուն վրա, ի հայրենիս և ի սփյուռս աշխարհի:

Ամենախորին մեծարանքով՝

Հ. ՀՄԱՅԱԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԿԵՏԻԿՅԱՆ

Ընդհ. աբբահայր Մխիթարյան միաբանության

Վեներաբլ

91516-34

*
* *
*

Սուրբ Զատիկ է այսօր: Քրիստոսը՝ մեր Փրկիչն ու Աստվածը, խաչյալ և թաղյալ, հաղթեց մահվան և երրորդ օրը հարություն առավ՝ դաիստի դռները բացելով մեր առջև:

Օրհնյալ լինի Տերը, որ իր աստվածային շնորհներով արժանացրեց մեզ իր Հարության սուրբ տոնին:

Սրտի խորը ուրախությամբ, Հարության այս ավետաբեր տոնի առթիվ, ողջունում ենք Ձերդ Սրբությանը և հրճվանքով, հաղթական բացականչությամբ ավետում. «Քրիստոս յարեաւ»:

Այս ուրախ առիթով մաղթում ենք Ձերդ Սրբությանը երկար տարիների քաջատողջություն և հոգեկան ուրախություն ու խաղաղություն՝ հովվելու Ձեր խնամքին հանձնված Քրիստոսի ժողովրդին՝ իր փառքի համար:

Մնամ Ձերդ Սրբության սիրեցյալ եղբայր ի Քրիստոս՝

ՄԱԿԱՐԻՈՍ

Արքեպիսկոպոս Կիպրոսի

Նիկողիա

*
* *
*

Հաճեցեք ընդունել իմ անկեղծ գատկական շնորհավորանքները և բարեմաղթությունները Ձերդ Սրբությանը: Թող Տերը հոգեկան ուրախություն պարգևի Ձեզ և հնադարյան հայ եկեղեցուն:

Քրիստոս հարչավ ի մեռելոց:

Թող օրհնյալ լինի Հարությունը Քրիստոսի, և սուրբ Հոգին զորավիգ լինի ամենքիս:

ՄԱՏՈՒԼԻՍ

Լատինական ՍՍՀ ավետարանական-լուսերական
եկեղեցու արքեպիսկոպոս

Ռիգա

ՓԻՆԿԱԿԱՆ ՀՐԱՇԱՓԱՌ ԵՎ ՍՈՒՐԲ ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՈՆԻ
ԱՌԹԻՎ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ
ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ, ՆՈՐԻՆ ՍՈՒՐԲ
ՕԾՈՒԹՅՈՒՆ Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԵՎ
ՆՎԻՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՆԵՐԻ ՈՒ
ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ ՓՈԽԱՆԱԿՎԱԾ
ՈՂՋՈՒՅՆԻ ՀԵՌԱԳՐԵՐՆ ՈՒ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻՒԿԻՈ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ, ՆՈՐԻՆ Ս. ՕԾՈՒԹՅՈՒՆ

Տ. Տ. ԽՈՐԵՆ Ա - ԻՆ (Ամթիլխաւ),
ԵՐՈՒՍԱԿԵՄԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԷ, ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՎ

Տ. ԵՂԻՇԵ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ (Երուսաղեմ),
ԹՈՒՐԷԻՈ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԷ, ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՎ

Տ. ՇՆՈՐՀՔ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ (Ստամբուլ),
ԲԱՐԵԽՆԱՄ ԲՈՂՈՐ ԹԵՄԱԿԱԼ ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐԻՆ

ԵՎ ԳԵՐԱՊԱՏԻՎ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆԵՐԻՆ:

Ծնորհագարդ եղբայր,

Այսու վերստին կապածառան մեր հոգիները բոլոր և մեր կյանքի ու-
ղին, զի «Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց, մահուամբ զմահ կոխեաց և յարու-
թեամբն իրով մեզ զկեանս պարգևեաց»:

Արարչագործ ու փրկարար այս մեծ ավետիսը թող նոր լույս իջեցնէ մեր
եկեղեցիին և անոր սպասավորներուն վրա և զորացնէ զՄեզ բոլորս, որ-
պէսզի սիրով միաբան կարողանանք բազմարդյուն դարձնել մեր ձեռաց
գործերը, համրապնդում հոգևոր կյանքի և ազգային միասնության մեր ժո-
ղովուրդի, որ ի Հայաստան և ի սփյուռս աշխարհի:

Սուրբ Հարության շնորհներով թող ամուր հաստատվին արդարությունը և խաղաղությունը մարդկային աշխարհին մեջ և թող ամին մանավանդ սերն ու միության ոգին մեր ազգի զավակներուն կյանքեն ներս, մեր սուրբ եկեղեցւոյ կամարներուն ներքև:

Հավերժական սուրբ Էջմիածնեն և Մեր սրտեն ընդունեցէ՛ք շնորհավորանք, եղբայրական ողջուն և աստվածային օրհնություն՝ Ձերո՛ Սրբության, Ձեր հավատավոր միաբանության և համայն հավատացյալ մեր ժողովուրդին:

Մնամք միշտ աղոթող առ Աստված հարցն մերոց՝

Վ Ա Զ Գ Ե Ն Ա

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ա. Էջմիածին

*
* *

Նմանօրինակ շնորհավորական գրություններ ուղարկվեցին նաև թեմական և կենտրոնական վարչությանց և խորհուրդներին, Հայկական բարեգործական ընդհանուր միության Կենտրոնական վարչության (Նյու-Յորք), Գալուստ Կյուլպենկյան հիմնարկության Կենտրոնական խնամակալության (Լիսաբոն), Արգարյան ավանդի և ս. Էջմիածնի հիմնադրամի հանձնաժողովին (Լոնդոն), ս. Էջմիածնի հանձնախմբին (Բեյրութ), Վարդանանց ասպետներին (Ուոտերտաուն), Կալկաթայի հայկական ընկերության վարչությանը (Կալկաթա), գաղութային վարչություններին, հայրենակցական, մշակութային, տիկնանց, երիտասարդաց և օրիորդաց զանազան կազմակերպություններին, Մայր Աթոռի և հոգևոր ճեմարանի բարերարներին և ծանոթ ազգային դեմքերին:

*
* *

Վեհափառ և սիրելի Եղբայր ի Քրիստոս,

Աշխարհի Փրկչին Հիսուսի Քրիստոսի Հրաշափառ Հարության ս. տոնին առթիվ կիսութանք Ձերո՛ Սրբության ներկայացնել Մեր սրտալից շնորհավորություններն ու լավագույն մաղթանքները:

Մեր սրտի խորերեն ջերմեռանդ կաղոթենք, որ ամենաբարին Աստված անփորձ և անխռով պահե ու պահպանե Հայաստանյայց ս. եկեղեցին, նվիրապետական ս. Աթոռները և հավատացյալ հայ ժողովուրդը ի խնամս մարդասիրության յուրո, և Ձեզի պարգևե մշտատև առողջություն և երջանկալից երկար կյանք:

«Ձեզ և Մեզ մեծ ատեփք.

Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց»:

Մնամ եղբայրական սիրո ջերմ ողջունիվ, աղոթակից՝

ԽՈՐԵՆ Ա

Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիո

Անթիպաս

*
* *

Մեր Տիրոջ Հարության երջանիկ տոնի առթիվ Ձերդ Սրբության ներկայացնում ենք Մեր, միաբանության և մեր համայնքի անունից ամենաանկեղծ շնորհավորանքները, ցանկանալով Ձերդ Սրբության քաջատողջություն, երջանկություն և հաջողություն:

ԵՂԻՇԵ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
Պատրիարք հայոց Երուսաղեմի

Երուսաղեմ

*
* *

Վեհափառ Տեր,

Մեր Փրկչի Հիսուսի Քրիստոսի հրաշափառ տոնին առիթով կուգանք շնորհավորել Ս. Օծությունդ մեր կողմե և հանուն մեր հոգևորական դասուն և հավատացյալ հոտին, մաղթելով Ձեզի երկար ու երջանիկ տարիներ, և աստվածային առաջնորդություն և իմաստություն Ձեր բոլոր ձեռնարկներուն և ծրագիրներուն:

Քրիստոս հարչավ ի մեռելոց:

Մատչիմք ի համբույր Օծելուդդ ս. աջույն և մնամք միշտ խոնարհ աղոթակից Ձեզ՝

ԾՆՈՐՀՔ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
Պատրիարք հայոց Թուրքիո

Ստամբուլ

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍԱՎՈՐ ՍՈՒՐԲ ՊԱՏԱՐԱԳ
ՄԱՅՐ ՏԱԾԱՐՈՒՄ ՓՐԿՉԻ ՀՐԱՇԱՓԱՌ
ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՈՆԻ ԱՌԹԻՎ

Ապրիլի 6-ին, կիրակի.—Զատիկ: Յարութիւն Տեան մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի.

Օրը սովորականից տաք է ու ջերմացուցիչ: Առավոտյան ժամը 9-ից Մայր տաճարը և նրա ծառագարդ շրջակայքը լի է հավատացյալների հոծ բազմություններով, որոնք եկել են Հայաստանի, հարևան հանրապետությունների տարբեր վայրերից, ինչպես նաև՝ Լիբանանից, Սուամբուից, Ավստրալիայից և այլ տեղերից՝ ներկա լինելու հայ եկեղեցու նվիրական տոնի հանդիսավոր արարողությանը, լսելու իր սիրելի Հայրապետի խոսքն ու պատգամները:

Օրվա պատարագիչն է **Վեհափառ Հայրապետը:**

Առավոտյան ժամը 11-ին Ն. Ս. Օծությունը Մայր Աթոռի ողջ միաբանության ողջեցությամբ, եկեղեցական թափորով, զանգերի դողանջի ու բազմահազար ժողովրդի խանդավառ բարեմաղթությունների ներքո, հանդիսավորությամբ Վեհարանից առաջնորդվում է Մայր տաճար՝ գաղկական սուրբ պատարագ մատուցելու:

Մայր տաճարի աջակողմյան և ձախակողմյան դասերում տեղ են գրավում արտասահմանի տարբեր երկրներից հայրենիք ուխտի եկած հավատացյալները, Գերագույն հոգևոր խորհրդի, Վերստուգիչ հանձնաժողովի անդամները, հոգևոր ճեմարանի դասախոսները, վանքի պաշտոնեությունը և այլ անձինք:

Սկսվում է սուրբ պատարագը, որի երգե-

ցողությունը կատարում է Մայր տաճարի երգեցիկ խումբը: Պատարագի հոգեթաթալ մեղեդիները յուրահատուկ հուզականություն են ներշնչում հավատացյալներին՝ մեծահամբալ երգչունի Գոհար Գասպարյանի կատարմամբ:

«Հայր մեր»-ից առաջ Վեհափառ Հայրապետը ս. Զատիկի տոնի առթիվ հայ հավատացյալ ժողովրդին տալիս է հայրապետական Իր պատգամն ու հորդորը, որը նույն երեկոյան ժամը 11.30-ին ձայնավորվում է Երևանի ռադիոկայանից:

Ս. պատարագի վերջում Ն. Ս. Օծությունը եկեղեցական թափորով առաջնորդվում է Վեհարանի գահասրահ:

Մայր Աթոռի միաբանության և հյուրերի անունից Մայր տաճարի լուսարարապետ-տ. Հայկազուն արքեպ. Աբրահամյանը շնորհավորում է Վեհափառ Հայրապետի Զատիկը, բարեմաղթում Նրան երկար ու երջանիկ օրեր և հովվապետություն:

Այնուհետև խոսք է առնում Վեհափառ Հայրապետը, շնորհավորում է բովանդակ հայ ժողովրդի տունը, օրհնում է մեր եկեղեցին ու ազգը, ցանկանում նրան բարօրություն, հայրենիքի բարգավաճում և աշխարհին խաղաղություն:

Ներկաները համբուրում են Վեհափառի աջը և շնորհավորում Նրա Զատիկը:

Զատիկական հանդիսություններն ավարտվում են Վեհափառ Հայրապետի «Պահպանիչ»-ով:

ՔՐԻՍՏՈՍ ՅԱՐԵԱԼԻ

Մշակումը՝ ՕՀԱՆ ԴՈՒՐՅԱՆԻ

Քրիստոս յարեալ է մեզ յոյն, Քրիստոս յարեալ է մեզ յոյն,
 Քրիստոս յարեալ է մեզ յոյն, Քրիստոս յարեալ է մեզ յոյն,

Քրիստոս յարեալ է մեզ ռեպոստ

Քրիստոս յարեալ է մեզ ռեպոստ

Քրիստոս յարեալ է մեզ ռեպոստ

Քրիստոս յարեալ է մեզ ռեպոստ

[illegible]

Քրիստոսը յարեալ է
 Ի մեռելաց, յարեալ է ռիստոսը յարեալ է
 Քրիստոսը յարեալ է Քրիստոսը
 յարեալ է յարեալ է յարեալ է

Ի մեռելաց
 յարեալ է Ի մեռելաց, Ի
 ռիստոսը ռիստոսը յարեալ է Ի մեռելաց,
 Քրիստոսը ռիստոսը յարեալ է ռիստոսը յարեալ է Ի

Քրիստոսը յարեալ է Քրիստոսը յարեալ է
 մեռելաց յարեալ է Քրիստոսը յարեալ է
 Քրիստոսը յարեալ է Ի մեռելաց, յարեալ է
 մեռելաց ռիստոսը յարեալ է Ի մեռելաց

rit. Fine

Քրիս - տոս յար - եաւ, Քրիս - տոս յար - եաւ, Ի մե - ռե - լոց,
 - եաւ Քրիս - տոս յար - եաւ, Ի մե - ռե - լոց,
 Քրիս - տոս յար - եաւ, Ի մե - ռե - լոց,
 Քրիս - տոս յար - եաւ, Ի մե - ռե - լոց,

մահ - ուամբ ըզ - մահ կոխ - եաց եկ յա - րու - քեամբ-բրն իւ - րով
 մահ - ուամբ ըզ - մահ կոխ - եաց եկ յա - րու - քեամբ-բրն իւ - րով
 մահ - ուամբ ըզ - մահ կոխ - եաց եկ յա - րու - քեամբ-բրն իւ - րով
 մահ - ուամբ ըզ - մահ կոխ - եաց եկ յա - րու - քեամբ-բրն իւ - րով

մեզ ըզ-կեա - նրս պար - զեկ - եաց նր-մա փառք յա - լի-սեանս ա - մէն:
 մեզ ըզ-կեա - նրս պար - զեկ - եաց նր-մա փառք յա - լի-սեանս ա - մէն:
 մեզ ըզ-կեա - նրս պար - զեկ - եաց նր-մա փառք յա - լի-սեանս ա - մէն:
 մեզ ըզ-կեա - նրս պար - զեկ - եաց նր-մա փառք յա - լի-սեանս ա - մէն:

Մ Ա Յ Ր Ա Թ Ո Ռ Ո Ւ Մ

Մարտի 3-ին, հինգշաբթի.—Աագ հինգշաբթի. Յիշատակ ընթերցեաց Տեառն մերոյ և փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի.

Մայր տաճարում պատարագեց տ. Հակոբ քհն. Հակոբյանը: «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզում է Մայր տաճարի լուսարարայետ տ. Հայկազուն արքեպ. Աբրահամյանը:

Երեկոյան ժամը 5-ին Մայր տաճարում ավանդական հանդիսավորութեամբ կատարվեց «Ուտնալուս»-ի արարողութիւնը, լուսարարայետ տ. Հայկազուն արքեպիսկոպոսի հանդիսագործութեամբ:

Ժամը 7-ին սկսվեց խավարման գիշերի արարողութիւնը Վեհափառ Հայրապետի նախագահութեամբ: «Սիրտ իմ սասանի վասն Յուդայի» բնաբանով քարոզեց տ. Հուսիկ եպս. Սանթրոյանը:

Նույն օրը Մայր Աթոռ այցելեց «Նյու-Յորք թայմս» թերթի թղթակից Հենրի Կեմը՝ իր կնոջ հետ միասին: Հյուրերը եղան Մայր տաճարում, թանգարանում:

Հյուրերին ընդունեց Վեհափառ Հայրապետը:

Նույն օրը Մայր Աթոռ ժամանեց ևս հնդկի մալաբար եկեղեցու միաբան բարեշնորհ Զաքարիա սարկավազը: Բարեշնորհ հյուրը շորս օր Մայր Աթոռում մնալուց հետո, մեկնեց մարտի 7-ին:

*
* *

Ապրիլի 4-ին, ուրբաթ.—Յիշատակ շաբաթուց և խաչելութեան Տեառն մերոյ և փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի.

Առավոտյան ժամը 10-ին Մայր տաճարում կատարվեց «Կարգ խաչելութեան» գլխավորութեամբ տ. Հայկազուն արքեպ. Աբրահամյանի:

Երեկոյան ժամը 5-ին Վեհափառ Հայրապետի հանդիսագործութեամբ Մայր տաճարում կատարվեց «Կարգ թաղման»:

*
* *

Ապրիլի 5-ին, շաբաթ.—Աագ շաբաթ. ճրագալոյց Զատիկի.

Մայր տաճարում կատարվեց առավոտյան ժամերգութիւն՝ ճեմարանի սաների կատարմամբ:

Երեկոյան ճրագալոյցի ժամերգութեան ժամանակ, ճեմարանի սաները ընթերցեցին Դանիելի գիրքը: Ավագ սեղանի վրա ճրագալոյցի ս. պատարագ մատուցեց տ. Հուսիկ եպս. Սանթրոյանը:

*
* *

Ապրիլի 7-ին, երկուշաբթի.—Աւետումն Ս. Աստուածածնին.

Մայր տաճարում ս. պատարագ է մատուցում տ. Նշան քհն. Բեյլեյանը:

Հավարտ ս. պատարագի կատարվում է հոգեհանգիստ՝ նվիրված համայն հայ ժողովրդի ննջեցյալների հիշատակին:

*
* *

Ապրիլի 11-ին, ուրբաթ.—Կեսօրից հետո, ժամը 4-ին, Վեհափառ Հայրապետի նախախագահութեամբ, Վեհարանում գումարվեց Մայր Աթոռին առնթր ճարտարապետական հանձնաժողովի հերթական նիստը, որը քննարկեց Մայրավանքի շրջափակում, հին Վեհարանում և Գեղարդա վանքում վերանորոգչական աշխատանքների ընթացքը:

*
* *

Ապրիլի 13-ին, կիրակի.—Կրկնագատիկ (նոր կիրակի).

Մայր տաճարում ս. պատարագ մատուցեց տ. Մուշեղ վրդ. Պետիկյանը: «Հայր մեր»-ից առաջ ոգեշունչ քարոզ խոսեց լուսարարայետ տ. Հայկազուն արքեպ. Աբրահամյանը՝ «Մահումբը դմահ կոխեաց և յարութեամբն իւրով մեզ զկեանս պարգեհաց» բնաբանով:

* *

Ապրիլի 17-ին, հինգշաբթի.—Հոգևոր ճեմարանի հանդիսարանում տեղի ունեցավ ջութակի համերգ՝ մասնակցությամբ ջութակահար Հրաչ Սվաճյանի։ Դաշնամուրի վրա նվագակցում էր ջութակահարի քույրը՝ Սիրվարդ Սվաճյանը։ Կատարվեցին հատվածներ դասական երաժշտական ստեղծագործություններից։ Վերջում հոգևոր ճեմարանի տեսուչ տ. Ներսես Ժ. վրդ. Պողապպյանը շնորհակալություն հայտնեց արվեստագետ քույր և եղբայր Սվաճյաններին և նրանց բարեմաղթեց նորանոր հաջողություններ ապագայում։

* *

Ապրիլի 20-ին, կիրակի.—Աշխարհամատրան Կանաչ Կիրակի.

Մայր տաճարում պատարագեց արժ. տ. Հակոբ քհն. Հակոբյանը։ «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզեց տ. Հովհաննես քհն. Մարությանը՝ «Թագաւոր երկնաւոր, զեկեղեցի քո անշարժ պահեա» բնաբանով։

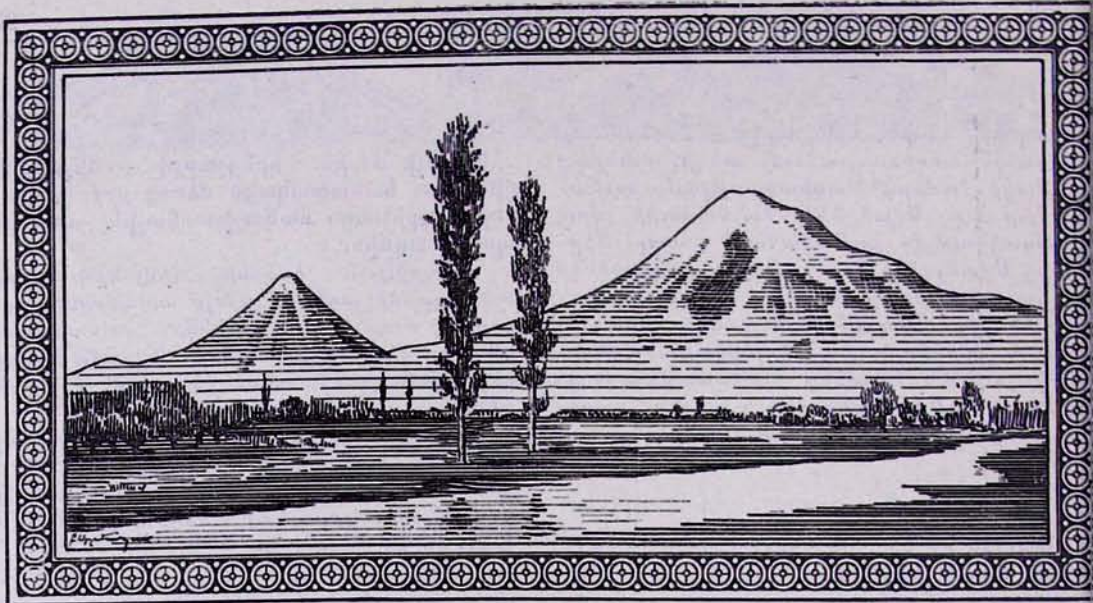
* *

Ապրիլի 24-ին, հինգշաբթի.—«Յիշատակ քիւրատուր նահատակացն մերոց որք կատարեցան յընթացս համաշխարհային առաջին պատերազմի».

Ապրիլյան եղեռնի հիսունչորսերորդ տարեդարձի առիթով Մայր տաճարում պատարագ մատուցեց և քարոզեց լուսարար պետ տ. Հայկազուն արքեպ. Աբրահամյանը՝ «Չար քան դմահ անմեղին է ինձ կորուստ կենդանւոյն» բնաբանով։

Ապրիլյան եղեռնի նահատակների խնկելի հիշատակին, հավարտ ս. պատարագի, Մայր տաճարում կատարվում է հոգեհանգիստ՝ Վեհափառ Հայրապետի հանդիսադրությամբ։ Ապա Ն. Ս. Օծությունը եկեղեցական թափորով առաջնորդվում է՝ Մայր տաճարի հյուսիսային շրջափակում Ապրիլյան նահատակաց հուշարձանի մոտ, որտեղ ևս կատարվում է հոգեհանգստյան հատուկ արարողություն՝ հոծ բաղմունքյան ներկայությամբ։

ՆԵՐՔԻՆ ԹԵՄԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԱԿՑԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒՄ

Մարտի 26 և 27-ին Մայր Աթոռում տեղի ունեցավ ներքին թեմերի խորհրդակցական ժողով, որին մասնակցում էին՝

1. Մայր Աթոռից՝ Մայր տաճարի լուսարարապետ տ. Հայկազուն արքեպ. Աբրահամյանը, ներսես ծ. վրդ. Պողոսյանը, Մուշեղ Վրդ. Պետիկյանը, Գերագույն հոգեվոր խորհրդի ու Վերստուգիչ հանձնաժողովի անդամները, «Էջմիածին» ամսագրի խմբագիրը, դիվանապետը, ֆինանսական և տնտեսական բաժինների վարիչները:

2. Արարատյան թեմից՝ առաջնորդական փոխանորդ տ. Վահան եպս. Տերյանը, Սուրեն Արևշատյանը, Զավեն Աղասյանը, Պարգեղ Ծախրազյանը, Գևորգ Ամալյանը, Խաչիկ Կուզաբաշյանը, Պանդուխտ Մանուկյանը:

3. Եփրակի թեմից՝ թեմակալ առաջնորդ տ. Մաշտոց եպս. Թաջիրյանը, Նորայր քնն. Մարգարյանը, Վազգեն քնն. Ղարապետյանը, Հովսեփ Ալեքսանյանը, Մովսես Անթառայանը և Ժիրայր Փափազյանը:

4. Վրահայոց թեմից՝ թեմակալ առաջնորդ տ. Կոմիտաս եպս. Տեր-Ստեփանյանը, Ալեքսանդր Հովսեփյանը, Գևորգ Դուրգարյանը, Սամվել Իսախանյանը, Խաչիկ Հեկեկյանը:

5. Ռուսաստանի և Հյուսիսային Կովկասի թեմից՝ Ռոստոլի առաջնորդական փոխանորդ տ. Գևորգ վրդ. Մերայարյանը և Սարգիս Մելքոնյանը:

6. Ադրբեջանի թեմից՝ թեմակալ առաջնորդ տ. Հուսիկ եպս. Սանթուրյանը, Գրիգոր քնն. Անանյանը և Արգար Միրզոյանը:

7. Գեղարդի վանքից՝ վանահայր տ. Նարեկ վրդ. Ծաքարյանը, Արա Բաստրմաշյանը (տնտեսավար):

Մարտի 26-ին, չորեքշաբթի, առավոտյան ժամը 8-ին, թեմակալ առաջնորդները և պատգամավորները ներկա են լինում Արևիկա գալի հանդիմավոր ժամերգության, որին նախագահում էր Վեհափառ Հայրապետը:

Ժամը 11-ին Վեհարանում սկսվում է ներքին թեմերի խորհրդակցական ժողովը, որտեղ քննվում են՝ 1968 թվականի բյուջեի կատարողականը և 1969 թվականի նախահաշիվը՝ ըստ թեմերի:

Երեկոյան պատգամավորները Երևանում ներկա են լինում դրամատիկական թատրոնում «Աստվածային կատակերգություն» ներկայացմանը:

Մարտի 27-ին, հինգշաբթի, ժամը 11-ին, Վեհարանում Վեհափառ Հայրապետը բարեհաճում է ընդունել բոլոր պատգամավորներին: Լուսարարապետ տ. Հայկազուն ար-

քեպիսկոպոսը բարի գալուստ է մաղթում թեմակալ առաջնորդներին ու պատգամավորներին և Վեհափառ Հայրապետին զեկուցում, որ չորեքշաբթի օրը Մայր Աթոռի հանձնաժողովը քննել է թեմերի կատարողականը և 1969 թվականի բյուջեի նախագիծը: Ապա սրբազան հայրը խնդրում է Ն. Ս. Օծությունը տալ Իր օրհնությունը խորհրդակցության մասնակիցներին:

Վեհափառ Հայրապետը ողջունում է հոգեվորական ու աշխարհական բոլոր պատգամավորների ներկայությունը, բարի գալուստ է մաղթում նրանց և խոսում ընդհանրապես ներքին թեմերի եկեղեցական կյանքի է՛լ ավելի կազմակերպման, մեր եկեղեցական կարիքների մասին՝ անելով օգտակար թելադրություններ, և նշում է գործի հաջողության համար ուղիներ և միջոցառումներ: Ն. Ս. Օծությունը անդրադառնում է նաև հայ եկեղեցու կյանքի հետ կապված մի շարք կարևոր հարցերին:

Ժամը 3-ին Վեհարանում պատգամավորների պատվին տրվում է ճաշկերույթ, որին ներկա են լինում նաև Գերագույն հոգևոր խորհրդի և Վերստուգիչ հանձնաժողովի անդամներ և Մայր Աթոռի միաբաններ, «Էջ-

միածին» ամսագրի խմբագիրը, դիվանապետը, ֆինանսական և տնտեսական բաժինների վարիչները, շուրջ 50 հոգի:

Ելույթներ են ունենում՝ Վեհափառ Հայրապետը, տ. Հայկազուն արքեպիսկոպոսը, տ. Հուսիկ և տ. Կոմիտաս եպիսկոպոսները, «Էջմիածին» ամսագրի խմբագիրը և ներկաներից ոմանք:

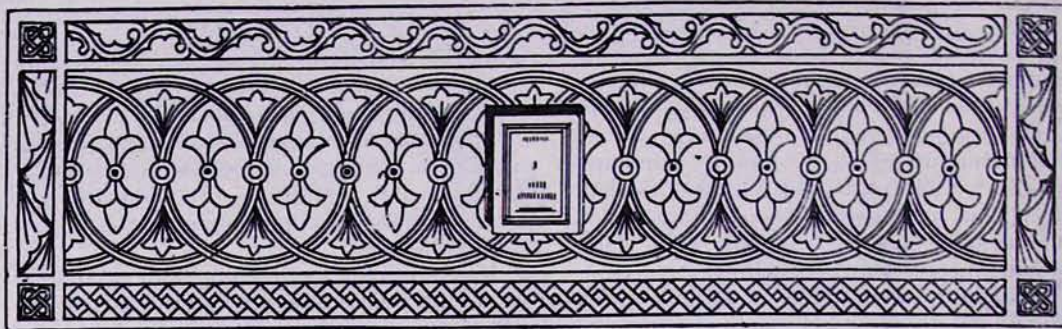
Երեկոյան պատգամավորները Երևանի օպերային թատրոնում ներկա են լինում Վերդիի «Տրավիատա» օպերայի ներկայացմանը:

Մարտի 28-ին, ուրբաթ օրը, առավոտյան, բոլոր պատգամավորները ուխտագնացության են մեկնում Սարդարաբադի հերոսամարտի հուշարձանին:

Ժամը 2-ին Երևանի «Արագիլ» ճաշարանում պատգամավորների պատվին տրվում է ճաշկերույթ: Երեկոյան Մայր տաճարում պատգամավորները ներկա են լինում վերջին Հսկման արարողությանը, որին նախագահում է Վեհափառ Հայրապետը:

Մարտի 29-ին, շաբաթ օրը, թեմակալ առաջնորդներն ու պատգամավորները հրաժեշտ են առնում Վեհափառ Հայրապետից և Մայր Աթոռից ու մեկնում իրենց թեմերը:

Հ. Ճ. ՍԻՐՈՒՆԻ

ԿՈՄԻՏԱՍԻՆ ՀԵՏ*

Այդպիսի մասունք մը հայտնվեցավ վերջերս: Գոհարիկ Ղազարոսյան կես դարի ի վեր գործարանքով պահած էր զայն ու հիմա Երևան է ղրկել: Կոմիտաս, նույն այդ օրերուն, երբ խաղաղության վայրկյաններ կունենար արեւիկոծ իր հոգին, փորձած է թուղթին հանձնել իր մտածումները: Նշխար մը փրկված է նաև անոնցմե. Թեոդիկ զայն տպեց զինագաղարին. ան հետևյալն է.

Ազգիք վիճակը¹²

...Հոտն անհովիվ՝ մոլոր ու շփոթ, աներեւելով ի անդուապ ալիքներ հասնուն կհուղին ի խորս մեր հալածական և ողբալի կենաց ծովու: Անմիտ ուսուցիչներ բոլորած՝ միամիտ ձկներ ցանցած: Մթնոլորտը թույն կտեղաբուծիչ ուժ չկա: Ավերած, սարսափ ու սանձարձակ կեղեքում մեկ կողմեն, անտարբերություն, օտարամոլություն և ցեխոտ սրտեր մյուս կողմեն: Փառասիրություն, փութկոտություն մեկ երեսեն, ապիկարություն, տգիտություն մյուս երեսեն: Յուրաքանչյուր ոք իր պաշտոնն զգեցած է իրր հանդերձ. յուր մերկություն մտաց ծածկի ի միամիտ աշաց: Մեր մարմինը նեխած է, մեր հոգին ապականած, մեր կյանքը դիակնացած: ...Ուր է մեր խոհական հորենացին. թող ելլե արյունաքամ հողու տակեն և ողբա մեր խակերու սիրտն ու հոգին, միտքն ու գործը: Մեր նախնիք իրենց

* Շարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1965 թվականի №№ Ա-ից, Ե-Ժ-ից, 1966 թվականի №№ Ա-Զ-ից, Ը-Ժ-ից, 1967 թվականի №№ Դ-Զ-ից, 1968 թվականի №№ Ա-Դ-ից, Է-Ժ-ից և 1969 թվականի № Դ-ից:

¹² Թեոդիկ, Ամենուն տարեցույցը, Կ. Պոլիս, 1916-1920, էջ 61:

պաշտոնին փարած էին անձնահեղձությամբ. իսկ մենք կհափշտակենք գործն ընչաքաղցու-թյամբ:

Սիրտս փլած է:

Կոմիտաս վարդապետ

Հապշտապ, հաճախ անհարիր այդ տույն-րուն մեջ իմաստության կայծեր կան. մտածումներ պոռթկալու այդ ձևը հատուկ էր Կոմիտասին. ինչպես քերթողական իր փորձն-րուն՝ նույնպես իր պարզ խոհերուն մեջ միշտուկոստոստեր Կոմիտաս, թառե թառ կանցներով իր մտածումը:

Եվ ոչ մեկ բժիշկ պիտի կարենար իր հոգին մթալքայող ցավին այնքան ճշգրիտ ախտորոշումն ընել, որքան Կոմիտաս ըրած է ինքը.

— Սիրտս փլած է...

IX.—Սպիտակ հացը

1917-ի վերջերը Թաթավայի թաքստոցս ու թողուցի: Երկուբուրեւ տարի ճգնել էի հոն, ու շիղերս քաջալվեր էին այդքան ատենում խուցի մը մեջ ապաշխարելին: Անհրաժեշտ եղավ Բերայի շրջանը գալ պահվորտի ավելի մոտ ըլլալու համար աշխարհին: Առաջինը հերթին կարոտ էի բժշկի: Բայց որո՞ւ կրնայի ղեկել, և ո՞ր բժիշկը կրնար հանդգնիլ մա-հապարտի մը մոտ գալ: Երկար շարժարեցիք ուղեղս, որպեսզի ճար մը գտնեմ: Միակ ա-նունը, որուն վրա հեք ուղեղս կանգ առավ՝ բժիշկ Թորգոմյանը եղավ: Ուրկե՞ ուր Ուրկե՞ միտքս ինկավ այս վտիտ, հիվանդախա, զգուշ ծերունին, որ աքսորեն հրաշքով էր ետս եկել: Բայց գիտեի որ ան բարի մարդ է ու հայրենասեր, ու չվախնա թերևս գալ դարմա-նելու կարմիր հունձքեն դիպվածով ճողոպ-...

րած մտավորական մը, զոր ուստիականութունը կիսնարեր գիշեր ու ցորեկ։

Այլուր պատմած եմ թե այս երկշտ մարդը ինչպես ինձ գալու քաջութիւնն ունեցաւ և շարունակեց թաքստոցս հաճախել, հանձն առաւ վտանգավոր գործեր ալ, որոնք կրնային պատճառ դառնալ իր կորուստին, ինչպես որ ինքը ևս պատմած է իր հուշերուն մեջ։

Բժիշկ Թորգոմյանին միջոցով տեղյակ կըմնային դուրսի կյանքին, ու ան էր որ ինձ լուր կրբեր Կոմիտասին ալ, որուն կայացելէ հաճախ։ Գիտեի պաշտամունքի հասնող էր սերը դեպի վարդապետը՝ որուն հետ միասին աքսոր ևս եղեր էր, գիտեի որ մեկն է եղած Կոմիտասը դարմանող դուլզ բժիշկներէն, և զայն բուժարան զետեղողներէն, բայց ևս, պրոֆանս, կըարմանայի թե բժշկական այսքան փորձառութեամբ մարդիկ ինչպես պարզ հիմարի մը տեղ էին դրեր հեք Կոմիտասը ու զայն նետեր էին հոգեկան հիվանդներու ապաստանարանը։

Լուրերը, զորս ևս կստանայի դուրսէն, զիս բերեր էին այն համոզման՝ թե Կոմիտաս բժիշկներուն կարծած խենդը չէ, և թե անոր ջղային տազնապններ հոգեկան տարբեր տառապանքներու արդյունք են։ Բժիշկ Թորգոմյան միշտ կհամառեր իր կարծիքին վրա, ու կպնդեր թե ան պետք է աշխարհէն պահ մը մեկուսանա, չգրե ու չկարդա, մոռնա իր նուտաները։

Այս էր բժիշկներուն կողմէ Կոմիտասին պարտադրուած ռեժիմը, — չգրել ու չկարդալ։ Բժիշկ Թորգոմյան ինքն իսկ պատմած է ինձի, թե անգամ մը Կոմիտասին այցելելուն՝ գարմանքով տեսած է որ Կոմիտաս սեղանին առջեւ անցած զբաղած է գրելով։ Բարի բրժիշկը, սարսափած այս տեսարանէն, կաստե հեք վարդապետը այն միևնույն դայրուլով որով կաստեն իսկական հիմարները։

— Ես ձեզի չըսի՞ թե պիտի շաշխատիք...
Հետո թուղթերը կխլե ձեռքէն, ու կպատռե մեծ արվեստագետին շմորած աշքերուն առջև։

Վարդապետը ոտքի կկանգնի հանկարծ, ու դուռը ցուց տալով բժիշկին, կպոռա.

— Դո՛ւրս, այլևս չգաս...

Այդ պահէն կսկսի Կոմիտասի ատելութիւնը մարդոց դեմ, բոլոր անոնց դեմ՝ որոնք իր բարեկամներն էին եղեր երկու...

Բժիշկ Թորգոմյան 1919 մարտ 17-ին Պոլսին Արշակ Զոպանյանի գրած իր նամակին մեջ ինքն ալ կրսե թե «ամենքս՝ բոտ իրեն, թշնամի ենք, մանավանդ ես, և ինձ հետ բոլոր բժիշկները կամ բժիշկ անունը կրողները»¹³։

Եվ սակայն ատելութիւն չունեի Կոմիտաս բոլոր մարդոց դեմ։ Ան հաճույքով կընդունեի երեկվան իր սանուհիները, իր «Քերթնեքեկ»-ները։

Փերմեղյան քույրերն, որոնք հարևան էին պահվրտած տանս, Կոմիտասին լուրեր տեսպ կառնեին։ Կիմանայի անոնց միջոցով, թե դառն օրեր կանցընէ վարդապետը իր ճգնաբանին մեջ։ Պատերազմի օրեր էին, սղած էր կյանքը, և հիվանդանոցը չէր կրնար շուայլ բլլալ հիվանդի մը հանդեպ, որուն համար դուլզն գումար մը միայն կվճարեին դուրսի իր բարեկամները։ Սև հաց կկերցնեին, այն սև հացը զոր կծամեինք գարշելով։ Սպիտակ հաց մեծատուններուն սեղանը կտեսներ միայն։

Լուր դրկեցի Փերմեղյաններուն որ իրենց հառաջիկայ այցին սպիտակ հաց տանին վարդապետին։ Անոնք շոքոյա ևս տարեր էին մեկտեղ, ու վարդապետը երբ տեսեր էր սպիտակ հացն ու շոքոյան, հափշտակեր էր դառնոք ու բացագանչեր.

— Սպիտակ հաց...

...Զգիտեմ թե կաք թե չկաք հիմա, անո՛ւշ աղջիկներ, որ այդ դժնդակ օրերուն Կոմիտասին այցի կերթայի խումբով ու անոր դառն վայրկյանները կբաղդարացնեիք։ Աշխարհէն ու իր մարդոցմէն խրտչած իր այդ օրերուն՝ ո՛վ գիտե ի՞նչ անձկութեամբ ան ձեզ կսպասեր, որպեսզի ձեր բարի ժպիտներով ամոքեր իր տառապանքները։ Դուք իր կյանքին սփոփանքի վերջին պահերը տվիք, իր հոգին աղջամուղջ մտնելի առաջ...

X.—Քե՛ն աշխարհի՛ն դեմ

Խոնարհինք գիտութեան նվաճումներուն առջև, և հրաշքներուն՝ զորս մեմն բժշկութիւնը կրնէ։ Մարդոց գանգը կրանա, հաշմանդամները ոտքի կհանեն, նոր սիրտ կդնեն մարդոց կուրծքին տակ։ Ան սակայն դեռ ի վիճակի չէ մարդոց հոգին ալ կարդալ, շոշափել անոր ցավերը, թափանցել անոր գաղտնիքներուն։

Ան չկրցաւ ձանշնալ վերքը որ Կոմիտասի հոգին էր կրծքի, ու տապալել էր զայն։

Ան չկրցաւ գիտնալ թե անոր հոգեկան ողբերգութիւնը սկսաւ մարդոց հանդեպ իր քենով, ոչ ալ կրցաւ գուշակել թե ինչու քեն էր քրած ան աշխարհին։

Պատմելով իր այցը Կոմիտասին՝ Հարենցի ամարանոցն դառնալէ հետո Բանկալթի իր տունը, Կարո Ուշագլան կգրե.

«Այդ միջոցին երբ այցելեցի իրեն, սպասավորը շուկեց թողուլ որ վեր ելլեմ, բնելով թե վարդապետը մարդ չընդունիր։ Ես շատ կարեւորութիւն չտվի այս խոսքին, ուղղակի վեր ելա, մտա իր սենյակը՝ «Բարև վարդապետ» բնելով։ Բարևս առաւ բարկացած և բթին տակէն։ Շփոթած մնացի։

¹³ «Հուշատետր», «Վեմ», 1938, նոյ.—հունվ., էջ 71։

- Ի՞նչ կուզեք, հարցուց:
- Ուշինչ, վարդապետ, այցելության եկա՝
բաի:
- Մարդ չեմ ուզեր, գնա՛:
-
- Գնա կրսեմ, մինակ մնալ կուզեմ:
- Վարդապետ, ի՞նչ բանի համար վշտա-
ցած եք:

— Եղբայր, իմ տունս չէ՞ այս. ազատ չե՞մ ուզածիս պես ապրելու. մարդ չեմ ուզեր, չեմ ուզեր. գացեք, ելեք դուրս:

Եվ երեսը դարձուց անդին: Ելա դուրս և վարը սպասավորին մոտ իջա:

Այսպես սկսավ վարվել բոլոր այցելուներուն հետ: Եվ այս վիճակը տեական դառնալ սկսավ: Մենք տակավին լավատես էինք իր մասին և կկարծեինք թե իրապես բանն մը վշտացած է, կամ շատ ծանր մտատանջություն մը ունի...: Ժամանակ առ ժամանակ կրկին փորձ կընեինք իր մոտ երթալու, սակայն տեսանք որ ա՛լ կատակ չէր: Իրապես հիվանդ էր վարդապետը, հուզված և վախով կդիտեր մեզ, կաշխատեր մեր ներկայությունն ազատիլ: Ոչ ոքի վրա վստահություն ուներ, միայն իր սպասավորին հետ կխոսեր կարճ-կտրուկ, իր տնային պետքերու մասին:

Բժիշկ Վ. Թորգոմյան պետք տեսավ հունական հիվանդանոցի մտային հիվանդության մասնագետ դոկտ. Գոնսոր հրավիրել խորհրդակցության համար: Քանի մը անգամներ այցելեց բժիշկը: Ոչ մեկ օգուտ:

Օրերը կանցնեին և մեր սիրելի վարդապետը կհամառեր իր լուսկեցություն և մարդատյացության մեջ: Հաճախ սնունդ ալ առնել չէր ուզեր: Մեզի համար իր այս վիճակը բնական զալ սկսավ: Բայց չէինք համոզված թե վերջնական պիտի ըլլար այդ. վիճակը իրեն համար, և կսպասեինք որ օրի օր վերստանա իր նախկին վիճակը: Բժիշկ Թորգոմյան, Ա. Հարենց և Զ. Լ.¹⁴ միշտ կհսկեին և միջոցներ ձեռք կառնեին ճար մը գտնելու համար:

Այս շենշող մարդը մարած էր: Տխուր և լուռ, կզակը ափին՝ կդիտեր հեռու ծովն ու լեռները¹⁵:

Վարդան Սարգսյան, Կոմիտասի ձեռնասունը՝ որ լրիվ ծանոթ է վարդապետին Պոլսո կյանքին՝ կգրեր տարիներ հետո, թե «Եճշու աշխարհին քնն ըրավ Կոմիտաս» խորագրին ներքև.

«Վերադարձավ աքսորեն քայքայված ցիդերով: Ու այդ քայքայված ցիդերուն վիճակված է դառնությանց նորագույնը ճաշակել: Պոլսո ցոյցերը, որոնք մինչև այս օրը խունկ ծխած էին իրեն, երաժշտասեր երևալու սնո-

րիվմեն բռնված, մեկ բացառությամբ¹⁶, չմոտեցան այլևս իրեն, խորշեցան՝ իրեն ժանտախտե:

Զէ՞ մի որ նա աքսորված էր, չէ՞ մի որ նա կասկածելի մըն էր հաշս թուրք կոռուպարության: Անոնք վախցան իրենց կաշին:

Եվ ավելին: Անոնք լայն օրերու բարեկամներ էին միայն: Խնամակալություն կազմած էին ու Կոմիտասին ամսաթուղակ կվճարեին իր «հելալ» քրտինքովը շահած դրամներովը: Այդ ծանր օրերուն Կոմիտաս չէր կրնար համերգ սարքել, դասերը նվագած էին, հասույթի աղբյուրը դադրած էր: Ո՞վ պիտի վճարեր Կոմիտասի տան վարձքը, սնունդը, խոհարար վարպետին թոշակը: Ո՞վ:

Անոնք չքաշվեցան այս հարցը վարդապետին ականջն հասցնելու. զգացուցին խնայողություն պետքը. թելադրեցին ծախել գորգերը. ետ դարձնել դաշնակը: Ու նա ստիպվեցավ գրավի դնել ոսկի ժամացույցը որ նվեր տրված էր իրեն 1906-ին և որ թանկագին էր երաժշտագետին համար իբր հիշատակ:

Վարդապետը չտարավ այս բոլորը, բայց ներսիդին բույն դրավ ու ծավալեցավ դառնությունը: Նա շուրջը զգացնել իր չքավորությունը, անգամ իր աշակերտներուն: Ինքը անոթի կեցավ խոհարարը չճամբելու համար: Քառասնօրյա ծոմ մը պատրվակեց ու աղոթելով ջանաց մոռնալ քաղցը: Անկե վերջը շարունակեց օրական մեկ բաժակ թեյ միայն խմել, այն ալ առանց շաքարի, երբեմն չամիչով¹⁷:

Վարդան Սարգսյան կկարծե որ եթե մարդոց դեմ ըրած քենը գլխավոր գրգիռն եղավ վարդապետին հոգեկան տագնապին, այս տագնապին մեջ դեր խաղացին նաև ուրիշ շարժառիթներ ալ, ինչպես տարիներու ընթացքին իրեն հանդիպ ցույց տրված չկամությունները, իր դեմ քանիցս սարքված խաշակությունները, դուցե և առհավական տրամադրություններ որոնք Բագոսին խնկարկու հորմն մը կուգային ինչպես և իր անդրդվելի կամքը չդավաճանելու կուսակրոնության իր ուխտին, և ինչ որ գլխավորն է, ցնցումը զոր կրեը էր աքսորի սարսափներուն մեջ:

XI. — «Սուտ խեղդի մը չարչարանքը»

Գիտունները դժբախտ սովորություն մը ունին, — իրենց զոհը դադարը չդրած՝ դիպնություն կենթարկեն անոր մարմինը:

Այդպես ըրին Կոմիտասին ալ: Անուն մը տալն առաջ գայն տապալող ախտին՝ փորձեցին որոնել անոր ծնունդ տվող շարժառիթները: Ոչ այդ շարժառիթները կրցան երևան հանել սակայն, ոչ ալ ճշգրիտ անունը տվին անոր հիվանդության:

¹⁴ Լևոն Զիվեր:

¹⁵ «Արածանի», էջ 71—72:

¹⁶ Կանկարկվի Աստվածատուր Հարենցին:

Այնպես որ Կոմիտաս անդամն ընդունվելու մեղքը, իր հետ տանելով գաղտնիքը այն եղբորական հարվածին՝ որ զինք շարժարկը էր զույգ տասնյակ տարի:

Ախտաճանաչության փորձերը միայն բրձիկները չբերին: Խոսք առին նաև շատերը զինք ճանաչողներին:

Ոմանք մինչև նախնիքը գացին: Այդպես ըրավ, օրինակ, Առնակ, իր հայրենակիցը՝

«Սողոմոնին հայրը, Գեորգը, երաժիշտ-դպիր և փնտրված կատակասու մըն է եղած, միայն թե թիչ մը չափազանց արբեցող»¹⁷:

Կամ ենք, ուրիշներն էս, իր հորը գինովությանը մասին, — ամենն էլ զուրկին ախտաճանաչությունը՝ որ կուղի նախատրամադրություն մը ենթադրել Կոմիտասի մեջ դեպի շարաշուք պահը:

Նույն այդ հայրենակիցը, խոսելով շարժառիթներուն մասին՝ որոնք կրնան ստեղծած ըլլալ Կոմիտասի հոգեկան փոփոխումը՝ կրնա նաև.

«Կրնան իր մտային հիվանդությունը վերադրել հորը ալքոլամոլության (թեև նույն ակին կապարտինք իր մեջն հայտնվող հանձարն ալ), կամ ավելի տրամաբանորեն թուրքին անորակելի արհամարհումը»¹⁸:

Ուրիշներու համար ժուժկալության - զոհն էր Կոմիտաս: Անոնք կարծեցին թե անոր հոգեկան այս տագնապին մեջ՝ ամուրիի իր կյանքն ալ գեր ունեցեր էր: Եվ բնականաբար մեղքը բարեցեցին կուսակրոնության վրին՝ որուն հանձնառու եղեր էր Կոմիտաս, երբ դեռ աշխարհը ճանչցած չէր:

Այս բանին հավաստեց ինչ զինք դարձանող բժիշկներն ալ, և հանցանքը վերագրեցին այն ծայրահեղ ժուժկալության՝ որուն զերին դառնալու իր ուխտին մեջ կհամառոտ Կոմիտաս:

Կարո Ուշագլյան իր հուշերուն մեջ մեղի կալաւ թե քստ բժ. Քորգոմյանի իրեն ըսածին «ձեռնարկներն եղած են զոհացնելու քննության պահանջը, բայց Կոմիտաս մնացած է միշտ անզգա և անդրգին թուրք այս ձեռնարկներուն հանդեպ»¹⁹:

Սիրո կապերու մասին ես խոսեցան. եթե չգրեցին հրապարակով՝ զոհն հաճախ փսիքսացին իրարու. նույնիսկ անուններն ալ հիշեցին սիրո այդ կապերուն ակնարկած ատեն:

Բոլոր այդ ենթադրությունները պարզ կասկածներ էին լուր, ու անոնք հաճախ հիմ ունեին սրտաբացությունը զոր Կոմիտաս ցույց կու տար բոլորին հանդեպ և որմե գաղտնիքներ կարծեցին որսալ: Կոմիտաս ամբարշտուղած չէր անտարակույս իր սիրտը ու համա-

կրրություններն ալ անշուշտ ունեիր, ունեցած էր և ունեիր. բայց երբեք չորոնկեցան անոնք, ու չգալթակողեցուցին իր հոգին. եթե ամբարշտուղած էր իր սիրտը, բայց կրցած էր գայն դադել: Ու ան իր գաղտնիքները հետք տալով...

Ոմանք ալ հալածախտ (manie de persécution) որակեցին Կոմիտասի տաղանապը, կարծելով որ ան ևս կտառապի այդ տեսակ մը ջղադրությունների որուն ենթակա, վերջին ծայր կասկածոտ դարձած, բոլորը թշնամի կկարծե իրեն և կերևակայե որ զինք կհալածեն ամենքը: Այնպես որ կարծողներ կան թե կյանքի ընթացքին իր կրած հալածանքները դառնության պարզ զգացումն մը անդին անցած են, շարժարած են իր հոգին երկար, և վճռական դեր կատարած են իր հոգեկան ուժերուն անգալտացման մեջ: Արդարև կհեղեղվի անընդհատ թե իր առաքելության ճամբուն վրա Կոմիտաս թշնամիներ ունեցավ միշտ դեմը: Զիշդ չէ այդպես որակել խոչընդոտները որոնց բախեցավ գրեթե միշտ և դառնությունները զորս քաղեց ամեն մեկ քայլին: Անձնական թշնամիներ ինչու՞ ունենար:

Հակառակորդի որակումը ևս սխալ պիտի ըլլար տալ ողորմելի այն մարդոց որոնք ատեն-ատեն հայտնվեցան իր ճամբուն վրա, և անկարող ըմբռնելու առաքելությունը որուն լծված էր՝ փորձեցին գայն խանգարել գորտի իրենց կրկնողով:

Ո՛չ, ան թշնամիներ չունեիր, ոչ ալ հակառակորդներ: Իր թշնամին հայկական միջավայրն էր: Ան լիապես կզգար ատ: Այնպես որ արհամարհեց, հեղեց, անգոսնեց զինք հալածողները, դառնությունը իր ներսը խեղդեց: Բայց իրեն ծանր եկավ երբ զինք լռեցին նաև անոնք որ իրենք զիրենք բարեկամ հռչակեին էին իրեն՝ փառքի իր օրերուն:

Բյուզանդ Քեչեյանի կարծիքով տարբեր շարժառիթներ, ձեռք-ձեռքի տված, ստեղծած են վերջին տագնապը:

«Երբեք շաբաթ մեկտեղ ապրելով Կոմիտաս վրդ-ի հետ, սքանչացեր էր իր ֆիզիքական ու բարոյական առողջությանը: Ո՛չ մահիճի, ո՛չ բարձի պետք ունեիր անմեղ մանկան խոր ու անծակ քունը քնանալու համար: Լեզուն միշտ մաքուր ու զվարթ, սակավապետ, բարեհամբույր, և վհատողներուն սիրտ տվող, նաև վերջին ծայր հարգող պատշաճություն, այնպես որ մեր ազատութենեն ետքն ալ երբեք հանձն չառավ ուրախ թեթև երգ մը երգել, այլ կամ կրոնական և կամ ժողովրդական տխուր տաղեր միայն լսվեցան իր բերնեն: Զինք մոտեն ճանչցողներս իր խելագարությունը կվերագրեք երբեք պատճառի. Ա. խորունկ ցնցումը զոր կրեց ի տես և ի լուր ազգային աղետներուն. Բ. պատերազ-

¹⁷ Առնակ, Կոմիտաս վարդապետ, «Հայրենիք» ամսագիր, 1936 հունվար, էջ 73:

¹⁸ «Հայրենիք» ամսագիր, 1936 հունվար, էջ 79:

¹⁹ «Արածանի», էջ 72:

մին բերմամբ իր նյութական վիճակին հիմնովին քայքայումը և Գ. իր խստակրոն ժուդ-կալության ջղային հետևանքները»²⁰:

Ինչպես բոլոր արտասովոր մարդիկը՝ իր տարօրինակությունները անշուշտ Կոմիտասն ալ ուներ: Ճարօրինակության այդ պահերը Կոմիտաս կունենար իր կատակներուն, իր սրամտությանց, մասնավանդ իր բառախաղերուն մեջ: Իր հորինած ոտանավորներն անգամ բառախաղեր էին, որոնք որոշ արտառցություն կմատենէին, ինչպես դիտել կուտա Զոպանյան ալ:

«Ոտանավորները Կոմիտասի հանճարին հարադատ ծնունդներ չէին, այլ մեծ մասամբ իր մտքի հիվանդ ըրպեններուն տքնաջան բռնազբոսիկ ու բառախաղային մտասնեռումներով տիրապետված արտադրություններ: Ճարօրինակությունները կշեշտվին հետորդհետեւ այն ոտանավորներուն մեջ որ Պոլսէն մեզի ղրկվեցան և զոր ապահովապես ըրորն ալ Պոլիս գտնված ատենը զրած է, տագնապին հետո՝ կես դարթումի վաղանցուկ շրջանին. իսկ ոտանավորները այն տետրին որ Վիլ-էվարի իր սենյակէն գտնվեցավ, փոքր մասով մը գրած է կես հիվանդ վիճակի մեջ, և մեծ մասամբ՝ մտավոր գրեթե լիակատար խանգարման փուլի մը մեջ: Կհիշեմ որ այդ տետրակին ոտանավորներէն տողեր միտքս պահած էի, երբ ատոնք կարգալիս քիչ հետո 1920-ի աշնան Պեյրուի և հետո Ատանա, հոն ճանչցա հմուտ գինւորական ֆրանսացի բժիշկ մը, որուն խոսեցա Կոմիտաս վարդապետի վրա, և անոր այդ տարօրինակ ոտանավորներէն քանի մը ընտրող տողերուն թարգմանություն մը ցույց տվի. «Կորած է այդ մարդը, ըսավ, այսպիսի բառախաղերով իրենց ուղեղը շարժարողներուն ցավը՝ որոշ, catalogue հիվանդություն մըն է, և դժբախտաբար անբուժելի»²¹:

*
*
*

Մեկն եղա անոնցմէ որ շարունակ պնդեցին թե առաջին օրերուն խելագար մը չէր Կոմիտաս, ինչպես կարծեցին այն ատեն և ինչպես կկարծեն մինչև հիմա ալ: Պարզապես դառնացած մըն էր ան, զոնե սկիզբի օրերուն:

Կոմիտասի հոգեկան տագնապը կսկսի ճիշդ այն պահէն երբ իր «խնամակալները կզգացնեն օր մը իրեն թե սպառնալու վրա է իր» հիմնադրամը, — իր համբերգներէն գոյացած գումար որմէ կհոգային իր ներկա ծախքերը: Ուղղակի հրավեր մըն էր ադ ավելի խնայողությամբ ապրելու: Ու այս հրավերը կուղղվեր մարդու մը որ աքսորեն հազիվ

ճողոպրած՝ կապրեր սարսափներու հաճախանքին մեջ, բոլորովին լքված աշխարհէն:

Գուսան վարդապետի կողմէ մեզ ղրկված նամակ մը Կոմիտասին տված էր մեկ այցելության մասին՝ առիթ տվալ տարիներ առաջ հուզումով բայց և դառնությամբ լեցուն քանի մը տող գրելու Բուքրեշի մեր «նավասարդ»-ին մեջ «Սուտ-խենդի մը շարժարանքը» խորագրին ներքև: Կրտսիք մեր այդ հոգվածին մեջ:

«Վեց տարի մը կըլլա որ Պոլսէն տարին Փարիզ բուժարան մը ներկային հեր արվեստագետը, ու հոն հանձնեցին զայն ճարտար հոգեբուժներու խնամքին: Բայց անկե ի վեր ամեն օր կալակաի մարդոց հուսը զայն կաղդուրված տեսնելու: Իրեն թե հիվանդ ըլլար խեղճ Կոմիտասը: Անոնք որ պատերազմի վերջին տարիներուն Պոլիս անցուցած անոր ղրկաւքները գիտեն, դժվար թե հավատան որ իսկապես հիմարացած է հայ երգին անզուլական վարպետը: Ո՛չ. կարծված հիվանդը չէ ան. ան պարզապես խենթ կձեռնա. մարդոց և մանավանդ բարեկամներու դեմ սնուցած իր դառնությունն է որ կատեցուցած է իր հոգին, ու զայն կմղն այլանդակություններու իղձ՝ որ է իր անտան համար շարժաւթներ որոնել. մարդիկ, իր բարեկամները, իր «բարերար»-ներն էին որ ջղայնացուցին զինքը, խորացնելով իր մեջ մարդոց հանդեպ իր զգացած զգվանքը: Գիտեմ որ պատերազմի շրջանին պատառ մը սպիտակ հացի կարոտը քաջից հաճախ որովհետև իր հիմնադրամը կսպառեր, և զայն դնախոջ հանձնախումբը շնորհը շունք կարծես այդ բանը չզգացնել վարդապետին, որ աքսորեն նոր դարձած՝ հոգեկան փափուկ դրություն մը մեջ էր արդեն: Ու քառասուն օրի մը չափ ծով պահեց անգամ մը Կոմիտաս. շատերը այնպես հավատացին թե երկնային դիտություն հայցելու համար է տառալիլ հայ ժողովուրդին վրա. քիչերը միայն գիտցան որ խնայելու համար էր իր ունեցած քիչիկ մը սնունդը. ու երբ ջղային տկարություն մը անկողին իջեցուց զինքը՝ հիմարանոց մը նստեցին զայն, խենդերու ժխորին մեջ, մարդոցմէ, գուրգուրանքե հեռու: Հոն էր որ վարդապետը քնն ըրավ մարդոց դեմ, և ուխտեց ատել իր բարեկամները. հոն էր որ աշխարհի ունայնությունը տեսավ, ուր մարդ էակնն զանեցավ, և երբ պահ մը փորձեց աշխատիլ՝ գրածը ձեռքէն առին պատուեցին մտքի հոգնություն մը խնայելու համար: Ո՛չ, Կոմիտասը խենդ չէ. ան բռնի խենդ կպահն ինքզինքը. եթե գիտություն, բժշկություն մասնագետները թույլ կուտան որ գործածենք այդ բացատրությունը: Ծիշտ է, ան այլևս տերը չէ իր ջիղերուն. բայց սխալ տեղ չորո-

²⁰ «Ամենուն տարեցույցը», 1922, էջ 43:

²¹ «Անահիտ», 1939, ապրիլ—մայիս, էջ 3:

նենք դոնն իր ախար բերող հուզումները...»²²։

Անշուշտ սխալ պիտի ըլլար տառացի ընդունիլ բոլոր այս ըսվածները. անոնք գրվեցան պահու մը երբ շատ մոտ էին մեզ դժնդակ այն տարիները երբ Կոմիտաս կյանքի լեզին կքամեր՝ իր երեկվան «բարեկամ»-ներեն ապաստարան մը նետված, ու անոնց դեմ իր զգացած դառնությունը վերածած քենի՝ իր հոգին փակած էր աշխարհին, տառապելու համար լուռ ու միայնակ։ Աշխարհի դեմ զայրացած այս դժբախտ արվեստագետը խենդի տեղ դրին այն ատեն մարդիկ։ Տառապող մարդ մըն էր ան ի սկզբան։

Հետո էր միայն որ պիտի խենդենար ան։ Բժիշկները չհասկցան իր ցավը։ Սկիզբին իսկ խենդ կարծեցին զայն։ Չհետաքրքրվեցան թե ինչու՞ տակավ քեն կընի մարդոց, քառասուն օր ծով կպահէ, կմաքատի երբ ինքը բուժարան մը փոխադրել կուզեն։ Զուգեցին գիտնալ թե ինչու՞ կսկսի ատել իր բարեկամներն ու «բարերար»-ները, կվճռե զանոնք իր մոտեն, ու փոխարեն խայտանքով կընդունի իր անուշիկ «քերթներէն»-ները երբ անոնք բուժարան կու գան, ու հրճվանքով կխլն անոնց ձեռքեն անոնց բերած շոքոլան ու սպիտակ հացը։

XII.—Զինադադարին

Զինադադար։ Կանգ առած են հայաջինջ սարսափները։ Փակված է վերջին գլուխը աղետարար մեր վեպին, ձգելով խլակներ միայն շեն ժողովուրդն մը որ դիտապաստ ինկավ իր հույսերուն ու ձիգերուն զմայլելի թափին մեջ։ Որքեր ու ավերակներ պատած են հայոց աշխարհը։

Բայց ահա հույսը պահ մը նորեն կողողե հայ ժողովուրդի մնացորդացը։ Անգամ մըն ալ կհավատա եվրոպացի փաղաքուշ խոսքերուն, ցնորքներով նորեն կլեցվի։ Սուգը կը մոռնա շուտ մը, ու կկարծե թե նոր գիրք մը կըրացվի իրեն՝ աղվոր նոր դրվագներով։ Նույն այն գինովությունն է զոր ապրեր էր տասնամյակ մը առաջ 1908-ին, ցնորքներով լեցուցած հոգին։

Զինադադարը, 1918 նոյեմբեր 11-ին, թաքստոցներուն դուռները բացավ։ Խենդի պես նետվեցանք փողոց։

Կոմիտաս անդին, լքված իր խուցը, մաս չունի այս ոգևորության մեջ։ Ան քեն ըրած է միշտ մարդոց, ու լուր ալ չունի թե սուգեն ելած է արդեն իր ժողովուրդը։

Նոր էջ մըն է միայն բացված անոր սեփական գրքին մեջ։ Ահավոր վեպն է որ պիտի շարունակվի դժխեմ նոր դրվագներով։

Մովե ծով Հայաստան ստեղծելու տենդեն ընկած՝ Կոմիտասով, ավա՛ղ, քիչ զբաղեցանք։ Զայն վստահեցանք բժիշկներուն, դիտութեան։ Գիտությունը հաճախ սխալեր է. սխալեցավ և այս անգամ։ Խենդ կարծեց Կոմիտասը, և հիմարաբուժներուն հանձնեց զայն։

Պոլիս, իր այս նոր դինովություն մեջ, պահ մը մոռցավ հեք Կոմիտասը։

Մեր խղճմտանքին հետ հաշտված կարծեցինք մենք մեզ՝ հանձնախումբ մը կազմելով ու դրամ ժողովելով հիվանդանոցի իր ծախքերուն համար։ Ես ալ կայի, ավա՛ղ, այդ հանձնաժողովին մեջ։

Քիչեր միայն կհանդգնեին այցի երթալ անոր. ամենուն երեսին կփակեր դուռը։

Այդ հանդուգն մարդոցմե մեկը Զիթունին եղավ։

«Զինադադարին Պոլիս վերադառնալու պես՝ կպատմե ան՝ առաջին մտահոգությունն եղավ երթալ տեսնել զինքը։ Բարեկամիս և իր բարեկամին դուռն. Թորգոմյանի արտոնաթուղթը սիրով շնորհվեցավ ինձի.— «Ճիշդ մարդն ես, որմով պիտի կարենանք փորձել թե վարդապետը որոշ խումբի՞» մը դեմ վրշտացած է իսկապես՝ թե՛ ամեն մարդու քեզ շատ կսիրեր, գիտենք. դուն զնա՛ ալ մը տուր՝ տեսնենք թե ի՞նչ կերպով պիտի ընդունի»,— ըսավ մեծահարգ բժշկապետը՝ հոգատար պահապան հրեշտակի մը բոլոր զեղուն զգացումներով։

Կնոջս հետ միասին գացինք, Շիշլիի Hôpital de la Paix, Կոմիտասին՝ կարոտի ու երկար բաժանումի բերումով անհամբեր՝ այցի։ Վերջին պահուն՝ կինս սիրտ չըրավ խուցեն ներս մտնելու, մնաց պարտեզը։ Ես՝ վերահսկողին առաջնորդությամբ բարձրացա այն հարկը, ուր էր վարդապետին խուցը։ Մտա ներս։ Լայն ու երկար բազմոցի մը անկյունը, պարտեզին վրա նայող պատուհանին կողմը, հանդարտիկ կծկտած նստած էր հե՛ք բարեկամս... Զիս ընդունեց սիրով ու խոսեցանք երկարորեն»²³։

Զիթունի իր այդ այցը պատմեց այն ատեն²⁴, թեև թերթեր, ուր իր հոգվածը լույս տեսավ, մաս մը հապաված էր անկե։

Զիթունի իր այդ հոգվածին մեջ կըսեր.

«Կարմիր օրերն անցած են։ Նոր կյանքի արևն է ծագել։ Ամեն հայ՝ հայ է կտրեր ու «Հայաստան, Հայաստան» կնվագե։ Բայց ո՞վ հարցուց ու փնտռեց հայ մեծ երգահանը։ Ինչու՞ ան մեր մեջ չէ։ Ո՛ր է Կոմիտաս վարդապետը. ի՞նչ կընե, ի՞նչ է իր վիճակը, ու ի՞նչ պիտի ուլա վաղը։

Երբ կգրեմ այս տողերը՝ աչքիս ու մտքիս առջև են իր հրացայտ աչքերն ու սարսուղ գանգամորթը, իր փրկիստփա խոսքերն ու ցրված բառերը,— երբ այսօր իր սենյակն էի,

²² «Նավասարդ», Բուրբոշ, 1925 թիվեր.— մարտ, էջ 3։

Շիրիլի հիվանդանոցին մեջ, Պուլկարիային վերադարձես անմիջապես հետո:

Կոմիտաս վարդապետն իսպառ կորսված է, կհավտամ: Այդ մեծ լարը դեռ պիտի հնչի Հայ Քնարին վրա: Միայն թե հայր փութա իր պարտքը կատարելու:

— Ես իմ ժողովուրդիս մեջ կուզեմ ըլլալ,— կրկնեի վարդապետը մեր տեսակցության ընթացքին:

Ժողովուրդը, որուն հետ, որուն մեջ և որուն համար եղած է Կոմիտաս, բայց որմե կտրված է ան՝ երկաթ ատենն ի վեր: Հիվանդանոցին բանտ-միջավայրը՝ բռնաշապիկ մըն է վարդապետին միտքին: Այն միտքը՝ որ ազատ ոգին ճախրանքովն է ընդլայնեի ամեն ժամ:

— Իմ բանալիներս կուզեմ, իմ տո՛ւնս ու գույժներս կուզեմ: Իմ ժողովուրդիս մեջ կուզեմ լինել...

Ականջես չեն հեռանար վարդապետին այս խոսքերը: Եվ ամենուն ականջին կուզեմ հընչեցնել զանոնք: Լսեի՞ք, դուք ամենքդ, որ կը սիրեք Կոմիտաս վարդապետը, ամենքդ որ կճանչնաք հայ ժողովուրդի մեծ զավակը, մեծ երաժիշտն ու մեծ երգահանը:

Ժամ է որ սթափինք, խմբվինք ու կատարենք մեր պարտքը, եթե չենք ուզեր դատապարտ մնալ վաղվան սերունդին առջև: Փըրկենք Կոմիտաս վարդապետը. հանենք զինք իր այժմու բանտ-կյանքեն. բերենք մեր մեջ, ժողովուրդի ծոցին մեջ: Եվ ասոր համար ահա՛ իմ առաջարկը...

Քանի մը սրտակից մտերիմներ կխմբվինք, նյութական միջոցներ կգտենք, անհրաժեշտ կարգադրություններ կընենք, «ի՞ր երգչախումբին հետ մեկտեղ» հիվանդանոցը կերթանք,— «ժողովուրդը եկած է քեզ առնելու, վարդապետ»,— կըսենք, ու վարդապետն առը-փառք իր տունը կփոխադրենք:

Գերագույն փորձն է այս ձևը, շատերու կարծիքով,— Կոմիտաս վարդապետը չկորսնցնելու հուսով:

«Հանդարտ ու մեղմ իր խոսակցութենեն բաջալերված՝ հարցուցի, թե գո՞հ է իրեն տրված սնունդն:

— Հապա՞, ի՞նչպես գոհ չըլլամ,— ըսավ դժգոհելով,— այն հացը որ իմ առջև կդնեն՝ շունը չուտեր:

Հացին որակը ժողովուրդի մեջ ալ ուսմելիք էր, ճիշդ է, պատերազմի շրջանին Պոլսո մեջ: Ուստի փորձեցի չքմեղացնել հիվանդանոցը:

— Ո՛չ, ո՛չ, այդպես չէ. ես աչք ունիմ, կը տեսնեմ թե ի՞նչ կուտան ինձի, և ի՞նչ՝ իմ դրացիներուն: Իսկ իմ ոչ միայն հացը ուտվե-

լիք հաց չէ, այլև հաճախ հացին ու ապուրին մեջեն մաղի թելեր, չվանի կտորներ կեղևեն...

Այս էր իր ոգևոր ու դառնացած պատասխանը:

Հարցուցի թե՞ հիվանդանոցեն, իր սենյակեն և առհասարակ իր նիստուկացեն դժգոհելիք ի՞նչ ունի:

— Ինձի ոչ հիվանդանոցը պետք է, ոչ այստեղի կյանքը: Ես իմ տունս կուզեմ, իմ բնակարանս, իմ գրասենյակս ու գույքերս կուզեմ: Ինչո՞ւ համար գորգերը քաշեցին տարան իմ տունես. ո՞վ արտոնեց իրենց: Ո՛ւր են Փանոսի նկարները: Ես իմ բանալիներս կուզեմ: Իմ ժողովուրդես զիս ինչո՞ւ զրկեցին: Ո՛ւր է իմ դաշնակս, ո՞ւր է իմ խոհարար վարպետս, ո՞ւր ցրվեցին իմ աշուկերտները»...

Ասոնք եղան իր կրկին ու կրկին ըսած ու պնդածները,— միշտ խորապես դառնացած՝ իր խնամատար անձերուն դեմ»²³:

*
* *

Զիթունին իրավունք ունեի: Պետք էր այդ մեծ ցույցը ընեինք:

Բժիշկներն էին որ մեզ վախցուցին: Ըսին թե մեծ հուզում մը կրնար ճակատագրական ըլլալ իրեն: Պետք էր հավտայինք, ու քաջությունն ունենալինք զայն բերել նստեցնելու իր բնակարանը՝ հոն ուր ամենեն բեղմնավոր տարիներն անցուցեր էր իր առաքելության, հոն ուրկե տարիներով ջերմություն էր ծծեր հայկական Պոլիսը:

Ու հետո, եթե հոգեկան ցնցումին պիտի շտուկար, լավ էր որ մահանար փառավորման այդ պահուն՝ փոխանակ չարչարվելու ամբողջ 17 տարիներ ևս:

*
* *

Զինադադարի այդ տարիներուն՝ քանիցս փորձեցի երթալ Կոմիտասին այցելել: Նույնիսկ մինչև Շիրիլ, բուժարանին մոտերը գացի: Բայց չհամարձակեցա ներս մտնել. վերջին պահուն սարսափ մը կեցուց զիս դրան սեմին: Հապա եթե վարդապետը պոռար երեսիս:

— Ինչո՞ւ բերիք նստեցիք՝ զիս հոս. ի՞նչ ըրած էի ես ձեզ:

XIII.— Ինչպես տարին զայն Փարիզ

Մեզմե ոչ մեկը համաձայն եղավ զայն Պոլիս պահել: Այնպես կհուսայինք թե տեղափոխություն մը հոգեպես պիտի կազդուրի զայն: Պահ մը խորհվեցավ չքմեղածին կամ երուսաղեմ զրկել հեք վարդապետը. պայման-

²³ Տ. Զիրունի, «Կոմիտասին հետ», էջ 96—97:

²⁴ «Ճակատամարտ», 1918 թվականի, 29:

²⁵ Զիրունի, «Կոմիտասին հետ», էջ 98:

ները նպաստավոր չէին սակայն ադ պահուն սույն վանքերուն մեջ: Եվ այնուամենայնիվ զայն Պոլսեն հեռացնել պետք էր. ան իր մեջ հուզում ու դարհուրանք պիտի արթնցներ միշտ:

Փարիզ ամենեն հարմար վայրը սեպվեցավ ի վերջո: Հոն իր շատ մը բարեկամները կային, ու բուժման համար ավելի ձեռնտու պայմաններ:

Կոմիտաս ոչ մեկ գիտով չէր ուզեր սակայն հեռանալ իր բուժարանեն:

Կղիմենը դարձյալ Կարո Ուշազլյանի հուշերուն.

«Օր մը ըսին ինծի թե վարդապետը Փարիզ պիտի փոխադրեն: Գրիգոր Կարապետյան (հետո Գուսան վարդապետ) իմացուց ինծի թե բժշ. Թորգոմյան կիսափաթի որ հետևյալ օր ներկա ըլլանք Շիրիի հիվանդանոցը վարդապետը տեսնելու համար:

Նույն օրը ներկա եղանք հիվանդանոց. հոն գտանք դոկտ. Մազհար Օսմանը, բժիշկ Թորգոմյանը, հունական հիվանդանոցի բժիշկը և Աղզ. հիվանդանոցի մտային հիվանդութեանց մասնագետ բժշ. Ճեղայիրլյանը: Բացի բժ. Թորգոմյանեն որ չէր ուզեր ելնել, վախճալով որ կհուզվի հիվանդը, մյուս երեք բժիշկները մտան վարդապետին սենյակը՝ քննելու և տեղեկագիր պատրաստելով Փարիզ փոխադրելու համար զինք: Նույն միջոցին վարդապետը ձաշի վրա էր: Ես և Գ. Կարապետյան սենյակին դրան առջին էինք: Ահա ինչ որ անցավ այդ միջոցին:

Հույն բժիշկը «պոնժուր, մոն փեռ» ըսելով մոտեցավ վարդապետին: Վարդապետը զարմացած երեսը նայեցավ և ըսավ.

— Նե՛ խտեյուսեն, սեն քյուրֆեն պիլմե՛զ մի սին, նե՛ տեմեֆ պոնժուր. Մազհար պեյ, շունլարը տիշարը չըգար. պենի բանաքըզ էտիյուրլար... (ի՛նչ կուզես. թուրքերեն չե՛ս գիտեր դուն. ինչ ըսել է «պոնժուր»): Մազհար պեյ, աս մարդիկը՝ դուրս հանե, կընեղեն զիս):

Մոտեցավ բժ. Ճեղայիրլյանը և ըսավ.

— Բարե, վարդապետ, ինչպե՛ս եք:

— Ալ պետ տանա. սեն նե՛ խտեյուսին, պե տամ, ֆի՛ մսին սեն (ահա մեկն ալ. դուն ի՛նչ կուզես, մարդ, ո՛վ ես դուն):

— Բժ. Ճեղայիրլյանն եմ, վարդապետ.

— Հա՛ ձեզալը իմիշ, շու ատամըն սուրաքընա պազ (հա՛, պատժված է եղեր. սա մարդուն դեմքը նայե):

Եվ զիս տեսնելով դրան մեջ ըսավ հայերեն լեզվով.

— Գիտե՛ս մեր Կոտինա ձեզայիրլի մարշը կըսեինք երգ մը կար, ահա այս ան մարդըն է, ձեզայիրլի (իրապես ալ այդ անունով երգ մը կերգվեր մեր քաղաքը):

Դառնալով դուրս. Մազհար Օսմանին.

— Օսման պեյ, շու ատամլարը տիշարը չըգար պեն եմեֆ էյեճեյիմ (սա մարդիկը դուրս հանե, ես պիտի ձաշեմ):

Մազհար Օսման անուշ ժպիտով մը կղիտեր վարդապետը և զայն հանդարտեցնելու խոսքեր կըներ: Բժիշկները տեսան որ կարելի չէ ունէ լուրջ բան ընել, ելան դուրս, Գ. Կարապետյանն և ինձմէ խնդրելով մնալ իր մոտ և խոսակցութեան բռնվիլ: Մենք երկուքս ներս մտանք, «Բարե վարդապետ» ըսինք:

— Ի՛նչ կուզեք, դուրս ելեք, դո՛ւրս, պոռաց:

— Ո՛չ, վարդապետ, մենք դուրս չենք ելեր. մենք բժիշկ չենք. եկանք ձեզի այցելութուն տալու: Ես Պուկարիա էի, նոր վերագարձա, ձեզ կարոտցած եմ, ըսի:

Երկուքս մեկ նստանք: Տեսաւ որ դուրս չենք ելեր.

— Է՛յ, լավ. ի՛նչ կուզեք ըսավ ժպտելով:

— Ոչինչ, վարդապետ, եկանք ձեզ այցելութուն տալու. ի՛նչ աղվոր սենյակ ունիք. եթե քովը ուրիշ պարապ սենյակ կա, ես ալ պետք ունիմ, զրացի կըլլանք, ըսի:

Եվ սկսանք ասդիեն անդին խոսիլ: Վարդապետը միշտ թուրքերենով կպատասխաներ ինձի:

— Վարդապետ, ինչո՞ւ թուրքերեն կխոսիք, ես թուրքերեն չեմ հասկնար, ըսի:

— Անպիտա՛ն, ձեր քաղաքին լեզուն թուրքերեն է, հայերեն չեք խոսիր չէ՞:

— Է՛, լավ, բայց ես մոռցած եմ այդ լեզուն...

— Ա՛լ հեռացեք, հանգիստ ձգեցեք զիս, ըսավ:

— Լավ, սակայն մենք աղվոր լուր մը ունինք ձեզի հաղորդելու, ըսի:

Զարմացած նայեցաւ:

— Փարիզ միջազգային երաժշտական համաժողով տեղի պիտի ունենա եղեր. Ա. Չոպանյան գրած է որ ձեզի Փարիզ զրկեն այդ ժողովին մասնակցելու համար. ահա անոր համար եկանք ձեզ մոտ. պատրաստվեցեք վարդապետ, մոտ օրեն պիտի մեկնիք:

— Ես հոսկի դուրս չեմ ելեր. ով որ բերավ զիս հոս, ան կընա հանել դուրս:

— Լավ, կգտնենք այդ մարդը ով որ է:

— (Բարկացած) Դուն լավ գիտես թե ո՛վ է այդ մարդը. կհիշե՛ս, գիշեր մը իմ տունը մնացիր իբրև հյուր... ո՛ր ես տանս բանալիները. ա՛խ, ավաղակներ, պոռաց:

— Վարդապետ, ձեր տանը բանալիները ձեր քովը պետք է ըլլան. ինձի ինչո՞ւ կհարցունեք:

— Գնացե՛ք, դուրս ելեք դուրս, պոռաց կրկին:

Մենք շվարած մնացինք: Զրացի որ այս խեղճ մարդը որքա՛ն անիրավորեն տալիս ու

վրա ըրած են, իր տունն ալ գույքերն ալ ցրվելով և զինք հոս բերելով:

Տեսանք որ, վարդապետը հաճախ կվախնա հայերեն խոսելն, գիտնալով թե թրքական հաստատություն մեջ է: Երկրորդ՝ հիշողությունը տեղն է. ահա թե ինչպես կհիշեր երկու տարի առաջ, գիշեր մը իր մոտ հյուր մնալու: Եվ որովհետև հետևյալ օրն իսկ զինք հիվանդանոց փոխադրած են, ենթադրած է որ ես եմ զինք հոս փոխադրելուն պատճառը. խեղճ վարդապետը իր տունը կփնտռե, կարծելով որ կմնա նախկին վիճակին մեջ...

Մենք դուրս ելանք հուզված և մտածկոտ, բժիշկներուն պատմեցինք տեղի ունեցած խոսակցությունը:

Քանի մը օր ետքը Ա. Հարենց վարդապետը հիվանդանոցն առնելով, հիվանդապահի մը ընկերակցությամբ տարած են ռումանական շոգենամի մը, Փարիզ ղրկելու համար:

Շոգենամին վրա, իր աշակերտներն խումբ մը որ ողջերթի էին գացած՝ երգած են, հուսալով որ վարդապետը կսթափի. սակայն ան երեսը հովին դարձուցած՝ կեցած է առանց բառ մը արտասանելու²⁶:

Բժիշկ Վ. Թորգոմյան 1919 մարտ 17-ին Պոլսեն կգրե Փարիզ՝ Արշակ Չոպանյանին.

«Վաղը կամ մյուս օր մեր Կոմիտաս վարդապետը ճամբա կհանենք դեպի այդտեղ. հետը երկու ընկեր ունի. հող հասնելուն՝ հարկավ պետք եղածը պիտի ընք շուտով՝ զինքը Փարիզն դուրս Maison de Santé-ի մը մեջ դնելու. պետք եղած ծախքերը ապահովված է հոս. 1500 ոսկի դրամ կա, այս տարվան համար կբավե, մնացյալի մասին ալ կխորհվի: Երկու տարի է՝ որ ինքը այս վիճակին մեջ է. ամենքս՝ ըստ իրեն, թշնամի ենք, մանավանդ ես, և ինձ հետ բոլոր բժիշկները կամ բժիշկ անունը կրողները. վիճակը դեպի լավն է թեև, բայց դեռ շատ պետք ունի խնամքի, ինչ որ այստեղ կարելի չէ: Զինքը ցարդ դարմանել տվինք Շիշլիի Hôpital de la Paix-ի մեջ. բայց ջղագարի մը համար ինչ որ պետք է չկա հոն. պետք է զբաղիլ հետը, աշխատիլ գաղափարները հեղաշրջել, պարտեզ հանել, պտույտներ ընել տալ, և այլն. հիվանդանոցին մեջ հույն բժիշկ մը կար, շատ լավ, իրեն հետ կզբաղեր միշտ. բայց հինգ ամիս առաջ typhus հիվանդությունն բռնվեցավ խեղճը, հետո ջղագարեցավ և ցայժմ կմնա այդ վիճակին մեջ:

Պիտի խնդրեմ որ վարդապետը դուկտ. Քոլոին հետ ցույց տրվի Professeur Gilbert-Ballet-ին և ասոնց հարմար դատած հիվանդանոցին մեջ խնամվի: Չորս օր առաջ խորհրդակցություն մը ըրինք, Hôpital de la Paix-ի բժշկապետին, հույներու և հայոց հիվանդանոցին հիմարարություններուն հետ և տե-

ղեկագիր մը ստորագրվեցավ. այդ տեղեկագիրը ես ալ ստորագրած եմ. կաղաչեմ որ դուկտ. Քոլոլյանը հոգեկն զբաղի վարդապետով, ինչպես զբաղեցա ես»²⁷:

Պոլիս իր պարտքը կատարած կսեպեր: Ավելի մեծ գիտնականներու կղրկեր հեք վարդապետը՝ կարծելով որ անոնք պիտի հաջողին վերստին լույս բերել անոր խավարած հոգվուն մեջ:

Ու 1919 մարտ 19-ին Պոլիս շոգենամի դրավ զայն:

Քաջություն չունեցա ներկա ըլլալու այն զարհուրելի պատկերին որ տեղի պիտի ունենար շոգենամին վրա երբ Կոմիտասը ճամբու դնեին բռնի: Իրեն հետ կճամբորդեին երկու հայ երիտասարդներ. անոնք հիվանդին վրա հսկելու պաշտոնն ունեին: Կոմիտասը կհեռացնեին այսպես բռնությամբ ինր տարվան իր հիշատակներն, — իր տեսիլքներն, իր տքնութենն, իր հաղթանակներն, ու այն ահավոր տվյալապանքն՝ զոր կրեր էր զրեթե չորս տարի, 1915 ապրիլ 24-ի այն սև գիշերն ի վեր՝ որ իր Գողգոթայի ճամբան բացեր էր: Որովհետև ինչ ալ եղած ըլլային խոռվի պահերը որոնք պիտի խորտակեին հետո իր հոգին, ողբերգությունը այդ սարսափելի գիշերն սկսավ, այն քստմունքի վայրկյանն՝ երբ հայ ժողովուրդի դահիճը անոր լավագույն ծաղիկները ժողովեց նահատակության տանելն առաջ զայն:

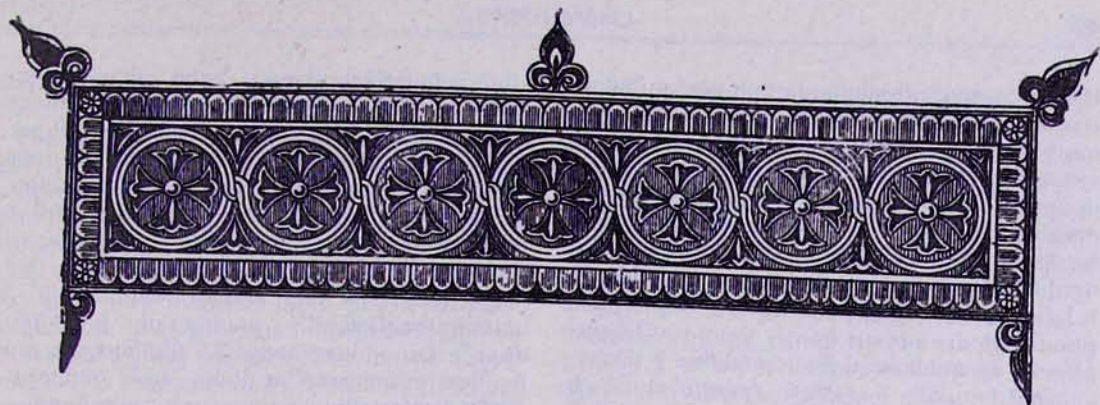
Կոմիտաս զոհն է, ամենն առաջ, ցեղի մը մոլեգնություն՝ որ շղթայացեմ ըրած էր իր բոլոր բնազդները չբացնելու համար իր հավանք զինքը գլած ըլլալու աններելի մեղքին համար:

*
*
*

Այստեղ չավարտիլ սակայն Գողգոթան: Չարչարանքի ուրիշ տասնվեց տարիներ պետք եղան որպեսզի Կոմիտաս աչքերը ցմիշտ փակե աշխարհին:

Ջայն պանթեոն տանելի առաջ այդ տարիներն ալ պետք է կցենք իր Գողգոթային: Այդ տարիներուն մենք հետևել էինք արդեն հեռվին, բայց միշտ մեզ մոտ զգալով մեծ վարդապետը՝ որուն մոտն էինք եղեր իր կյանքին ամենն ճակատագրական հանգրվանին, ինչպես այն օրերուն երբ ան հաղթանակ ստեղծեց իրեն և հայ ժողովուրդին համար, նույնպես այն պահերուն՝ երբ դահիճը փառքի այդ շրջանին կցեց եղբրական սև տարիները...

²⁷ Դուկտ. Վահրամ Զ. Թորգոմյան, «Հուշատետրեր», «Վեմ», 1938, թիվ 1, էջ 71:

ԳՐԻԳՈՐ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

Ն. ԼԱՄԲՐՈՆԱՅՈՒ «ՊԱՏԱՐԱԳԻ ՄԵԿՆՈՒԹԻԻՆ»-Ը*

Լամբրոնացին եկեղեցական արարողություններն ու ծեսերը չի կտրում ժամանակից, նրա պահանջներից ու ժողովրդի ճաշակից: Նա ձգտում է եկեղեցին դարձնել հետաքրքիր և կենսունակ: Եկեղեցական և քաղաքական գործունեության հանգամանքներով նա էլ Վկայասերի պես միշտ շփման մեջ էր քրիստոնյա տարբեր եկեղեցիների հետ, լավ ծանոթ էր այդ եկեղեցիների պատմությանն ու ծեսերին: Տարտսում, Կ. Պոլսում և ուրիշ տեղերում նա շատ անգամ էր տեսել հունական և լատինական պատարագների փայլն ու շքեղությունը: Համեմատելով սրանք հայ եկեղեցու ժամերգության և առանձնապես պատարագի հետ, նա վրձնեց բարեփոխություններ մտցնել հայ եկեղեցում: Եթե որոշ բարեկարգություններ չընաչողվեին անցկացնել Արևելյան Հայաստանի և Կիլիկիայի եկեղեցիներում, նա մտադիր էր մի քանի բարեփոխություններ մտցնել գոնե Տարսոնի թեմի եկեղեցիներում, որի առաջնորդն էր ինքը: Ինքնաստիճյան հասկանալի է, որ անչափ դժվար էր այդպիսի համարձակ և պատասխանատու ձեռնարկումը: Նախագգալով այդ՝ նա ասում է. «Արդ, նախ առաջին ի սկզբանս աղաչեմ զամենեւեան գթովն Քրիստոսի Յիսուսի, մի՛ որ համարեացի զիս անգամ կամ բժիշկ մեղանչական առ ի զայլս դատելով զանձն արդարացուցանել... և մի յորժամ լւեք զդիմումն բանիցդ պէսպէս անկարգութեան

յալունիչ, ի ներքոյ լոցին կացեալ զընդդէմ յառնելն ակտրժէք՝ իբր թէ անձանց լինիք վրէժխնդիր. քանզի վրէժխնդիւր ամենեցուն մեզ այս է՝ որ զօրէնս Աստուծոյ փափաքէ նորոգել և ոչ այն, որ արտաքին արկածիցն լինի ջատագով»³⁶:

Բայց և այնպէս Լամբրոնացին ո՛չ վախեցաւ և ո՛չ էլ վարանեց: Ահա այս նպատակով էլ գրված է գիրքը. «...կարևոր համարեցայ լցօտտ եղբարց հակառակ շաղօք առ խորհրդոյս քննութիւն գնալ... թերևս գոնեալ ակներև տեսեալ ձգեցիմք առ ի փափաք ըղձալոյն. և մի որ զմեզ այսպանեցէ տեսեալ մինչև ի չնչին իրաց իջեալ ի քննութիւն, այլ զպատճառն ուցի, զի վասն այսորիկ քննեցաք զփոքունս ընդ մեծամեծացն, և խորհրդածեցաք զմանունսն, որպէսզի մի նոքին որպէս հարևանցի ինչ իրս արհամարհեցիցն, և մեք զուցոյք պարտական դատաստանի ասողին»³⁷: Լամբրոնացին հավատացած էր, որ իր այս գիրքը անպայման քննության կդրվի եպիսկոպոսական ժողովում և կաթողիկոսարանում, ապա լրացումներով կամ կրճատումներով կհաստատվի և կթույլատրվի գրքում նշված բարեփոխումները կիրառելու հայ եկեղեցում: Բայց այդպէս չեղաւ: Ահա այս էր պատճառը, որ Լամբրոնացու սպասածին հակառակ, նրա գիրքը քննության չառնվեց ոչ մի տեղ: Ել ոչ միայն չքննվեց, նույնիսկ ոչ որ չկարդաց այն, այլ տարիներ շարունակ մնաց «արկղներում»:

* Ծարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1968 թ. № 6-ից:

³⁶ Անդ, էջ 23—24:

³⁷ Անդ, էջ 235:

Այդ անարդար վերաբերմունքի դեմ դառնություն Է բողոքում Լամբրոնացին. «Մի անգամ և երկիցս հանի գոյն յատենան և ի ծողվա եպիսկոպոսաց և իշխանաց, և ոչ եղև պատրաստման գոնե ընթերցման կամ ունկընդրությամբ»³⁸. Այս անտարբերության դեմ Լամբրոնացին բողոքել է նաև Լևոն թագավորին. «Քանզի այլ անգամ եղև այս հարկս և խնդրեցիք ի մեզն բան՝ որ առ մեզ ուղղությամբ վկայություն տուաք գրոց սրբոց վկայությամբ, որ զամենայն հակառակողս ի հաւանությունն նուաճել ի սիրելն զուղղությունն, և ծանր եղև ձեզ ընթերցումն կամ այլոց գնոյն ցուցանել»³⁹: Եվ այդպես Լամբրոնացու «Պատարագի մեկնությունը» չընդունվեց և չգնահատվեց ժամանակակիցների կողմից: Սակայն դեռ մի դար էլ չէր անցել, երբ հետագա սերունդը հիացմունքով և երախտագիտությամբ ընդունեց այդ բովանդակալից ուսումնասիրությունը, տարածվեց բազմաթիվ ընդօրինակումներով: Լամբրոնացուն քաջ ծանոթ են եղել պատարագի հեղինակների (Բարսեղի, Նազիազանցու, Իգնատիոսի, Աթանասի, Ոսկեբերանի) գործերը, որոնցից նա օգտվել է: Սակայն, հայկական պատարագի պատմությունը լուսաբանելու տեսակետից Լամբրոնացու «մեկնությունը» մի ինքնուրույն և անգուգական հուշարձան է, որը պաճառ կերպով ցույց է տալիս հայկական պատարագի անցած ուղին ու նրա վիճակը 12-րդ դարեվերջում: Այստեղ հիմնավոր և շատ արժեքավոր տեղեկություններ է տրվում, որ մեր պատարագի կարգավորությունը եղել է տակավին 4-րդ դարում՝ Լուսավորչի ժամանակ, ապա այն վերակարգավորվել է Ներսես Մեծի օրով, Ոսկեբերանի պատարագից առաջ: Այնուհետև 5-րդ դարում հայոց պատարագը, որոշ բաներ առնելով Ոսկեբերանի պատարագից, ավելի ճոխացվեց, լրացվեց:

Հովհաննես Արճիշեցին իր «Պատարագի համառօտ մեկնություն» գրքում գրում է. «ոչ եթէ յաղագս միոյ անձին և եթ պատարագի Քրիստոս, այլև, վասն ամենայն աշխարհի...»⁴⁰: Այնուհետև, գնահատելով Լամբրոնացու մեկնության բազմակողմանիությունն ու խորությունը, ասում է. «Մեծն Խոսրով՝ հայրն Գրիգորի Նարեկացուն նախ՝ և Ներսես վերատեսուչն Տարսնի լեռոյ, ընդարձակ և պայծառ քննությամբ ետուն մեզ զմեկնությունն պատարագիս»⁴¹: Ասացինք, որ

Լամբրոնացին ունեցավ շատ հետևողներ: Դեռ մի դար չանցած երևացին այդ կարգի ուրիշ գործեր, ինչպես՝ Հովհանն Արճիշեցու, Մովսես Երզնկացու, Հովհաննես Պլուզ վարդապետի և ուրիշների կատարած մեկնությունները: Սակայն սրանցից և ոչ մեկն էլ չունի Տարսնի եպիսկոպոսի «Գերագույն Ցիստապոսիս ըղձանօք և մաղթանօք լեռնովք, քան զորս չիք թերևս ազնագույն և աստուածազնագույն ասացումս ի լեզուս մեր»⁴²: Հայոց պատարագին վերաբերող այս հակիրճ տեսությունից հետո, այժմ ծանոթանալով Լամբրոնացու այս գրքի բովանդակությանը:

Գիրքը բաղկացած է երկու ընդարձակ բաժիններից: Առաջին բաժնում հայ եկեղեցուն վերաբերող խորհրդածություններն ու քննաբանություններն են, իսկ երկրորդում՝ պատարագի մեկնությունը և «Հարցաբանությունը»: Գրքի մեծ մասը հատկացված է պատարագի համակողմանի մեկնությանը: Նախքան բուն նպատակին՝ պատարագի մեկնությանն անցնելը, Լամբրոնացին խորհրդածության եղանակով, ելակետ ունենալով Հին ու Նոր կտակարանները և եկեղեցական հայրերի գործերը, վեր է հանում հայ եկեղեցու ժամանակագրության և ժամասացության մեջ վերջին դարերում մուտք գործած խորթ ձևերն ու արարողությունները, նշում է դրանց պատճառները, ապա անում համապատասխան հետևություններ և առաջարկություններ: Գրքի սկզբում խորհրդածելով հավատի, դավանանքի, Քրիստոսի Մարդեղության և սուրբ Երրորդության մասին, հատկապես ընդգծում է Քրիստոսի խաչելության խորհրդի հետ՝ առաքյալի հետեւելալ խոսքերով. «Արիւնն Ցիստսի որ ի ձեռն հոգույն մատուց զանձն անարատ պատարագի Աստուծոյ, սրբեացէ զվիղն մտաց ձերոց և մեռելոսի գործոց ձերոց պաշտել զԱստուած կենդանի»⁴³: «Խորհրդածություն» մասում ցույց է տրվում մի կողմից եկեղեցուն մուտք գործած աղավաղումներն ու խափանումները, իսկ մյուս կողմից՝ ժամանակի քահանաների, անգիտությունը, որոնք իբր ժամասացության մեջ առաջնորդվում են «ոչ օրինօքն Աստուծոյ, այլ զաւանդութեամբ ծերոցն»⁴⁴: Եկեղեցուն մուտք գործած անկարգությունները մեկնիչը կապում է ժամանակի և կյանքի անբարենպաստ, վատ պայմանների հետ և դրանցով էլ բացատրում. «Այսպէս է տեսանել և մերս անբարի ժամանակ, աւանդութեանցն զբազումս

³⁸ Կաթ. Գ. Հովսեփյան, Ցիստակարանք, Ա, էջ 467:

³⁹ Նամականի, Վենետիկ, 1865, էջ 210:

⁴⁰ Հով. Արճիշեցի, Մեկնություն պատարագի, Էջմիածին, 1860, էջ 15:

⁴¹ Անդ, էջ 7:

⁴² Ղ. Ալիշան, Սիսուան, էջ 86:

⁴³ Պատ. մեկնություն, էջ 20:

⁴⁴ Անդ, էջ 23:

անբերելի վրեժխնդիրս, և օրինացն և ոչ բնաւ բնողս»⁴⁵:

Լամբրոնացիին պատարագի մեկնությունը գրել է «վանական միաբան եղբայրների» խնդրանքով և ոչ թե անձնական շահերի կամ փառամոլության համար, այլ ելնելով ճշմարտության և ազգային եկեղեցու շահերից. «Աղաչեմ զամենեւեման... մի որ համարեսցի զիս անզգամ կամ բժիշկ մեղանշական առ ի զայս դատելով զանձն արդարացուցանել, այլ զիջանել ձեզ առ իմ տկարություն և մանկական իմաստ, որ ի սիրոյ ամենեցուն շարժեալ՝ եկի յազգային յանդգնություն, որ իմս նուաստութեան անմարդ էր ծերունեաց և կատարելոց հասակաւ ուսուցիչ լինել»⁴⁶: Ապա զգուշացնում է միաբան եղբայրներին և բոլոր հոգևորականներին այն բանի համար, որ եթե ինքը պատարագի մեկնության մեջ անխնայ ու խիստ քննադատի ոմանց, թող ոչ ոք չգարմանա, որովհետև ամեն ինչ ասվելու է բարեկամաբար, բայց խիստ և ճիշտ. «Մի կշտամբեցայ յունեք վասն որոնելոյ զատուանշական սերմանեալ անկարգությունս... յաշտոքոտքն և տգէտքն զմեզ ոչ եղծեալ օրինաց նորոգիչ համարին, այլ նոր աւանդութեան մոծիչք... վասն պտորիկ ակտրժէ բանս բժշկութեան՝ զի խոր խոցոտեալսն կնկծելի դեղովք ատողացուցանել, և յիմարական թմբրութենէն զարթոցանել...»⁴⁷: Իր սուր քննադատությունը պատկերավոր եղանակով համեմատում է բժշկության հետ, թե ինչպես երբ վիրահատը կտրում կամ խարանդում է հիվանդի չարորակ խոցը, այդ ժամանակ հիվանդը սուր ցավեր է զգում և հետո հանգստանում: Ինչպես բուժվող հիվանդը իրեն ցավ պատճառող, բայց բուժող բժշկին իրեն թշնամի չի համարում, այդպես էլ բացերը ճշող, ցավ պատճառող անաչառ քննադատին չպետք է թշնամի համարել⁴⁸: Իսկ նրանք, որոնք արատները վերացնելու և ցավերը բուժելու ազնիվ նպատակի նշանակությունը չեն հասկանում, մթազնում են նրանց միտքն ու խիղճը, այդպիսիները, տրտնջում է Լամբրոնացիին, փոխանակ գնահատելու հոգեբույժ խոսքի արժեքը «խորշին ի մէնջ»⁴⁹: Ավանդամոլություն և տգիտություն հասկացությունները Լամբրոնացու մոտ հավասարաչափ վտանգավոր են, բանի որ այդ ավանդելով տառապող մարդիկ ոչ միայն ժամանակի ու կյանքի հետ հառնաթույց չեն կարող քայլել, այլև խանգարում են

նրանց, ովքեր անսալով ժամանակի և կյանքի ձայնը, ուզում են առաջ գնալ: Ավանդամոլներն ու տգետները, — դատում է Լամբրոնացիին, — ճգնում են լուսամիտ հայացքներ ունեցող մարդկանց նույնիսկ մեղադրել՝ զրպարտելով ս. Գրքի ու հայրենի ավանդները անտեսելու և իր կուրորեն ուրիշ ազգերին հետևելու մեջ: Մերկացնելով այս կարգի նեղմիտ մտածողներին, նա ցույց է տալիս, որ ինքը ոչ թե խախտում կամ աչքաթող է անում ս. Գրքի ասածներն ու ազգային ավանդությունները, այլ կանգնել է Հին ու Նոր կտակարանների դրույթների և հայրենի իմաստային ավանդների սկզբունքների վրա. «Մի փոխեացես զսամանս, զոր եղին հարքն քո, և որ քակեցանկ, հարքէ զնա օձ, բայց ասա՝ զո՞րս խոստովանիս դու հարս քո, եթե զատաքեալսն և զհայրապետսն, որք աստուածաշունչ բանիք դեռ ևս կենդանի են ի միջի մերում, և առ ամենայն ճշմարտութիւն առաջնորդեն, և ես եմ նոցա ճշտագով, առ ի նոցանէ վարժեալ և աշակերտեալ»⁵⁰: Կիլիկիայում կատարվող հասարակական-քաղաքական իրադարձությունները, խաչակրաց արշավանքները, շփումն ու կապը եվրոպական երկրների հետ, զարգացած քաղաքների շվայտ կյանքը, աշխարհիկ տրամադրությունները, արանցից ամեն մեկն իր ձեռով ու չափով նույնպես նպաստել է հավատի ու բարեպաշտության թուլացմանը: Ըստ Լամբրոնացու, ուրեմն եկեղեցական կարգազանցությունները ունեցել են իրենց ներքին և արտաքին պատճառները. «Բոլորն հարցուք նախ զժամանակակալսնս սուկայացեալ անկարգութեանց»⁵¹:

Ներկայացնելով և վերլուծելով եկեղեցու, հավատի թուլացման փաստերն ու դրանց պատճառները, Լամբրոնացիին առաջարկում է միջոցներ, որոնց գործադրումով պիտի վերականգնվի հայ եկեղեցու խախտված կարգը: Այդ ամենից հետո նա դնում է մի ընդհանուր հարց ևս՝ հի՞ն, թե՞ նոր ուղիով գնալ, այսինքն՝ հետևել՝ Լուսավորչի դրած կարգ ու կանոնին, թե՞ շարունակել աղավաղումների նոր ուղին: Այս սկզբունքային հարցին նա պատասխանում է այսպես. «Բարիք համարիմ զբարեխիշատակացն (Լուսավորչի, Ներսեսի և Սահակի դրած կարգերը—Գ. Հ.) նախապատուել զօրինադրութիւն»⁵²: Ինչպես հավատն և կարգապահության անկումը կապում է ժամանակի ու կյանքի հետ, այդպես էլ պատմականորեն ցույց է տալիս, թե ո՞ր աղավաղումը կամ փոփոխությունը ե՞րբ և ի՞նչ պատճառներով է կատարվել:

⁴⁵ Անդ, էջ 23:

⁴⁶ Անդ, էջ 23:

⁴⁷ Անդ, էջ 24:

⁴⁸ Անդ, էջ 24—25:

⁴⁹ Անդ, էջ 25:

⁵⁰ Անդ, էջ 25:

⁵¹ Անդ, էջ 25:

⁵² Անդ, էջ 26:

Ամենից առաջ, որպես փաստ վերցնում է եկեղեցիներին կից ժամատները, որոնք քրիստոնեության առաջին դարերում, ապա լուսավորչի և Ներսեսի ժամանակներում չեն եղել, այլ շատ հետո են կառուցվել: Եղել է միայն եկեղեցին՝ մի շենք, մի աղոթատուն, որտեղ միասին են աղոթել հոգևորականները և ժամավոր հավատացյալները. «Յարձանացեալ խորանացն որք կան մինչև ցայսօր հաստատուն, և ոչ ունին առլնթեր ժամատուն... աւէ պատմութիւնն. նաև թագաորքն Բագրատունեաց, և որ առ նոքօք հալապետք՝ ընդ նոյն գնացին շալիղ՝ եկեղեցին միայն շինեալ տունս աղօթից»⁵⁵: Այստեղ էլ ցույց է տրվում այս նորաձև թերության պատմական պատճառները: Երբ այլազգիները ներխուժում են Հայաստան և երկրին տիրապետում, հայ հասարակական կյանքի հետ միաժամանակ շատ է տուժում նաև հայ եկեղեցին: Տեղից-տեղ գաղթող հայերը չունեին մշտական ապահով կյանք. այդպիսի վիճակում էր նաև եկեղեցին: Ամեն անգամ, այն էլ այդպիսի պայմաններում, հնարավոր չէր կառուցել երբեմնի մեծ ու վեհ եկեղեցիների նման շենքեր, որտեղ կարողանային տեղավորվել հարյուրներով ժամավորներ: Ստիպված շինում էին ժամանակավոր, փոքրիկ, անշուք եկեղեցիներ՝ ժամատներով, որպեսզի ժամավորները արարողությունների ժամանակ բոլորը տեղավորվեին: Մեջուկների արշավանքներից փախչող հայերի մեծ մասը տեղավորվեց հունական հողերում, առանձնապես Կիլիկիայում, որտեղ հույներն արդեն վաղուց ունեին իրենց եկեղեցիները: Տեղացիները հայերին չէին թողնում իրենց եկեղեցում աղոթելու. հայերը հարկադրված էին ունենալ իրենց սեփական, թեպետև փոքր ու անշուք եկեղեցին: Ահա դրա համար էլ այդ գաղթական հայերը թեկուզ դժվարությամբ, սակայն «շինեցին միայն ըստ ժամանակին պիտոյից մատրունս փոքրկունս... տկարանայր եկեղեցին ամփոփել գնոսս և ի հարկէ շինեցին առլնթեր գտունսն»⁵⁶: Այս կապակցությամբ նախատելով հույներին, որ թույլ չեն տվել «թափառական» հայերին հաճախելու իրենց եկեղեցին, մինչև նոր եկեղեցիներ շինելը: Վերոհիշյալ ժամատները անշուք, աղքատ և անհարմար շենքեր են եղել, որոնք բոլորովին չեն նմանվել հայ եկեղեցու կառուցվածքին ու ոճին: Դրանք էլ իրենց անհաշակությամբ, աղքատությամբ մեծ վնաս են տվել ժամասացությանն ու բարեպաշտությանը: Զարմանում է մեկնիչը, որ

այդ անշուք ժամատները փոխանակ վերացնելու, տարեցտարի բազմացնում են. «Յաղթեաց հեշտութիւնն ճշմարիտ օրինացն, և սկսան ընդ ամենայն տեղիս շինել զայս տունս՝ իբր առաւել զգոշութան տալով կարծիս. և հարկատրապէս ձգեցին զանձինս արտաքոյ ամենայն բարեձևութեան»⁵⁷: Իսկ որոնք են այդ ժամատներում աղոթելու վատ հետևանքները, ըստ Լամբրոնացու՝ ա) աղոթքը պետք է կատարել միայն եկեղեցում սուրբ սեղանի և քահանայի առաջ, այնինչ ժամատունը եկեղեցուց անջատ է. բ) դըրսում աղոթելիս ժամավորներն անուշադիր կլինեն, կխոսեն իրար հետ, որոնց մտքերը ոչ թե դեպի երկինք, այլ դեպի երկիր են ուղղվում. գ) դուրս լինելով եկեղեցուց, ժամավորը չի լսում պատարագի քաղցրաձայն երգերն ու աղոթքները, որոնք մարդու հոգին հմայում են և ազնվացնում. դ) քահանաները կտրվելով ժողովրդից, ընդունելով, որ ամեն տեղ կարելի է աղոթել, շատ անգամ եկեղեցի չեն գնում և եկեղեցական արարողությունները կատարում են իրենց տանը, շատ հաճախ մահճակալների վրա պատկած դրությամբ:

Դատապարտելով այս օտարամուտ, վնասակար սովորությունը, ժողովրդին եկեղեցուց դուրս աղոթել տալը, Լամբրոնացին բացատրում է, որ հայ եկեղեցին «ամենեցուն է այս տեղի, ամենեցուն պարտ է ի մաս աղօթել»: Միանգամայն անթույլատրելի և աններելի օրինազանցություն է «զեկեղեցիս քրիստոնեից ընդդէմ փակել»: Աստուծո տունը «համարձակելի է մտանել ամենեցուն... մեծամեծաց և փոքունց, չարագործաց և բարեպաշտից... իսկ եղկելի ոք հսկանակ այսմ լինելով... միայն աւանդութեանցն սովորութեանց լինի շատագով»⁵⁸: Վերջապես այս առիթով դրսևորվում է Լամբրոնացու ոչ միայն դեպի եկեղեցին ունեցած ջերմ սերը, այլև մարդասիրությունը: Նա գտնում է, որ եկեղեցին միաժամանակ առաքինության, բարեկրթության և դաստիարակության մի վայր է, որ պիտի գնան ոչ միայն հավատացյալները, իշխաններն ու մեծերը, այլև ամեն կարգի մարդիկ, նույնիսկ անհավատներն ու հանցավորները: Անհրաժեշտ է սրանց «ժողովել ամենեցուն լեկեղեցին՝ անհաւատից և հաւատացելոց, մեղաւորաց և արդարոց, սրբոց և պղծոց, չարագործաց և բարեպաշտից»⁵⁹: Հասկանալի է, որ այդպիսի համարձակ և մարդասիրական լայնախոհության համար այն ժամանակներում քարացած մտքի տեր որոշ հո-

⁵⁵ Անդ, էջ 28:

⁵⁶ Անդ, էջ 30:

⁵⁵ Անդ, էջ 30:

⁵⁶ Անդ, էջ 33:

⁵⁷ Անդ, էջ 34—35:

գեվորականներ պիտի հարձակվեին Լամբրոնացու վրա և մեղադրեին նրան: Այսպիսի մեղադրանքները կանխելու և նախապես ինքնապաշտպանության դիմելու նպատակով, նա գրում է. «Եւ թէ ինձ յանդգնութիւն համարիս զասացեալս, առ զգիրս նորա (խոսքը Դիոնիսիոս Արիսպագացու գրքի մասին է—Գ. Հ.) ընթերցիր և գտցես, զի ոչ լուծանեմ պատուիրանացն Աստուծոյ»⁵⁸: Հայ եկեղեցու դերը նսեմացնելու, աղավաղելու գործում ժողովրդի անագատ, անապահով պայմաններից բացի պակաս բացասական դեր չեն խաղացել իրենց աստիճանին անարժան որոշ հայ հոգևորականներ. «Ինձ թուի թէ յանիմաստ առաջնորդաց և ի տգէտ վերականգնաց, որք թշուառական մտք առաք զայցելութիւն եպիսկոպոսութեան»⁵⁹ և եկեղեցին հասցրիք այդ ողբալի վիճակին,—ասում է Լամբրոնացին: Այդպիսի անարժան առաջնորդներն ու վերականգնողները հայ եկեղեցին համարել են «որպէս զմարմնական իշխանութիւն, շահավաճառ համարելով զաստուածապաշտութիւնն, անբաւական ազգահոյեմամբ արծաթոյ և փառաց, որոց հարկ էր զախտ մտացն ազեցուցանելով անփոյթ առնել եղծման եկեղեցական օրինաց... մանաւանդ ի բազմաց, որք անկիրթ են իմաստից և ի բարորսն մոլորեալս և նորաձևութիւն թուի հարցն սրբոց հրամանացն հետադարձութիւն»⁶⁰: Այդ թերություններից հետո Լամբրոնացին հետևյալ գլխում կանգ է առնում նորամուտ մյուս ձևերի վրա, որոնք սողակել են եկեղեցի սելջուկների արշավանքների ժամանակ, երբ հայերը կորցրեցին իրենց պետականությունը և հայրապետական Աթոռը դարձավ թափառական: Այդ նորամուտ փտանգավոր ձևերից մեկն էլ այն է, որ գրեթե ջնջվեց տարբերությունը արքեպիսկոպի և քահանաների միջև: Մեկնության այս գլխում ընդգծվում է, որ շատ մեծ է այդ երկու դասի տարբերությունը և՛ աստիճանի, և՛ պարտականությունների տեսակետից. «Վասն զի քահանայութիւն նախապատվութիւն է և երեցութիւն ի մէջ ժողովրդեանն, իսկ կրօնաւորութիւն... կարգ խնայրութեան և լուրջեան և ոչ իշխանութեան»⁶¹: Նախ և առաջ քահանայացուն պետք է ունենա հասուն տարիք, ամուսնացած և տեղյակ հայ եկեղեցու խորհուրդներին, ժամակարգությանը և արարողություններին: Ավելին. ամեն պատահական մարդու քահանա չեն ձեռնադրում: Նրան պետք է ընտրի և առաջնորդի հոգևոր հա-

մայնքը, հաստատի և ձեռնադրի եպիսկոպոսը՝ եթե նա իր վարքով ու պատրաստվածությամբ համապատասխան է ըստ եկեղեցական կանոնների: Ուրեմն, իր պատվով, դիրքով ու կոչումով քահանան շատ բարձր է արեղայից, որը «փոքր եւ ետին է կարգ կրօնաւորութեան քան զպատիւ քահանայութեան»⁶²: Բացի այդ, քահանան պատասխանատու է իր հոգևոր հոտի բարեպաշտության և դաստիարակության համար, մինչդեռ արեղան այդպիսի պարտականություններից ազատ է: Այնինչ մեր ժամանակներում,—ասում է Լամբրոնացին,—բոլորովին այլ կերպ են նաչում քահանայի և արեղայի վրա: Փոխանակ ժողովրդին ապահովելու բանիմաց քահանաներով և վերջիններիս միջոցով բարեպաշտություն քարոզելու, բազմացել են արեղաները, որոնք հավատացյալների մեջ այն անկեղծ ու դերը չունեն, ինչ որ քահանաները: Առաջ, սակայն, այդպես չի եղել: Այս սխալը մասամբ էլ կատարվել է եպիսկոպոսների, առաջնորդների անփութությամբ, անբարեխղճության պատճառով. «Զի ամենեքեան նոքա ի վանորայս և ի մենաստանս կրօնաւորս բազմացուցանեն... իսկ քահանայութեան և սարկաւագութեան պատուով՝ սակաս զմանս ի նոցանէ ընտրեալ վիճակին»⁶³: Եվ քանի որ այդ առաջնորդներն ու եպիսկոպոսները մտահոգված չեն որակյալ, արժանավոր քահանաներ ընտրելու գործով, ուստի, հաճախ ձեռնադրվում են պատահական հողագործ կամ հովիվ մարդիկ, որոնք հետագայում դառնում են ծաղր ու ծանակի առարկա. «զի ի հովուական ցայոյ և ի մանակալութեան գործոյ, և յայոց անբան արհեստից առեալ... քահանայս կատարեմք»⁶⁴: Այս բոլորի հետևանքով ահա թե ինչ է ստացվում. «կուրուքամբ կուրաց առաջնորդեմք, քահանայս օծեմք... անգիտացեալ տգիտութեամբ յիմարելոցս»⁶⁵: Ահա թե ինչու է ընկել հայ եկեղեցու երբեմնի գրավիչ հեղինակությունը, ահա թե ինչու ժողովրդի մեջ թուլացել է հավատը և վատահոյությունը հոգևորականների նկատմամբ՝ եզրակացնում է Լամբրոնացին: Այնուհետև,—ավելացնում է մեկնիչը,—քահանաները ոչ միայն տգետ ու շահասեր են, այլև անմաքուր: Պատարագի և ժամասացության ժամանակ չեն զգեստավորվում վայելուչ ձևով, աղոթում և Ավետարան են կարդում ծածկած գլխով, ժամասացությունը կատարում են անհետաքրքիր, կիսաապուշտ, սուտ ու սխալ: Այս քահանաների մեջ կան և

⁵⁸ Անդ, էջ 35:

⁵⁹ Անդ, էջ 40:

⁶⁰ Անդ, էջ 40:

⁶¹ Անդ, էջ 42:

⁶² Անդ, էջ 42:

⁶³ Անդ, էջ 43:

⁶⁴ Անդ, էջ 43:

⁶⁵ Անդ, էջ 45:

այնպիսիները, որոնք ոչ միայն թերու են, այլև թերահավատ, շահամոլ և «միայն մորթով ոչխարաց պատրեն»⁶⁶։ Ուշագրավ է, որ այս դիտողություններից հետո, երկակստությունը ինքը՝ մեկնիչը և ուն կրոնավոր Հովհաննես անունով, հարց ու պատասխանի միջոցով, ավելի կոնկրետ և ավելի հետաքրքիր ձևերով են ցուցադրել հայ եկեղեցում գոյություն ունեցող զանգվածներն ու բացերը՝ տգետ և թերահավատ քահանաների սխալ գործունեության հետևանքով։ Լամբրոնացին այնքան է դառնացած վերևում հիշված թերությունների պատճառով, որ հուզված բացականչում է. «Եկ, Երեմիա, ցառակից մարգարե, և վշտակցելով ողբա գրելուսն իմ և ժողովրդեան իմոյ»⁶⁷։

Իսկ ինչպիսիս պետք է լինի քահանան ըստ Լամբրոնացու։ Ամենից առաջ նա պիտի լինի գիտակից և բարեպաշտ, օրինակելի վարք ու բարքով, հավատով։ Ժամերգության ժամանակ պիտի զգեստավորվի մաքուր և վալելույ։ Եթե արեղային մեկնիչը նմանեցնում է երկրագործի, ապա քահանային համեմատում է թագավորի հետ և ահա թե ինչու՝ «քանզի որպես մեծ է թագաւորութիւն քան զերկրագործութիւն, այդպէս մեծ է քահանայութիւն քան զարեղայութիւն, և որպէս նմա բազմապատիկ իմաստութիւն պիտոյ է՝ որ թագաւոր է, և զայլոց օգուտն տնօրինէ, այդպէս է երիցուն, ետ սրբութեանն պիտոյ է և իմաստութիւն»⁶⁸։ Բացի այդ, քահանան պիտի անձնուրաց ծառայի իր սուրբ գործին, նա միշտ պետք է նկատի ունենա ժողովրդի մանավանդ հոգեկան շահերը և երբեք դրանց չվնասի. նա պարտավոր է իմանալ «զառաւելութիւն իւրաքանչիւր գործոցն, զոր կատարէ և ըստ որում երկրագործին սխալանք՝ անձին միայն վը-

նասէ, իսկ թագաւորին՝ ամենայն աշխարհին, աչապէս սխալանք արեղային փոքր է առ քահանային»⁶⁹։ Լամբրոնացին տակ ընկնադատողի դերում չի հանդես գալիս։ Նա չի գրադրում միայն այլաբնանադատությանը, այլ այդ ամենի մեջ մեղավոր է համարում նաև իրեն՝ և՛ որպէս եպիսկոպոս, և՛ որպէս Տարսուհի թեմի առաջնորդ՝ «քանզի իմ է եղբորն վերն և բժշկութիւնն»⁷⁰։ Պաշտպանելով հայ առաքելական եկեղեցու ավանդական, ազգային նկարագիրը, նա պահպանողական ազգային սմապարծ չէ։ Հայ եկեղեցին նա երբեք կտրված ու անջատ չի համարում մյուս քույր եկեղեցիներից։ Լամբրոնացին մի կողմից պահպանում է նախնիների դրած եկեղեցական օրենքները, ախտյան է ազգային եկեղեցու, մյուս կողմից անջրպետ չի դնում քրիստոնյա մյուս ազգերի եկեղեցիների միջև, չի անտեսում դրանց նմանությունները, փոխազդեցություններն ու ընդհանրությունը։ Ավելին. նա դեմ է ոչ միայն անհիմն ավանդամոլության, այլև խարազանում է սմապարծությունը անկախ այն բանից, թե այդ սմապարծ աչառուն որ ազգին է պատկանում. «Ես ասեմ զայդ և ոչ բնավ, թէ՛ մեք միայն Քրիստոսի ժողովուրդք»։ Նշանակում է՝ դավանաբանական վեճերը, ծիսական որոշ տարբերությունները իրավունք չեն տալիս մի ազգի կրոնավորներին վարկաբեկելու մի ուրիշ ազգի եկեղեցին ու նրա ազգային ավանդությունները։ Բոլոր ազգերի եկեղեցիներն էլ պետք է համերաշխ գործեն, իսկ որպէսզի այդ համերաշխությունն ու փոխադարձ հարգանքը տևական լինի, եզրակացնում է Լամբրոնացին՝ «վասն այսորիկ պարտ է մեզ հարցն սրբոց բարեկարգութեանց հետեւել...»⁷¹։

⁶⁶ Անդ, էջ 48:

⁶⁷ Անդ, էջ 47:

⁶⁸ Անդ, էջ 53:

⁶⁹ Անդ, էջ 58:

⁷⁰ Անդ, էջ 47:

⁷¹ Անդ, էջ 58:

Օ. ԵԳԱՆՅԱՆ

(Ձեռագրատան գլխավոր ավանդապահ)

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ՀԱՎԱՔԱԾՈՒՆ

Անցյալի կրոնական, կրթական և ազգային հաստատություններից շատերի նման Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանը ևս ունեցել է հայերեն ձեռագրերի իր սեփական հավաքածուն, որը սկզբնավորվել է 1874 թվականին՝ ճեմարանի հիմնադրման հետ միաժամանակ, և, ըստ պահպանված ցուցակի, «Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Գեորգեան հոգեւոր ճեմարանի»¹, 1907 թվականին արդեն ամփոփում էր ԺԴ—ԺԹ դարերում ընդօրինակված 56 գրչագիր մատյաններ:

Գևորգյան ճեմարանի հայերեն ձեռագրերի հավաքածուն (որը որպէս այդպիսին բանասիրությանը քիչ է հայտնի), ինչպէս ցույց են տալիս ձեռագրերի վրա պահպանված ընծայական մակագրությունները, կազմվել է 1874—1907 թվականների ընթացքում՝ ճեմարանի սաների, դասախոսների և բարեկամների նվիրաբերություններով, որոնցից շատերը ստացվել են 1899 թվականին, ճեմարանի 25-ամյա հոբելյանի առթիվ:

Հավաքածուն իր գոյությունը պահպանել է մինչև 1907 թվականի մայիսի 18-ը, որից հետո Մեսրոպ վարդապետ Տեր-Մովսիսյանի ջանքերով տեղափոխվել է Էջմիածնի Մատենադարան և մուծվել Մատենադարանի «Գևորգյան» կոչվող հավաքածուի մեջ: Այդ մասին Մեսրոպ Տեր-Մովսիսյանը հետևյալն է արձանագրել «Գևորգյան» հավաքածուի գույքամատյանում. «1907 թ. մայիսի 18-ին Գևորգյան ճեմարանից Մայր Աթոռի Մատեն-

ադարան բերեցի հետևյալ ձեռագրերը... Տեսուչ Մատենադարանի Մեսրոպ վ[ա]րդապետ»²:

Թեև Մեսրոպ Տեր-Մովսիսյանը որոշակի կերպով չի նշում, թե քանի՞ ձեռագիր է տեղափոխվել, բայց Գևորգյան ճեմարանի ձեռագրերի ցուցակի և «Գևորգյան» հավաքածուի գույքամատյանի տվյալների համեմատությունից պարզվում է, որ 1907 թվականի մայիսի 18-ին Էջմիածնի Մատենադարան է տեղափոխվել ճեմարանի 56 ձեռագրերից միայն 52-ը (№№ 2—22, 24—28, 30—54, 56), որոնք «Գևորգյան» հավաքածուի գույքամատյանում արձանագրված են 1172—1222 և 1224 թվահամարների ներքո³:

Մնացած 4 ձեռագրերը (№№ 1, 23, 29, 55), որոնց նկարագրությունը բերում ենք ստորև, «Գևորգյան» հավաքածուի գույքամատյանում չեն արտահայտված:

Այդ ձեռագրերն են.

№ 1. «Աւետարան. հրդեհից ազատուած, կիսովին այրուած, վերջից պակաս»:

№ 23. «Գանձարան. կազմեալ, բաւական քայքայուած, մանաւանդ վերջը. ունի յիշատակարան: Թիւ՝ 1659, գրիչ՝ Մկրտիչ, տեղ՝ Կաֆայ»:

№ 29. «Հմայիլ, անկազմ, սկզբից և վերջից թերի, գրիչ՝ թերևս Կարապետ. յիշատակարան և այլն չկայ»:

№ 55. «Թերթ-թերթ ոտանաւորներ՝ գրեալ

¹ Մատենադարան, Անոյի ձեռագրացուցակների իմը, № 12:

² Անդ, № 4ա, թերթ 44բ:

³ Անդ, թերթ 44բ—47ա:

այլ և այլ ժամանակ և այլ և այլ գրիչներից. բոլորովին նոր ձեռագիր»:

Որ այդ 4 ձեռագրերից (№№ 1, 23, 29, 55) առնվազն 3-ը հետագայում մուտք են գործել Մատենադարան, անտարակուսելի է: Այդ է վկայում ճեմարանի տեսուչ Բագրատ վարդապետի 1910 թվականի նոյեմբերի 8-ի № 637 գրությամբ՝ հասցեագրված՝ Մեսրոպ Տեր-Մովսիսյանին, ուր ասված է. «Վարչությունն անհրաժեշտ է Զեղդ գեղապատվության ճեմարանի Մատենադարանում գրությունները երեք ձեռագրերը և խնդրում գետնել Մայր Աթոռի Մատենադարանում»⁴:

«Գևորգյան» հավաքածուն եզրափակված լինելով մինչև 1910 թվականի մայիսը մուտք գործած ձեռագրերով⁵ և այնուհետև միաձուլված ընդհանուր ֆոնդին, բնականաբար վերոհիշյալ ձեռագրերը այլևս «Գևորգյան» հավաքածուի մեջ մուտք գործել չէին կարող և պիտի ստանալին ընդհանուր ֆոնդի հերթական թվահամարներ:

Մատենադարանի ֆոնդերում, «Գևորգյան» հավաքածուից դուրս, այդ 4 ձեռագրերը հայտնաբերելու ուղղությամբ կատարված ստուգումների շնորհիվ հնարավոր եղավ ճշտել միայն № 23 «Գանձարան»-ի և № 29 «Հմայիլ»-ի արդի թվահամարները, որոնցից առաջինը գրանցված է № 4183-ի, իսկ երկրորդը՝ № 4325-ի տակ: Ինչ վերաբերում է № 1 «Աւետարան»-ին ու № 55 «Ոստանաւորներ»-ին, ապա դրանց չափազանց սուղ և միաժամանակ խիստ անորոշ տվյալները թույլ չեն տալիս որոշակիորեն կանգ առնել այս կամ այն ձեռագրի վրա, մանավանդ որ կան համեմատման տվյալներ ունեցող մի շարք ձեռագրեր:

Այսպիսով, Գևորգյան ճեմարանի հավաքածուի 56 ձեռագրերից որոշակիորեն Մաշտոցյան Մատենադարանում են գտնվում միայն 54-ը (№№ 2—54, 56), իսկ մնացած 2-ի (№№ 1, 55) ուր, կամ ավելի ճիշտ՝ ինչ թվահամարների տակ, գտնվելը առայժմ մնում է անորոշ:

Առկա 54 ձեռագրերից 1-ը ԺԴ դարից է, 2-ը՝ ԺԵ, 3-ը՝ ԺԶ, 25-ը՝ ԺԷ, 8-ը՝ ԺԸ, իսկ մնացած 15-ը՝ ԺԹ: Ամենահնագույնը Գրիգոր Տաթևացու «Գիրք հարցմանց»-ի ինքնագիր օրինակն է, գրված 1387 թվականին, իսկ ամենանորագույնը՝ Իսահակ Ալեքսանդրյանի 1865 թվականին գրած «Նարեկի մեկնություն»-ը:

Ձեռագրերի բովանդակության և հարակից հարցերի մասին տեղեկություններ կարելի է

քաղել Մաշտոցյան Մատենադարանի ձեռագրացուցակի Ա հատորից՝ օգտվելով ճին և նոր թվահամարների ստորև բերվող համեմատական տախտակից:

ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՏԱԽՏԱԿ

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ ԾԵՄԱՐԱՆԻ ԶԵՐԱԳՐԵՐԻ

ՀԻՆ ԵՎ ՆՈՐ ԹՎԱՀԱՄԱՐՆԵՐԻ

Գևորգյան ձեմարան	«Գևորգյան» հավաքածու	Մաշտոցյան Մատենադարան	Գևորգյան ձեմարան	«Գևորգյան» հավաքածու	Մաշտոցյան Մատենադարան
1	—	—	29	—	4325
2	1201	3270	30	1194	3615
3	1189	3571	31	1221	2470
4	1220	2469	32	1203	3408
5	1219	2468	33	1212	3573
6	1177	3558	34	1178	3569
7	1214	2463	35	1200	3621
8	1215	2464	36	1211	2462
9	1216	2465	37	1183	3358
10	1210	2461	38	1206	3411
11	1173	4443	39	1209	2460
12	1192	3406	40	1213	3622
13	1217	2466	41	1185	3360
14	1218	2467	42	1207	2458
15	1181	3570	43	1190	3572
16	1187	3362	44	1205	3410
17	1184	3359	45	1196	3617
18	1188	3363	46	1198	3619
19	1182	3357	47	1222	2471
20	1179	4400	48	1172	2941
21	1224	2473	49	1193	3407
22	1208	2459	50	1197	3618
23	—	4183	51	1195	3616
24	1202	2842	52	1180	4401
25	1186	3361	53	1174	4095
26	1175	3055	54	1199	3620
27	1204	3409	55	—	—
28	1191	4402	56	1176	4399

Ստորև նշում ենք այն անձանց անունները, որոնց ձեռագրերը այս կամ այն ճանապարհով մուտք են գործել Գևորգյան ճեմարանի հավաքածուի մեջ:

Աղեքսանդր քհ. Տեր-Հովհաննիսյան, Թիֆլիս, 1899 թ.—1 (№ 2470):

Առաքել քհ. Պապուկյան, 1859 թ.—1 (№ 2458):

Ավետիք Մամիկոնյան, 1866 թ.—1 (№ 3411): 1863 թ. եղել է Կարապետ Պարոնյանցի մոտ:

Բաղասան Թելիմյան Երևանցի, 1899 թ.—1 (№ 3358):

Գ[ալուստ] Տ[եր]-Մ[կրտչյան], 1878 թ.—1 (№ 2465):

Գաապար Մովսիսյան, 1880 թ.—1 (№ 2459):

⁴ Մատենադարան, Արխիվ, Մատենադարանի ֆոնդ, թղթ. 74, վավ. 49:

⁵ «Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի», հատոր Ա, Երևան, 1965, էջ 64:

Դավիթ քհ., որդի Սարգիս Շամախեցու, 1857 թ.—1 (№ 2941):

Եղիազար եպս. Տեր-Կարապետյան Առնշեցի, Էջմիածին, 1839 թ.—1 (№ 3362):

Թադեոս Մելիք-Ավետիսյան Տեր-Մանվելյան—1 (№ 4402):

Իսահակ Ալեքսանդրյան, Կողբ, 1865 թ.—1 (№ 3615):

Իսահակ վարդապետ—1 (№ 3408):

Խաչատուր Տեր-Հակոբյան, Ախալցխա—1 (№ 4443):

Կարապետ Պարոնյանց, 1868 թ.—1 (№ 3411):

Հայկ Տեր-Աստվածատրյան, 1897 թ.—2 (№№ 3359, 3410):

Հարություն Խալիպյան, Նոր-Նախիջևան—1 (№ 3617):

Հարություն Տեր-Դավթյան—1 (№ 2464): Ցուցակում թյուրիմացաբար նշված է Պողոս քհ. Բեդեկյանի անվան տակ:

Հովհաննես տիրացու Գալստյան, 1857 թ.—1 (№ 2941): Ստացել է Դավիթ քահանայից:

Հովհան քհ., Սեյտեմեր գյուղ, 1856 թ.—1 (№ 3572):

Մատթեոս Ավետիքով, 1874 թ.—1 (№ 2941): Պատկանել է նախ Դավիթ քհ.-ին, ապա՝ Հովհ. տիրացու Գալստյանին:

Մեսրոպ արքեպս. Մմբառյան, 1888, 1893, 1899 թթ.—4 (№№ 2470, 3360, 3361, 4400): № 2470-ը պատկանել է Աղեք. քհ. Տեր-Հովհաննիսյանին:

Մեսրոպ վրդ. (Մմբառյան)—1 (№ 3409):

Մկրտիչ տիրացու—1 (№ 2460):

Մկրտիչ քհ. Տեր-Հակոբյան, Նոր-Նախիջևան, 1899 թ.—1 (№ 3617): Նախկինում պատկանել է Հարություն Խալիպյանին:

Մուրադյան ոմե—1 (№ 2842):

Պետրոս տիրացու Տեր-Բարսեղյան, 1828 թ.—1 (№ 3363):

Պողոս քհ. Բեդեկյան, 1899 թ.—3 (№№ 2462, 2463, 2473):

Սահակ Տեր-Մովսիսյան, 1854 թ.—1 (№ 3622):

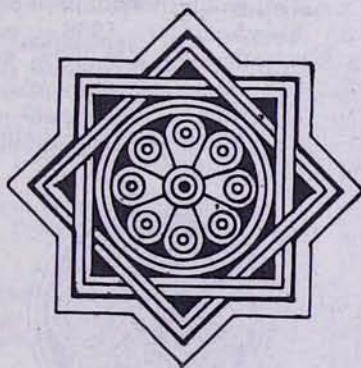
Սարգիս, 1876 թ.—1 (№ 2461):

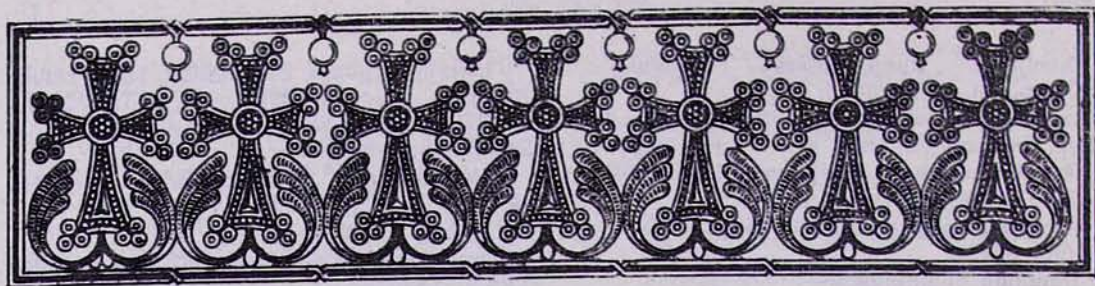
Սեդրակ Տեր-Նսալանց—4 (№№ 3357, 3619, 3620, 3621): № 3619 ձեռագիրը 1883 թ. եղել է Կուսապատ գյուղում:

Մմբատ Սիսակյանց Աշտարակեցի, 1899 թ.—1 (№ 3569):

Ստեփաննոս Հարությունյան, 1814 թ.—1 (№ 3573):

Ջերոբե Պատկանյան—1 (№ 3618):

ՀԱՆԳԻՍՏ

ԱՐԺ. Տ. ԳՐԻԳՈՐ ՔԱՀԱՆԱ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆԻ

(1888—1969)

1969 թ. մարտի 24-ին Թալինի շրջանի Ակունք գյուղում վախճանվեց արժ. տ. Գրիգոր քնն. Գևորգյանը:

Հանգուցյալը ծնվել է 1888 թ. Թալինի շրջանի Գյուզլու (Ակունք) գյուղում, հողագործի ընտանիքում: Նա իր նախնական կրթությունը ստացել է հայրենի գյուղում, ապա 1922 թ. Երևանի և Սարգիս եկեղեցում գեր. տ. Խորեն արքեպիսկոպոս Մուրադբեկյանի կողմից ձեռնադրվել է քահանա:

Արժ. տ. Գրիգոր քահանան պաշտոնավարել է Թալինի շրջկենտրոնի եկեղեցում մինչև 1949 թ., այնուհետև տեղափոխվում է Ստեփանավանի և Սարգիս եկեղեցին, ուր պաշտոնավարում է մինչև 1961 թ.:

Ապա տկարության պատճառով տեղափոխվում է իր հայրենի գյուղ, ուր վախճանվում է մարտի 24-ին:

Արժ. տ. Գրիգոր քահանան Գևորգ Զ կաթողիկոսից պարգևատրվել է ծաղկյա փիլոնով և քահանայական լանջախաչով:

Հանգիստ իր ոսկորներին:

ՀԱՆԳԻՍՏ

ԱՐԺ. Տ. ՀԱԿՈԲ ՔԱՀԱՆԱ ԽՈՒՍԻՅԱՆԻ

(1904—1969)

1969 թ. մարտի 18-ին Ռոստովում վախճանվեց արժ. տ. Հակոբ քահանա Խոխրոյանը:

Հանգուցյալը ծնվել է 1904 թ. Ռոստովի մարզի Չալթր գյուղում: Նա իր եկեղեցական ծառայությունը սկսել է 1919 թ. լինելով դպիր Չալթր գյուղի և Համբարձման եկեղեցում տ. Խաչատուր քահանա Տեր-Բադդասարյանի մոտ: 1947 թ. ձեռնադրվել է քահանա և մինչև 1956 թ. պաշտոնավարել

Թուփտի գյուղի և Փրկիչ եկեղեցում: 1956 թվականից մինչև 1969 թ. տեղ հայրը պաշտոնավարել է Նոր Նախիջևանի և Հովհաննու Կարապետի եկեղեցում:

1966 թ. ապրիլի 28-ին Վեհափառ Հայրապետը Իր համար 580 կոնդակով արժ. տ. Հակոբ քնն. Խոխրոյանին շնորհել է քահանայական լանջախաչ:

Հանգիստ իր ոսկորներին:

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ «ԱՐԱՐԱՏ» ԱՄՍԱԳՐԻ

(1868—1919)*

1885

2299. ԱՂԷՋՍԱՆԴՐ Մելիք-Հակազեանցի խոստումն: [Երկրաչափ, սեփական միջոցներով, մեկ հազ ուսանող պահելու մասին]: 1885, էջ 267:

Վերնագիրը՝ բովանդակությունից:

2300. ԱՄԵՆԱՊԱՏԻ Տէր-Եսայի պատրիարք Երուսաղէմի: [Մահախոսական]: 1885, էջ 459—460:

2301. ԱՄԹԹԻՍԱՆՈՒԹԻՒՆ: [Բարոյախոսություն]: Թարգմ. Գ. Ե. Ա. [Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրյանց]: 1885, էջ 334—344:

2302. ԱՅԼ և այլք: 1885, էջ 48, 88, 182, 568:

2303. ԱՆՈՒԱՆԱԿՈՂՈՒԹԻՒՆ Վեհափառ Տ. Մակար սրբազանգոյն Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց: 1885, էջ 565—568:

2304. ԱՇԽԱՐՀԻՍ մարդոց արած դատողությունն: [Բարոյախոսություն]: Թարգմ. Գ. Ե. Ա. [Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրյանց]: 1885, էջ 529—539:

2305. ԱՐԱՐԱՏ-ի ԺԸ շրջան: 1885, էջ 1—3:

2306. «ԱՐԱՐԱՏ»-ի խմբագրութեան: [Թելալի հալոց հոգևոր դպրոցի 1884 թվի տարեկան հաշվետրվությունը]: 1885, էջ 181—182:

2307. ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ հրովարտակ բոգոստոսափառ Աղէքսանդր Գ կապեր վասն հաստատութեան Վեհափառ Տ. Տ. Մակարայի ծայրագոյն պատրիարք կաթողիկոս Ամենայն Հայոց վասն պարզեղելոյ մնա վեղարի արամանդեայ եւ վասն ջրանշանի ու Աղէքսանդրի Նեախոյ:—Հանդէս ներկայանալոյ Գեր. հրափրակաց առ Վեհ. Հայրապետն ճառախոսութիւն հրափրակ գեր. Գրիգոր արքեպիսկոպոսի Սագինեան եւ պատասխանի Վեհ. Հայրապետի:—Հրափրագիր Սիմօղի առ Վեհ. Հայրապետն:—Հեռագիր գեր. հրափրակաց վասն զպատեան Վեհ. Հայրապետի: 1885, էջ 417—424:

Վերնագիրը՝ բովանդակությունից:

2308. ԲԷԳ-ՆԱԶԱՐԵԱՆ Ս.: Նորին Վեհափառութեան զպատեան հանդիսի համառօտ նկարագիրը: [Երևանից]: 1885, էջ 488—487:

2309. ԲԷՆ ԱԼԵՋՍԱՆԴՐ: Հոգի եւ մարմին: Ծարդարութիւն Աղէքսանդր ԲԷՆ պրոֆեսորի արամաբանութեան էքիթիկեան համալսարանի: Թարգմ. Ստեփանոս եպիսկոպոս Մխիթարեանց: 1885, էջ 317—326, 355—364, 409—417, 446—452, 540—545:

2310. ԲՈՒՆԱԿԱՆՆԵՍ ՍԱՄՈՒԷԼ: ՍԱՆԱ. ՋԱՆ.: Պատճէն կտակի հանգուցեայ Թաղէս աւագ քահանայի հոյաղեանց ի հագու: [Բարեգործական նպատակներով]: 1885, էջ 267—270:

2311. ԳԵՐԱԳՈՅՆ բարին: [Բարոյախոսություն]: Թարգմ. Գ. Ե. Ա. [Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրյանց]: 1885, էջ 427—434:

2312. ԳԷՈՐԳ ՍՈՒՐԵՆԵԱՆԵՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ: Երեւանի փոխ թեմակալ գեր. Գեորգ սրբազան եպիսկոպոսի ճառը: [Մակար կաթողիկոսի Երևանում գտնվելու առթիվ]: 1885, էջ 487—489:

2313. ԳԻՆԱԿԱՆՆԵՍ ՍԱՄՈՒԷԼ: Կին ժրգովյա ըստ առական Սողոմոնի: [Զափածո]: 1885, էջ 327—328:

2314. ԳՐԻԳՈՐ արքեպիսկոպոս Հովնանց: Վաճառք Երեւանի ու Կարապետ վանքի: Մահախոսական: 1885, էջ 376:

Անվերնագիր:

2315. ԳԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԿԱՆ ձեռնագրություն՝ Երուսաղէմի ու Հակոբյանց վանքի միաբան Տէր-Մամբրե վրդ. Մարկոյանի և Սահակ վրդ. Խաչալանի: 1885, էջ 528:

* Ծարուցանված «Էջմիածին» ամսագրի 1968 թ. №ՆՈ ԺԱ—ԺԲ-ից և 1969 թ. №ՆՈ Ա—Գ-ից:

2316. ԵՍԱՅԻ պատրիարք ու Երուսաղէմի հանգաւ ի Տէր: [Մահախոսական]: 1885, էջ 377:

2317. ԵՐՈՒՍԱԳԷՄԻ պատրիարքին ընտրութեան վերաբերեալ օրինական տրամադրութիւնը: (Ազգային սահմանադրութեան յոդ. 22.): 1885, էջ 457—458:

2318. Մ. ԷԶՄԻԱՆԻ կաթողիկոսի տունը: 1885, էջ 225—228:

Անվերնագիր:

2319. ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ Ամեն. Տ. Յարութիւն Արքեպիսկոպոսի՝ Պատրիարքի Կ. Պօլսոյ: Պատրիարքութիւն ու Երուսաղէմի: 1885, էջ 564—565:

Վերնագիրը՝ բովանդակությունից:

2320. ԻՐԱՆԱՅԻ եւ անհրաւացի սեպականություն: Թարգմ. Գ. Ե. Ա. [Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրյանց]: 1885, էջ 185—196:

2321. ԼԵՐՄՈՆՏՆՈՎ Մ. Յ.: Ամպը: [Զափածո]: Թարգմ. Գաբրիէլ արքեպիսկոպոս Ալվազեանց: 1885, էջ 453:

Թարգմանչի անունը հանված է ծանոթությունից:

2322. ԼԵՐՄՈՆՏՆՈՎ Մ. Յ.: Նաւ օդաչոյ: Թարգմ. ռուս. Մկրտիչ Պալեան: 1885, էջ 32—34:

2323. ԽԵՄՍՏԱՆԻ գործութիւնը: [Բարոյախոսություն]: Թարգմ. Գ. Ե. Ա. [Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրյանց]: 1885, էջ 49—58:

2324. ԽՈՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ: [Բարոյախոսություն]: Թարգմ. Գ. Ե. Ա. [Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրյանց]: 1885, էջ 89—97:

2325. ԽՈՂԵՄՈՒԹԻՒՆ խօսքի մէջ: [Բարոյախոսություն]: Թարգմ. Գ. Ե. Ա. [Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրյանց]: 1885, էջ 137—145:

2326. ԾԱՄՈՒԿ մեղքեր: [Բարոյախոսություն]: Թարգմ. Գ. Ե. Ա. [Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրյանց]: 1885, էջ 233—242:

2327. ԿԱԹՈՒԼԻԿՈՍԻ ընտրութիւն: [Մելիքեղիկ արքեպիսկոպոս Մուրատյանի ընտրությունը: Ուղեւձներ, շնորհակարական հեռագրեր]: 1885, էջ 166—180:

2328. ԿԱՄՍԱԿԱՆ մտածմունքների վտանգը: [Բարոյախոսություն]: Թարգմ. Գ. Ե. Ա. [Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրյանց]: 1885, էջ 378—388:

2329. ԿԱՆՈՆ նաւակատեաց օծման Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց:—Կանոն վասն կարգապահութեան հանդիսի օծման Վեհափառ Հայրապետի Ամենայն Հայոց Տ. Տ. Մակարայ:—Երդմնաբոլոր:—Մեարովք եպիսկոպոս Սմբատեանց: Աստուածընտիր հայրապետ [օծման ժամանակ կարդացած ճառը]:—Յովհաննէս քահանայ Տէր-Յակովբեանց Տփիսիսեցի: Ուղեւձ: [Մակար կաթողիկոսի ընտրության արարությունը]: 1885, էջ 508—528:

2330. ԿԱՐԵՒՈՐ ծանուցումը: [Աստրախանի կոնսիստորիայից: Եկեղեցական սպասքներ և զարդեր այլ եկեղեցիներին չուղարկելու մասին]: 1885, էջ 323:

2331. ԿԱՐԵՒՈՐ ծանուցում: [Մարսելում «Արմենիա» անունով լրագիր հրատարակելու մասին]: 1885, էջ 280, 328:

2332. ԿՈՎԿԱՍՈՒ քաղաքական մասին կառավարչապետի լաւում ամենապատիւ նախագահի Սիմօղի սրբոյ Էջմիածնի Տ. Մկրտիչ սրբազան արքեպիսկոպոսի ուղղեալ յՑ-ն ամսոյս ՊՅ 5689 գրութեան ի կատարումն՝ արտատպում ենք «Նոր Դար» լրագրի 41 համարում տպուած ռուս Կովկաս լրագրի յոդուածի թարգմանութիւնը Հայ Հոգեւոր դպրոցների մասին՝ որի առթիւ գրուած է Արարատի մարտ ամսատետրակում: 1885, էջ 270—273:

Ցարական կառավարության հրամանը՝ հայկական դպրոցները չեն ենթարկվում հայ հոգևոր կառավարությանը: Փակվում են այն բոլոր հայկական դպրոցները, ուր Ռուսաստանի պատմությունը և Ռուսաստանի աշխարհագրությունը առարկաները չեն դասավանդվում ռուսերեն լեզվով:

2838. ՀԱՆԴԷՍ յիշատակութեան [Մակար] Հայրապետի ի ս. Պատարագի ի Մայր Տաճարի: Բարձրման սեղոյ ի Հայրապետական Աթոռոյ:—Հրատարակած վեհ. Հայրապետ ի Քիշինե: [Հայրապետական մատյանը Մայր տաճարում: Հրավիրակների գնահատում: Մակար կաթողիկոսի շնորհակալական հեռագիրը]: 1885, էջ 369—372:

Վերնագիրը՝ բովանդակությունից:
2834. [ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ] արքեպիսկոպոս Վեհապետյանին և Պոյսի պատրիարք ընտրելու մասին]: 1885, էջ 39—40:

2835. ՀԱՐՄՍ ՖԻԴԻՆԻՍ: Հոգեբանության պատմական զարգացման տեսությունը: Թարգմ. ռուս. Գաբրիել Տեր-Գաբրիելյանց: 1885, էջ 256—262, 302—317, 405—409, 440—446:

Նույն տեղում՝ թարգմանիչի ծանոթությունը. «Ընթերցողին» վերնագրով:

2836. [ՀԵՌԱԳՐԵՐ Մակար կաթողիկոսի ընտրության առթիվ]: 1885, էջ 367—368:

Բովանդ. Առ կոնսիստորիան հետաքրքրոյ եւ առաջնորդս Տփլիսեայ, Ծամախոյ, Աստրախանայ, Երեւանայ, Կարոյ եւ Դարաբաղի:—Կառավարչի թեմին Ատրպատականի եւ վիճակային Հնդկաստանի եւ Պարսկաստանի:—Առ Պատրիարքն Հայոց Կ. Պոլսոյ:—Քիշինե: Մայրապետ պատրիարք կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց Մակարայ: Ստորագր.՝ Տեղակա Ատենապետի Սինոդի՝ Մկրտիչ Արքեպիսկոպոս: Անդառն Սինոդի՝ Մեսրոպ, Յովակիմ, Երեմիա, Ներսէս եպիսկոպոսներ, Մամբրէ վարդապետ:

2837. ՀՈԳԵԴՈՐ պաշտօնեայք եւ պաշտօնատեղիք ի Ռուսաստան եւ ի Պարսկաստան: 1885, էջ 43—48:

Բովանդ. Սինոդ:—Ա. Երևանի թեմ:—Բ. Աստրախանի թեմ հայոց:—Գ. Նոր-Նախիջևանի եւ հետաքրքրոյ թեմ հայոց:—Դ. Վրաստանի եւ Իմերեթի թեմ հայոց:—Ե. Ծամախոյ թեմ հայոց:—Զ. Դարաբաղի թեմ հայոց:—Ը. Կարոյ եւ Բաթումի թեմ հայոց:—Ը. Ատրպատականի թեմ հայոց:—Թ. Պարսկաստանի եւ Հնդկաստանի թեմ հայոց:

2838. ԾԵՄԸՆԱՆԻ Գ լսարանի աւարտողներ: [Դիմում Սինոդին, ավարտելուց հետո ճեմարանում մեկ տարի անվճար աշխատանքի անցնելու մասին՝ որպես վերականգնող և ուսուցիչ, ի նշան երախտագիտության]: 1885, էջ 261—267:

Վերնագիրը՝ բովանդակությունից:
2839. ՄԱԿԱՐ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ: Տեղակապի առնեապետի Սինոդի սրբոյ Էջմիածնի Մկրտիչ արքեպիսկոպոսի: [Հեռագիր: Մակար կաթողիկոսի ընտրության առթիվ]: 1885, էջ 369:

2840. Տ. Տ. ՄԱԿԱՐ կաթողիկոս Ամենայն Հայոց հաստատեալ: [1885 թ. ապրիլից հաստատված է ծայրագույն պատրիարք կաթողիկոս ամենայն հայոց]: 1885, էջ 330—333:

2841. ՄՈՎՍԻՍԵԱՆ ՅՈՒՍԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ: Բրիտանական Աստուածաբանի ընկերության սուրբ գրքոց հայերեն թարգմանությունները: 1885, էջ 435—439:

Ստորագր. Յուսիկ վարդապետ:
2842. ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՅՈՒՆ ՅԱՐՈՒԹԻՆ ԲԱՆԱՆԱՅ: Ուղեորություն: [Դամասկոսից հայտնի խորհրդի մասին]: 1885, էջ 28—31, 73—77:

2843. Ս. ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՅՈՒՆ վանուց գործերը:—Տեղեկագիր Միաբանության Ս. Յակովբյանց վանուց վանս պատրիարքական ընտրության Ս. Երուսաղէմի: Մատուցեալ առ ազգային ժողովն: 1885, էջ 551—559:

2844. ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՆՔ ընդարձակ օրացոյց 1886: Սեփականություն Սուրբ փրկչի ազգային հիմնդրանցին: 1885, էջ 471—472:

2845. ՅՈՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆՅՈՒՆ Սինոդի: Դաստատու. անկանք: 1885, էջ 569—571:

2846. ՆԱԽԻՋԵՆԱՆԻ եւ հետաքրքրոյ Հայոց թեմակա առաջնորդ Մակար արքեպիսկոպոս, Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի կոչման մէջ հաստատելով՝ արձակում է իր վարած պաշտօնից: [Հեռագիր Հյուսիսային գործակալությունից]: 1885, էջ 329:

2847. ՆԱՍՏԻՍ: [Արձակ: Թարգմ.՝ ռուս. ***: 1885, էջ 114—121, 218—225:

Արտատպություն «Семья и школа» օրագրի 1878, հոտ. 1:

2848. ՈՂԵՐԶ առ Վեհապետ Հայրապետն Ամենայն Հայոց Տ. Տ. Մակար: [Հայկական խազագրությամբ]: 1885, էջ 505—507:

2849. ՊԱՆԴՈՒՆՅՈՒՆ: Գիւղացու աղօթքը: [Հայկա-ծո]: 1885, էջ 546:

2850. ՊԱՆԴՈՒՆՅՈՒՆ: [Լեւերդ]: Էր եւ եւ միշտ տխուր: (Գանգալ): [Հայկածո]: 1885, էջ 163:

2851. ՊԱՊԱՅԱՆԵԱՆՅՈՒՆ ՎԱՍՍԿ: Մրագիր մանկավարժության: Հեղինակություն Հերման Կեռն: Երրորդ անգամ թնդած հրատարակություն հեղինակ: Վիետնամի գրավաճառանց: 1885, էջ 35—39:

Զուգահեռ համեմատություն Ս. Մանդիկյանցի «Համառոտ մանկավարժություն» գրքի, ըստ որի Մանդիկյանի գիրքը առաջինի արտագրությունն է:

2852. ՊԱՏԱՍՏԵԱՆ Կովկաս լրագրի յօդուածին Հայոց հոգեւոր ուսումնարանաց վերաբերութեամբ: 1885, էջ 122—135:

Պատասխանել են Էջմիածնի Սինոդի անդամներ, Աշխուր, թե ո՞ւմ է պատկանում հայոց ուսումնարանների բացման և ղեկավարության իրավունքը: Գրությունը տպագրված է հայերեն թարգմանությամբ և ռուսերեն բնագրով:

2853. ՍԱՀԱԿ ՍԱՐԿԱՆԱԳ: Մաղթանք: Երգում է զպատեան Վեհապետ կաթողիկոսի: [Հայկական խազագրությամբ]: 1885, էջ 502—504:

2854. ՍԷԹ: Տանջանք: [Հայկածո]: 1885, էջ 454:

2855. ՍԱՆԱՍԱՐԱՆ վարժարան ի Կարին: Ցայտագիր 1885—86 վարժարանական տարւոյ: 1885, էջ 278—280:

2856. ՄԱԲԱՏԵԱՆՅՈՒՆ ՄԵՍՐՈՎԱ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ: Խմբագրութեան «Արարատ» ամսագրոյ: [Նամակ: Սուրմալոյի Փանիկ գյուղում բնեռագիր արձանագրություն գտնելու մասին: Նույն տեղում արձանագրության բնագիրը]: 1885, էջ 416:

2857. ՍՈՒՐԲ օծումն: [Մակար կաթողիկոսի]: 1885, էջ 473—475:

2858. ՍՐԻՆԳ: (Տփլիս): Արհեստի կարեւորությունը: [Հայկածո]: 1885, էջ 78:

2859. ՍՐԻՆԳ: (Տփլիս): Սոխակ: [Հայկածո]: 1885, էջ 164:

2860. ՎԱՐԶԱԿԱՆՔ: Յօրագրութեանց Սինոդի: [Մակար կաթողիկոսի հաստատման մասին]: 1885, էջ 373—375:

2861. ՎԵՀԱՓԱՆ Կաթողիկոսը Երեւանում: (Նամակ Երևանից): 1885, էջ 481—483:

Արտատպված է «Արձագանք»-ից:

2862. ՎԵՀԱՓԱՆ [Մակար] Կաթողիկոսը ա. Էջմիածնում: [Ուղեղծներ, ճառեր: Հուսիկ վրդ. Մովսիսյան, Մկրտիչ Պալան, Սարգիս Գեւորդյանի]: 1885, էջ 490—501:

2863. ՎԵՀԱՓԱՆ Տ. Տ. Մակար սրբազնագոյն Հայրապետը Տփլիսում. Տփլիսի լրագիրներից: 1885, էջ 461—469:

2864. ՎԵՐԶ տարւոյ: [Ազգային տեսություն]: 1885, էջ 560—564:

2865. ՏԱՐԵԿԱՆ տեղեկագիր ճեմարանի: [1884—85 ուսումնական շրջանի]:—Ցուցակ աշակերտաց ըստ տեղագրության: 1885, էջ 546—553:

2866. ՏԵՐ-ԱՆԵՏԻՔԵԱՆՆԵՆ ՆԵՐՍԷՍ-ԳՐԱՇԱՐ: Մնողի կակիծը: [Հափածո]: 1885, էջ 165:

2867. ՏԵՐ-ԱՆԵՏԻՔԵԱՆՆԵՆ ՆԵՐՍԷՍ-ԳՐԱՇԱՐ: Օրոր: [Հափածո]: 1885, էջ 263:

2868. ՏԵՐ-ԳԱՔՐԻԼԵԱՆՆԵՆ ՍԱՐԳԻՍ: (Լայպ-ցիզ): Դպիրներ: [Հրեաների բարեկցյան գերա-վարության մասին պատմական հետազոտություն: Նաև ծանոթություն՝ ավետարանի մեջ նշված դպիր-ների մասին]: 1885, էջ 17—28:

2869. ՏԵՐ-ԳԱՔՐԻԼԵԱՆՆԵՆ ԳԱՔՐԻԷԼ: Ուսուցչի կատարելագործությունը: 1885, էջ 69—78:

2870. ՏՓԽԻՍԻ ՀԱՅ հոգևորականությունն մեր-կայանալը Նորին Վեհափառության S. S. Մակար Ս. կաթողիկոսին: 1885, էջ 469—471:

2871. ՏՓԽԻՍԻ ՀԱՅՈՒՆԱՅ բարեգործական ըն-կերության տարեկան հաշիւը: Օրագիր: 1885, էջ 229—230:—Հայոհեայ բարեգործական ընկերու-թեան ելեմտից հաշիւ: Սկսեալ մարտի 1-ից 1884 թ. ց1-ն մարտի 1885 թ.: 1885, էջ 231—232:

2872. [ԱԵՔԿ. ՕՃԱԵՐ. Bect.] լրագրում «Նկա-րագիր Հայաստանեայց եկեղեցու ժամանակակից վարչության» հոդվածի մասին: Պատմական ծանո-թություն: 1885, էջ 568:

2873. ՅՈՒՅԱԿ բաժանորդաց ժԸ-րդ շրջանի (1885) Արարատ ամառային սրբոյ էջմածնի: 1885, էջ 572—574:

2874. ՅՈՒՅԱԿ բնությունն ճեմարանի ու էջ-մածնի 1884—85 թ.: 1885, էջ 183—185:

1886

2875. ԱՔԵԼԵԱՆ Մ. Ոսկեմայր—Տիրամայր: (Գարբնոց Զար և Հոգնոց վանք): [Հափածո]: 1886, էջ 539—540:

2876. ԱԶԳԱՅԻՆ: 1886, էջ 133—143, 280—285, 419—421, 541:

2877. [ԱԼԵԽԱՆԻՐԱՊՈԼՅԵ] Աշխեն Տեր-Սար-գրայանի ինքնաձեռագրած էջմածնի նկարի նկիրումը Մայր Աթոռին: 1886, էջ 283:

Անվերնագիր՝ «Ազային» բաժնում:

2878. ԱՅԼ և այլք: 1886, էջ 44, 92, 110—123, 189, 238, 286, 328, 371, 501:

2879. [Արշակ Նահապետյանին] ճեմարանի տե-սույ նշանակելու մասին: 1886, էջ 449:

Անվերնագիր՝ «Ազային» բաժնում:

2880. ԱԶԽՈՐԴՔՈՍ քո հայելին: [Քարոզ]: Թարգմ. Գ. Ե. Ա. [Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիր-յանց]: 1886, էջ 146—154:

2881. ԱՐՈՅԱԿԱՆ բարիքներ:—Ամենաբարձր բարին:—Հնամանք:—Կրօն:—Գիտություն:—Գեղար-ուեստ:—Լեզու:—Բարոյական անձնավորություն: Թարգմ. Մարգիս Տեր-Գարրիէլեանց: (Բռնն): 1886, էջ 178—187:

2882. ԱՅՈՒՄՆ հայ հոգևոր երկսեռ ծխական դպրոցաց: [Միջնորդությամբ Մակար կաթողիկոսի, 1886 թվի մարտի 18-ին կառավարական թույլատր-վությամբ]: 1886, էջ 144:

2883. ԲԷԳ-ՆԱԶԱՐԵԱՆ Ս: Տեղեկագիր դպրո-ցին Երեւանայ: Մայիս եւ մուտք թեմական հոգևոր դպրոցին Երեւանայ: 1876—1880 ամի: 1886, էջ 368—374:

2884. [ԳԱՆԱԿԵՑԻ] Իսահակյան եղբայրների նկիրատվությունը ճեմարանին, տեղի աղքատանո-ցին և եկեղեցուն: 1886, էջ 44:

Անվերնագիր՝ «Ազային» բաժնում:

2885. ԳԵՐԱԶԵԱՆ ՄԵՍՐՈՂ ՔԱԼԱՆԱՅ: Հրեա-կան աշխարհը Յիսուս Քրիստոսի օրերում: Հրեանե-րի պանդխտությունն Արևելքում: 1886, էջ 297—308, 339—347, 377—391, 455—465:

2886. ԴԻԻԱՆ ՎԵՏԱՓԱՆ կաթողիկոսի: 1886, էջ 44—45, 421—424, 467—470, 502—504, 541—542:

2887. ԴժՈՒՄԱՐ օրերումը արտի միջբարություն ու հանգստություն: [Քարոզ]. Թարգմ. Գ. Ե. Ա. [Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրյանց]: 1886, էջ 289—296:

2888. [ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆԵՐԻ] ձեռնադրություններ Մայր Աթոռում: Ձեռնադրվածներն են, Մայր Աթոռի միաբաններից՝ Սարգիս Վ. Տեր-Գասպարյան, Կարա-պետ Վ. Տեր-Գայստյան, Արիստակես Վ. Դավթյան, Մամբրե Վ. Սամաարյան, Կարապետ Ն. Վ. Այվազ-յան: Տաճկաստանի վիճակի առաջնորդներից՝ Մադա-քիա Ն. Վ. Օրմանյան, Ստեփանոս Ն. Վ. Հովակիմյան, Գարեգին Ն. Վ. Սրվանդյան, Հովհաննես Ն. Վ. Այա-կերտի: 1886, էջ 28:

Անվերնագիր:

2889. ԵՐԵՒԱՆԹԵ եւ իսկություն: [Բարոյախոսու-թյուն]: Թարգմ. Գ. Ե. Ա. [Գրիգոր եպիսկոպոս Աղա-փիրյանց]: 1886, էջ 96—105:

2890. ԵՐԶԵԿԵԼՆԵՑ Գ: Կրօնագիտության դասա-լսողական մեր ուսումնարաններում: 1886, էջ 348—358, 392—403, 533—539:

Բովանդ.՝ Սկզբնական գրություններ:—Ամերեւոյ աշ-խարհի ստեղծագործությունն եւ հրեշտակների դէպի մեզ ունեցած յարաբերությունն մասին:—Հնդհանուր մանկավարժական խորհրդածություններ աղօթքներ ու-սուցանելու մասին:—Նկատողություններ կրօնագիտու-թեան ուսուցման միասնական եղանակի մասին:—Կրօնագիտության դասաւանդման համակենդրոնա-կան սխառնայի մասին:

2891. ԵՐԶԵԿԵԼՆԵՑ ՌՈՒՍՍԱՄ ԲԷԿ: Հնախօսա-կան տեղագրություն Հայաստան—աշխարհագրա-կան վանք Սրբոյ Նշանի: 1886, էջ 444—455, 493—499, 518—532, 1887, էջ 27—28, 68—76, 168—174, 213—226, 256—274, 300—315, 349—361:

Բովանդ.՝ Տեղագրություն:—Անցք հարուածոց Հայրապետ:—Վանք Հայրապետ աւագ տուր Նշանի կամ կաթողիկէ եկեղեցի:—Արձանագրություն:—Արեւային ժամացոյց:—Ժամատուն մեծի Տաճարին:—Սուրբ Գրիգոր:—Սուրբ Աստուածածին:—Համազասպ Գաւիթ:—Պողոտածէ Գաւիթ արեւելեան: Յարեւելից մեծի տաճարին:—Ամենափրկիչ:—Արձանագրու-թիւն:—Գրատուն:—Ջանգալատուն:—Երեք խորան-քը հիստակողմն:—Պարիսպ:—Վարժարան (Ձիթա-հանք):—Աղբիւր:—Գերեզմանատուն:—Անապատն կուսանք:—Սուրբ զօրավարք:—Ջրաշէն եկեղե-ցի:—Սուրբ կիրակէ:—Առաջադէմ եկեղեցի:—Հաղ-բատածոր:—Կայան բերդ:—Վարազապ ու Խաչ:—Հրա-շագործ աւագ տուր Նշանի Հայրապետ:—Հաստա-տություն թեմին եւ արտօնություն վանքի Հայրա-պետ:—Վանահայրք ի 1886 ամէ:—Քարայրք Հայրա-պետ:—Ման Զարեհ Պաշապատ իշխանին Հայրա-պետ:—Արդար դատաստան Աշոտոյ Հայոց թագաւո-րի:—Աղթանգ փոս:—Խաչի դուռն:—Ժիվանք:—Ա-ջիթ:—Մոխրաշէն կամ Նախրաշէն:—Կախմախտոս:—Բերդիկ:—Նեղոց:—Գիղմանդ:—Կարապետածոր:—Աթոռիկ:—Խրամանդ:—Տեսություն իշխանապետա-կան անցից վերին Հայաստանի:

2892. [ԵՐՈՒՍԱԼԵՄԻ] ու Հակոբ վանքի Կար-կույան դատը, հօգուտ վանքի, վճովելու մասին: 1886, էջ 142:

Անվերնագիր՝ «Ազային» բաժնում:

2893. Ի ՅՈՒՆՈՒՄԱՐ ամսոյ օրագրության Սիմո-նի: 1886, էջ 93—95:

Վահրամ եպիսկոպոս Մանկունու գործի մասին՝ կապված Գևորգ Դ-ի մահվանից հետո վեհաբանում կատարված գողության, նաև եպիսկոպոսական թագ պատվիրելու նպատակով, քահանայազուներից 1300 ու, դրամը ետ վերադարձնելու մասին:

2894. ԻՆՁ կեանք Քրիստոս է: [Քարոզ]: Թարգմ. Գ. Ե. Ա. [Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրյանց]: 1886, էջ 425—438:

2895. ԿԱՐԵՒՈՐ ազդ: [Միևնույն քառամասի կողմից միևնույն եկեղեցու նույն օրը երկու և ավելի պատկի խորհուրդներ կատարելու մասին]: 1886, էջ 541:

2896. ԿԱՐԵՒՈՐ Մանուցում: [Մեմարանի աշակերտների ընդունելության և ներքին կանոնների մասին]: 1886, էջ 288:

2897. ԿԱՐԵՒՈՐ ծանուցում: [Մեմարանի մասին]: 1886, էջ 328:

2898. ԿԱՐԵՒՈՐ ծանուցում: [Հնդկաստանում մահացած Սողոմոն Պապին, կաթողիկոսի կողմից, ծառանցների վավերացման մասին]: 1886, էջ 288:

2899. ԿԱՆՈՒՔ եկեղեցական ծխական ուսումնարանաց հայտ: 1886, էջ 309—328:

Բովանդ.՝ Ա. Հանքական կանոնք:—Բ. Յաղագս առաջնորդաց:—Գ. Յաղագս հոգաբարձուաց:—Դ. Յաղագս ուսուցչաց:—Ե. Յաղագս աշակերտաց եւ աշակերտութեանց:—Զ. Յաղագս ուսման:—Թի դասուց յետքենի յեկեղեցական ուսումնարանաց տղայոց:—Թի դասուց յետքենի յեկեղեցական ուսումնարանաց օրիորդաց:—Հրահանգ և ծրագիր ուսման կրօնագիտութեան վասն եկեղեցական-ծխական միասնեան և երկրասեան ուսումնարանաց Հայոց:—Հրահանգ և ծրագիր ուսման Հայոց յեզով...—...Ուսաց յեզով...:—...Ուսման ազգային պատմութեան և աշխարհագրութեան Հայաստանի...:—...Մրագիր ուսման պատմութեան և աշխարհագրութեան ուսաց...:—Վկայագիր...:—Տօնք եկեղեցականք:—Տօնք կայսերականք:

2400. ԿԻԼԿԻՈՅ Ա. կաթողիկոսի նուիրակի առիթով: [Հնդկաստան Մկրտիչ եպիսկոպոս Մանիսայանին, նկիրակ ուղարկելու մասին առանց էջ միածին հաճության: Այս առթիվ Մակար կաթողիկոսի կոնդակը Կ. Պոլսի Հարություն պատրիարքին և Սսի Մկրտիչ Քեֆաիզյան կաթողիկոսի քացատրական նամակը Մակար կաթողիկոսին]: 1886, էջ 236—287:

2401. [ԿՏԱԿ, Ասպետ Զունդ Աստվածատուրի, հայ մանուկների կրթության համար]: 1886, էջ 142—143:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» բաժնում:

2402. ԿՈՂԶԱԿԵՆՆԻՑ ՕԳՍԵՆՏԻՈՍ ՔԱԶԱՆԱՅ: (Միմֆերայոյ): Խմբագրութեան Արարատ ամսագրի: [Մասշտապային] հոգևոր դասի յուրաքանչյուր անդամից, 10—25 ուրիշ հավաքելով ստեղծել ֆոնդ, իրենց զավակների իմանակն ապահովելու նպատակով]: 1886, էջ 86:

2403. Կ. ՊՈՒՍՈՑ ձայն: (Փունջ): [Ազգային տեղեկություններ արևմտահայ հաստվածից]: 1886, էջ 501—502:

2404. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՐԿԵՐԻՆ յաղթելը: [Քարոյախոսություն]: Թարգմ. Գ. Ե. Ա. [Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրյան]: 1886, էջ 49—56:

2405. ՀԱՄԱՌՈՑ հաշի վերաշինութեան և Աստուածածին եկեղեցու Մեծ Արխուայի գիտի: (Մուտք 1888—1886, ծախք 1888—1886): 1886, էջ 288—289:

2406. ՀԱՄԱՌՈՑ տեղեկագիր վերակառուցման եւ օծման Արարք և Աստուածածին եկեղեցույն ի վանա: [Թղթակցութիւն վանից՝ Արարք և եկեղեցու շինութեան Գործադիր ժողովից]: 1886, էջ 80—85:

Նույն տեղում Առ ժողովրդական լրութիւն Արարք և Աստուածածին եկեղեցու: [Գործը կազմակերպող Պողոս եպիսկոպոս Մելիքյանի մասին]: էջ 85—86:

2407. ՀԱՅԵՐԸ Ասիացում: Հայերի բարոյական ինքնագոյութիւնը: Որպիսի եղանակաւ Հայերը պահպանեցին իրենց բարոյական ինքնագոյութիւնը:—Հայերի ընդարձակ կապերը աշխական ժողովուրդներ

ի հետ ընդարձակեցին նրանց պատմութեան սահմանը: Թարգմ.՝ Սարգսեանց: (Աստրախան): 1886, էջ 129—131:

2408. [ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ կոնդակ: Արշակ Նահապետյանցին Ներսիսյան դպրոցի տեսուչ նշանակելու մասին]: 1886, էջ 45:

Անվերնագիր:

2409. [ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ կոնդակ: Մեսրոպ Կապիկ. Սմբատյանցին ճեմարանի վերատեսուչ նշանակելու մասին]: 1886, էջ 45:

Անվերնագիր:

2410. ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆ եւ փոփոխամտություն: [Քարոզ]: Թարգմ. Գ. Ե. Ա. [Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրյանց]: 1886, էջ 329—338:

2411. ՀՐԱԽԷՐ հայ ազգին: [Արքար Հովհաննիսյանի հողվածը «Արձագանք»-ում՝ Մայր Աթոռին օգնելու համար: Նաև պատմական տեղեկություններ վանքի շինության մասին]: 1886, էջ 133—139:

2412. ԴՈՒՆԿԱՍ Կարդապետ Եւ տուրեանց: [Մահախոսական]: 1886, էջ 240:

2413. [«Մշակ» ոսկեղեն դպր. ամսաթիւր: Հրատարակությունը՝ Կ. Պոլսում, գրաբար, խմամակալությամբ Յ. Գուրգեն և Ա. Մ. Գալստապյանի: Հրատարակման նպատակների և խմբագրությունում, ստացման մասին]: 1886, էջ 141:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» բաժնում:

2414. [ՄԵՄԱՐԱՆ] բաժնում Ժ. Ե. տարեդարձի կատարումը]: 1886, էջ 420:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» բաժնում:

2415. [ՄՄԱԿԱՐ կաթողիկոսի պատահական իր կաթողիկոսական րնտրության առթիվ ստացված հեռագրերի]: 1886, էջ 472:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» բաժնում:

2416. [ՄՄԱԿԱՐԱՆ եպիսկոպոս Օրմանյանի վանգնալու մասին, պատրիարքարանի կարգադրությամբ տեղի ազգային գործերը կարգավորելու և Աղթամարի կաթողիկոսից գողացված գումարի հարցը բնական համար]: 1886, էջ 288:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» բաժնում:

2417. [ՄՄՏԵՍԱՐԱՆ մուտք գործած գրականության ցանկ]: 1886, էջ 374:

Անվերնագիր:

2418. ՄԱՍԻԼԻՈՆ: Մահ: (Հաղում ընտիր կրտորներ մեծահամբաւ գաղղիացի Մասիլիոն անուն կերմունի եպիսկոպոսի քարոզներից): Թարգմ. գաղղիերէնից Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրեանց: 1886, էջ 507—510:

2419. ՄԱՐԴՈՒՄ իր սիրտը քարացնելու ու անգալացնելը: Թարգմ. Գ. Ե. Ա. [Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրյանց]: 1886, էջ 194—201:

2420. ՄԵՌՆԵՆ ինձ շահ է: [Քարոզ]: Թարգմ. Գ. Ե. Ա. [Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրյանց]: 1886, էջ 478—482:

2421. [ՄԿՐՏԻՉ՝ Էմիլի 50-ամյակը Մոսկվայում, Լազարյան ճեմարանում, տոնելու մասին]: 1886, էջ 140—141:

2422. [ՄՅՈՒՌՈՒՆ օրհնություն, նախատմական հանդիսություն, էյմիածնում: Արարողությունների նկարագրություն]: 1886, էջ 281—283:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» բաժնում:

2423. ՄՈՎՍԵՍԵՆ ՅՈՒՍԻԿ ՎԱՐԱՊԵՏ: Օծման իւղ եւ օծում: [Հայերի և հրեաների մեմորությունների և տարբերությունների մասին: Դրոշմի և հիվանդաց օծման խորհրդի քացատրությունը]: 1886, էջ 241—252:

Ստորագր.՝ Յ. Վ. Մ.:

2424. ՄՈՎՍԵՍԵՆ ՅՈՒՍԻԿ ՎԱՐԱՊԵՏ: «Քրիստոս յարե ի մեռելոց»: [Չափածո]: 1886, էջ 188:

Ստորագր.՝ Յ. Վ. Մ.:

2425. ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ: [«Հայաստանեայց առաքելական տուր եկեղեցու պատմություն»]

և «Համառոտ քարտյագիտութիւն» գրքերի յուս րն-
ծայման մասին]: 1886, էջ 376:

**2426. ՅՈՎԱԿԻՄ Եպիսկոպոս Մկրտչեան Տէր-
Գրիգորեան:** Անդամ Սինոդի և Էքզիստենցի: [Մահա-
խտակվան]: 1886, էջ 471—472:

2427. ՅՈՎԱԿԻՄ Եպիսկոպոս Դազարոս քահանայ: [Թիֆ-
լիս]: Երաժշտութեան ազդեցութիւնը: 1886, էջ 365—
368:

**2428. [ՆԵՐՍԵՍ Կաթողիկոսի գերեզմանի վրա
Մակար Կաթողիկոսի հոգեհամգալտյան պաշտոնի կա-
տարումը]:** 1886, էջ 285:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» քաժմում:

**2429. [ՆՈՐ-ՆԱԽԵԶԵՎԱՆԻ Եկեղեցիներում Ե-
րուսաղեմի հայոց վանքի համար գանձանակ տաժմա-
նելու մասին]:** 1886, էջ 287:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» քաժմում:

2430. ՆՈՐ տարի: [Հանդիսություն Մայր Աթո-
ղում: Մակար Կաթողիկոսի խոսքը՝ հայկական դպ-
րոցները փակելու առթիւ: Երաժշտական Մկրտչի արքե-
պիսկոպոս Բադալյանի և Սերովբե Եպիսկոպոսի]:
1886, էջ 28—30:

2431. ՆՈՐ տարու օրը: [Քարոզ]: Թարգմ. Գ. Ե.
Ա. [Գրիգոր Եպիսկոպոս Արաբիկյան]: 1886, էջ 2—
9:

2432. ՆՈՒՐԱՏՈՒՔ Ժամարանի: 1886, էջ 286—
287:

**2433. [ՆՎԻՐԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ Մայր Աթոռին և
ճամբարանին]:** 1886, էջ 284, 371:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» քաժմում:

**2434. [ՆՎԻՐԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ Մայր Աթոռին, Նի-
կողայոս Տէր-Հակոբյանի և Նոր Նախիջևանի և Թե-
ոդորոս Եկեղեցու երեսփոխան Սազիրյանի կողմից]:**
1880, էջ 189:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» քաժմում:

**2435. [ՆՎԻՐԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ Ներսէսյան դպրոցին:
Թիֆլիսաբնակ Գրիգոր Օհոյանցից] 5000 ռ.]:** 1886,
էջ 140:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» քաժմում:

**2436. [ՆՎԻՐԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ Նոր Նախիջե-
վանից Էքզիստենցի տաժարի վերանորոգման համար]:**
1886, էջ 501:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» քաժմում:

**2437. [ՆՎԻՐԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ Նոր Նախիջևանի
օրհորդաց գիմնազիայից՝ մարգարտով ձեռագործած
հողաթափեր: Հողաթափերի վրա ձևացրած է Մասիս
լեռը տապանը վրան և աղավաղված ձիթեմու ճյուղը թե-
րանից]:** 1886, էջ 284:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» քաժմում:

2438. ՇՆՈՐՀԱՆՈՒՆ ճոր տարի: [Խմբագրության
քարէնադրությունները]: 1886, էջ 1—2:

2439. ՇՈՒՆ ԴՈՒՅՈՐ: Կրօնի և քարոյականու-
թեան յարաբերութիւն: Թարգմ. Մարգիս Տէր-Գա-
րիէլեանց: [Լայպցիկ]: 1886, էջ 77—90:

Հեղինակի անունը հանված է տողատակի ծանո-
թությունից:

**2440. (ՇՈՒՇԵՑԻ Մարգարիտ Ալեքսանեանի
ինքնաձեռագիր, ընտիր արձագանակով՝ Անտարանը,
[ստացումը Մայր Աթոռում], որը 19-րդ դարու մէջ,
հայկական շրջանում հրաշքի է համբերութեան,
տոկունութեան և ջերմեանությունեան):** 1886, էջ 283:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» քաժմում:

2441. ՇՐՋԱՔԵՐԱՎԱՆ հրամանք Սինոդի: [Ար-
գելե Եպիսկոպոսներին, վարդապետներին, քահա-
նաներին և այլ հոգևոր պաշտոնյաներին ինքնագրով
լքել իրենց պաշտոնը և թախտել այլ թեմերում ա-
ռանց հոգևոր վերին իշխանության արտոնությունը]:
1886, էջ 47:

2442. ՇՐՋԱՔԵՐԱՎԱՆ հրամանք Սինոդի: [Հա-
մաձայն, 1884 թվի մայիսի 21-ին Սինոդի կայացրած
որոշման, Հայաստանյայց եկեղեցու տոնական օրե-
րին, դասերից ազատել հայազգի բոլոր աշակերտնե-
րին և ուսանողներին, եկեղեցիներում այդ առթիւ
կատարված պատարագներին մասնակցելու համար:

Տրված է նաև տոնական օրերի գուցակը]: 1886,
էջ 46:

2443. ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ: Դիւան Վեհափառ Կա-
թողիկոսի: 1886, էջ 44—45, 421—424, 467, 502—
504, 541—542:

2444. ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ: Դիւան Վեհափառ Կա-
թողիկոսի: [Օրհնություն կոնդակ Ալեքսանդր Թաիր-
յանցին Կոնոքի եկեղեցու շինության առթիւ]: 1886,
էջ 44:

**2445. ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ Հայաստանյայց եկեղեց-
ւոյ:** 1886, էջ 37—44:

Բովանդ. Ս. Էքզիստենցի:—Սինոդ:—Աստիճանա-
ւորք Սինոդի:—Գործադարք դիւանատան Սինոդի:—
Վանական կառավարութիւն:—Տարաբանական ժո-
ղով:—Ժամարան:—Վիճակը ի Ռուսաստան: Ա. Երե-
ւանայ թեմ:—Անդամք Կոնսիստորիայի:—1. Յաջոր-
դութիւն Ալեքսանդրայօցւոյ:—2. Յաջորդութիւն Նա-
խիջևանայ:—3. Յաջորդութիւն Սինոդայ (Տաթև):—
Վանք եւ վաճառքք Երեւանայ թեմի մէջ:—Գործա-
կայք Երեւանայ թեմի:—Տփլիսի թեմ:—1. Յաջորդու-
թիւն Ախալցխոյ:—2. Յաջորդութիւն Գանձակայ:—3.
Յաջորդութիւն Գօրիոյ:—Վանաճառք Տփլիսի թե-
մի:—Գործակայք թեմին Տփլիսայ:—Գ. Դարաբա-
ղի թեմ. Անդամք Կոնսիստորիայի:—Հոգաբարձութիւն
հոգ. դպրանոցի:—Անդամք հոգաբարձութեան հոգե-
ւորական այրեաց եւ որդոց:—Հոգեւոր կառավարու-
թիւն հայոց Նոխայ:—Գործակայք Դարաբաղու վի-
ճակի:—Գ. Ծամախոյ թեմ:—Ե. Նոր Նախիջևանի եւ
ճեասարաբիոյ թեմ. վիճակը՝ Կոնսիստորիայի:—1.
Հոգեւոր կառավարութիւն Նոր Նախիջևանի:—2.
Հոգեւոր կառավարութիւն Ա. Պետրոքոպոլի:—3. Հոգե-
ւոր կառավարութիւն Մոսկուայի:—4. Հոգեւոր կա-
ռավարութիւն Գրիգորապոլոյ:—Հոգաբարձութիւն
սրբոյ եւ ամենաց հոգեւորականաց:—Զ. Աստրախա-
նի թեմ:—Հոգաբարձութիւն Այրեաց եւ որդոց հոգե-
ւորականաց:—Հոգաբարձութիւն Երկաճեա հոգեւոր
դպրոցաց:—Եկեղեցական հոգաբարձութիւն աղքա-
տաց:—Հոգեւոր կառավարութիւն Դզարու:—Է. Կա-
րոց թեմ:

2446. ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ: Երաքերական Սինոդի:
օրհնութիւն սրբալոյս միտոնի: 1886, էջ 92, 97, 145,
193:

2447. ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ: Օրագրութեանց Սինոդի:
1886, էջ 287, 375:

Վարչականը՝ 96, 148, 189—190, 504:

Դատաստանականը: էջ 48, 96, 190—192, 288:

2448. ՊԱՏՐԱՍՏՈՒՈՂ սերնդի առողջութիւնը:
Թարգմ. ռուս. Տէր-Մարգարեանց Մակար: 1886,
էջ 358—365, 408—418, 1887, էջ 38—45, 81—87,
124—134, 174—190:

**2449. [ՄԵՐԱՍՏՈՒՈՂ 40 հայ ընտանիքների կա-
թողիկ լինելու մասին]:** 1886, էջ 142:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» քաժմում:

2450. ՍԷԹ. Անհոգ գիտացի: [Չափածո]: 1886,
էջ 466:

2451. ՍՄԱՆՏԵԱՆՑ ՄԵՍՐՈՎԱՔ ԵԿԵՍԿՈՊՈՍ:
հազմարդին խմբագրութեան Արարատ ամսագրոյ:
[Արմավիրի Թ և Ժ ու Յուդիկոսի Բ քննա-
գիր արձանագրությունների բնագրերը: Վերանված
Բ. Պատկանյանի կողմից]: 1886, էջ 491—495:

2452. ՍՄԱՆՏԵԱՆՑ ՄԵՍՐՈՎԱՔ ԵԿԵՍԿՈՊՈՍ:
խմբագրութեան «Արարատ» ամսագրոյ: [Արմավի-
րում ճոր քննադիր արձանագրություն գտնելու մա-
սին: Արձանագրության բնագիրը]: 1886, էջ 25—27:

**2453. [ՎԱՆՔԵՐՈՅ Կրօնափոխութեան հերքման
հետագիր]:** 1886, էջ 420—421:

Վերնագիրը՝ բովանդակությունից:

**2454. [ՎՐԱՍՏԱՆԻ Էկզարխ, Կարթաղիցայի ու
Կախեթի արքեպիսկոպոս Պավելի, Երևանի մահա-
գապետի ուղեկցությամբ, Էքզիստենցի ապրելու մա-
սին]:** 1886, էջ 289:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» քաժմում:

2455. ՏԱՐԵԳԱՐՁ օժման վեճափառ Հայրապետի Ամենազն Հայոց Տ. Մակարայ: 1886, էջ 496—500:

Նույն տեղում՝ այդ առթիվ արտասանված ճառեր՝ Ծախյանց Նիկողայոս, Տեր-Միքայելյանց Արշակ:

2456. ՏԵՐ-ԱՆԵՏԻ-ՔԵՆԱՆՑ ՆԵՐՍԷՍ (գրաշար): Գիտացույ յոյս: [Չափածո]: 1886, էջ 495:

2457. ՏԵՐ-ԱՆԵՏԻ-ՔԵՆԱՆՑ ՆԵՐՍԷՍ (գրաշար): Լծակից ամոլներ: [Չափածո]: 1886, էջ 91:

2458. ՏԵՐ-ԱՆԵՏԻ-ՔԵՆԱՆՑ ՆԵՐՍԷՍ (գրաշար): Հայ մանկաբարձուհու մաղթանքը: [Չափածո]: 1886, էջ 418:

2459. ՏԵՐ-ԱՆԵՏԻ-ՔԵՆԱՆՑ ՆԵՐՍԷՍ (գրաշար): Սոխակ: [Չափածո]: 1886, էջ 132:

2460. [ՏԻԿԻՆ Ծարլեր Յ. Ս. Կոստանդիանոսի, Նոր Զուղայեցի, Նվիրատվությունները Էջմիածնի]: 1886, էջ 289:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» բաժնուն:

2461. ՏՈՒՍՏՈՑ ԼԵՒ: Ինչ է բաղդը: [Բարոյախոսություն]: Թարգմ. Մ. Զարգարեանց: 1886, էջ 221—233:

2462. ՅՈՒՑԱԿ բաժանորդաց ժԹ-րդ շրջանի (1886) Արարատ ամսագրոյ սրբոյ Էջմիածնի: 1886,

էջ 548—545:

2468. ՅՈՒՑԱԿ վաճառելի մատենից: Գրատան տպարանի ս. Էջմիածնի: 1886, № 4, չափ. դարձերեսը:

2464. ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ Առիթով: [Ընտրության մասին]: 1886, էջ 234—235:

2465. ՕՐԱԳԻՐ հայտնեաց բարեգործական ընկերության: 1886, էջ 285—286:

2466. ՕՐԱԿԱՆԱՆ ՄԱՂԱՔԻԱ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ: Աթոռ Հայաստանաց: 1886, էջ 435—444, 482—492, 511—517, 1887, էջ 13—27, 59—67, 101—128, 159—167, 205—212:

Բովանդ.՝ Եկեղեցական դասակարգություն:—Կաթողիկոսական աստիճան:—Հայաստանաց եկեղեցի:—Մահմանք Սթոնոց:—Մեծ եւ փոքր Հայք:—Առաքելական հաստատություն:—Աթոռ հայոց եւ Աթոռ Անտիոքայ:—Աթոռ հայոց եւ Աթոռ Կոստանդնուպոլս:—Աթոռ հայոց եւ Աթոռ Հռոմիայ:—Երկրորդական Աթոռ հայոց:—Արքեպիսկոպոս եւ եպիսկոպոս:—Վարդապետական աստիճան:—Եզրակացություն:

Նույն տեղում Մաղաքիա եպիսկոպոս Օրմանյանի ձեռք Մակար կաթողիկոսին:

1887

2467. ԱԶԳԱՅԻՆ: [խառը տեղեկություններ]: 1887, էջ 87, 191—192, 418—414:

2468. ԱԶԳ: Գործադիր-մնալույն յանձնաժողովոյ կտակին Յովսէփայ Իզմիրեանց: [Սահակ-Մեսրոպյան գրական մրցանակաբաշխության մասին]: 1887, էջ 376:

2469. ԱՅԼ եւ այլք: [խառը տեղեկություններ]: 1887, էջ 46—47, 93, 187—188, 192—193, 238—239, 326—328, 506—508:

2470. ԱՆՄԱՀՈՒԹԻՒՆ: [Բարոյախոսություն]: Թարգմ. գերմ. Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրեանց: 1887, էջ 195—205:

2471. ԱՇԽԱՐՀՍ յափտեմական կեանքի հաշվին է: Թարգմ. գերմ. Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրեանց: 1887, էջ 242—250:

2472. ԱՊԵՐԱՆՏՈՒԹԻՒՆ: Թարգմ. գաղղ. Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրեանց: 1887, էջ 147—158:

Վրիպակ՝ պետք է լինի՝ թարգմ. գերմաներենից:

2478. ԱԻՍՏՐԻԱԿԱՆ եպիսկոպոսների հովուական թուղթը: Եկեղեցույ խորհուրդը:—Կիրակե Մամուլ:—Ընտանիք:—Մանուկների կրթություն: Թարգմ. գերմ. Ս. Տեր-Գաբրիելեանց: 1887, էջ 77—81:

2474. ԱՐԱՐԱՏԻ [հրատարակման] 20-րդ շրջանը: 1887, էջ 1—2:

2475. ԱՍԳԱՆՈՐ լինելու արուեստը: [Բարոյախոսություն]: Թարգմ. Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրեանց: 1887, էջ 513—523:

2476. ԱՍՈՆԱԲԱՍ վարդապետ Տեր-Յովսէփեան: [Մահախոսական]: 1887, էջ 143—144:

2477. ԲՈՍԻՒՆ: Բարոգ մահուան վերայ: Թարգմ. գաղղիերենից Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրեանց: 1887, էջ 5—18, 49—58:

Հեղինակի անունը հանված է տողատակի ծանոթությունից:

2478. ԳՊՐՈՑԱԿԱՆՔ: [Ընտանիքի համար հայրնակ տարբեր տեղերից աշակերտներ ընտրելու մասին]: 1887, էջ 881:

2479. ԵՐԿՐԱՆՈՐ բաղդատրություն բարիք: Թարգմ. գերմ. Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրեանց: 1887, էջ 381—391:

2480. [ԷԶՄԻԱՍՆԻ կաթողիկե Մայր եկեղեցու տունը]: 1887, էջ 281:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» բաժնուն:

2481. ԹԱԴԷՆՍ եպիսկոպոս Տ. Դանիելեան: [Մայր Աթոռի միաբան: Մահախոսական]: 1887, էջ 547:

2482. [ՈՆՆՈՆՈՒՄ Մայր Աթոռի միաբան Եսայի վարդապետի ջանքերով աղոթատուն հաստատելու և եկեղեցի կառուցելու նպատակով 300 անգլիական ոսկի հավաքելու մասին]: 1887, էջ 507:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2488. [ԿՏԱԿ թիֆլիսեցի Մարիամ Փուլիկյանցի. բարեգործական նպատակներով, շուրջ 600 ոտքի գումարով]: 1887, էջ 426:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2484. Կ. ՊՈՍՈՑ ձայն: [Ազգային խառը տեղեկություններ արևմտահայ հատվածից]: 1887, էջ 45—46, 231—234, 281—282, 500—503:

2485. ԼԱԶԱՐ ոսկի: [Ռուսերենից]: [Ավանդություն: Արձակ: Թարգմ. Բարոյախոսություն]: 1887, էջ 184—185:

2486. ՀԱՄԱՌՈՑ հաշի Թեալի հայոց եկեղեցական ծխական երկսեռ ուսումնարանի 1886 թ. սեպտեմբերի 1-ից մինչև 1887 թ. սեպտեմբերի 1-ը: 1887, էջ 505—506:

2487. ՀԱՅՈՒՆՎԱՆՑ բարեգործական ընկերություն Տիֆլիս: Օրագիր: 1887, էջ 284—287:

2488. ՀԱՆԴԷՍ մրցանակաց բաշխման Իզմիրեանց կտակին: [Կ. Պոլսում: Հանձնաժողովի տեղակալի մրցանակի արժանացած ուսումնասիրությունների վերաբերյալ]: 1887, էջ 416—424:

2489. ՀԱՇԻՒ ել եւ մտից եկեղեցական-ծխական երկդասեան երկսեռ ուսումնարանաց հայոց Նոր հայագիտ քաղաքի վասն 1886—87 ուսումնական ամի: 1886, էջ 324—325:

2490. ՀԱՇԻՒ ծամախոս եկեղեցական երկդասեան դպրոցի: 1887, էջ 503—504:

2491. ՀԱՇՈՒՆՅՈՒՆԱԿ: Համառոտ հաշուեցուցակ մտից եւ ծախսոց հոգեւոր երկսեռ դպրոցաց Հայոց Աստրախանայ, քաղեալ ի հաշուետւմարաց 1886, 1884 և 1885 ամաց: 1887, էջ 89—93:

2492. [Ս. ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ տոնի կատարումը Մայր Աթոռում: Ճառեր: 1887, էջ 191—192:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2498. ՀՐԱՀԱՆԳ կրօնական ժողովոյ: [Կ. Պոլսի Պատրիարքարանի հրահանգը՝ մարաքաղաքի, գավառների եկեղեցիների պայծառության կարգ ու կանոնի մասին]: 1887, էջ 45—46:

2494. ՂՈՒԿԱՍՏԵՆՑ Հ.: Բողոքականությունը Կովկասի հայերի մեջ: Թիֆլիս: 1886: [Մատենագիտական տեսություն]: 1887, էջ 193:

2495. ՃԱՌ ասացեալ յաւոր տօնի վերափոխման արբունոյ Աստուածածնի: Թարգմ. ռուս.՝ Կարապետ Գ. Տէր-Յակովբեանց Ազացի: 1887, էջ 843—348:

2496. ՃԱՌ որ ասած է սուրբ Աստուածածնի աւետման տօնի օրը: [Բարոյ]: Թարգմ. ռուս.՝ Կարապետ Գ. Տէր-Յակովբեանց Ազացի: 1887, էջ 438—443:

2497. ՃԱՌ վերացման արքոյ խաչին: Թարգմ. ռուս. Կարապետ Գ. Տէր-Յակովբեանց Ազացի: 1887, էջ 391—397:

2498. ՄԱԿԱՆՐ կաթողիկոսի այցոյ Օշական: Մետրոպ Մարտոցի նորակառուց եկեղեցին: 1887, էջ 413—414:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2499. ՄԱԿԱՆՐ կաթողիկոսի օծման երկրորդ տարեդարձը էջմիածնում: 1887, էջ 500:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2500. ՄԱԿԱՆՐԱՐԺԱՆՈՅ: [Հրատարակում է Ս. Պետրոքորզում Մայր Աթոռի միաբան խորհրդի ծ. վարդապետ Ստեփաննի խմբագրությամբ: 1887 թվի մարտ ամսվա համարի մամուլի տեսություն]: 1887, էջ 139—140:

2501. ՄԱՍԽԻՈՒՆ [եպիսկոպոս]: Աշխարհ (Քաղաւառի ընտիր կտորներ գաղղիացի Մասիինո անուն կերտման եպիսկոպոսի): [Բարդախտունություն]: Թարգմ. գաղղ.՝ Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրեանց: 1887, էջ 469—480:

2502. ՄԱՍԽԻՈՒՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ: Մարդոց արած դատողությունն ու դատաստանը: Թարգմ. գաղղիերենից՝ Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրեանց: 1887, էջ 97—104:

2503. ՄԱՐԴԱՆ և իւր գործն: Թարգմ. գերմ. Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրեանց: 1887, էջ 429—443:

2504. ՄԱՔՈՒՐ հոգին աստուած կոչեանի: Մի մտածությունն առատը: [Բարոյ]: Թարգմ. գերմ. Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրեանց: 1887, էջ 333—343:

2505. ՄԻԱԲԱՆ—Գալուստ Տէր-Մկրտչեան: Աշխարհիկ լեզու և քննադատություն: [Հաղոց լեզվի մաքրության, գրաբարի բառապաշարի օգտագործման և թարգմանության ճշգրտության մասին]: 1887, էջ 450—459, 493—493, 537—544:

Ստորագր.՝ Միաբան:

2506. ՄԻՏԻԹԱՐՅԱՆ միաբանության խմբագրությամբ «Հանդէս ամսօրեա» ամսագրի հրատարակման մասին: 1887, էջ 46—47:

2507. ՄՈՎՍԻՍԵԱՆ ՅՈՒՆԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ: Ծնունդ Յիսուսի ի Բեթղեհէմ: [Զափան]: 1887, էջ 3—4:

Ստորագր.՝ Յ. Վ. Մ.:

2508. ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ: Արարատ ամսագիր Կրօնական, պատմական, քանասիրական, բարոյական և ազգային: [Բովանդակությունը որոշ փոփոխություններ արկելու՝ ավելի շատ պատմական թեմայով հոդվածներ գրելու մասին]: 1887, էջ 511—512, 548—549:

2509. ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ: Գործադիր մնայուն լանձնաժողովոյ Յովսէփայ Իզմիրեանց կտակին: [Սահակ-Մետրոպան մրցանակաբաշխություն]: 1887, էջ 506:

2510. ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ: [Վաճառվող գրքերի ցանկ]: 1887, էջ 142:

2511. ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ: Լեզու: Ուսումնաբերող ամսօրեայ: Խմբագիր Հ. Սերովբէ Տէրվիշեան: Ա. տարի. յունվար.—թ. 1. 1887, էջ 96:

2512. ՅԱԻՏԵՆԱԿԱՆ կեանքի վերայ մտածություն: Թարգմ. գերմ. Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրեանց: 1887, էջ 289—299:

2513. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ վարդապետ Ղալամեան Տաթևացի: [Մանկախոսական]: 1887, էջ 194:

2514. ՅՈՎՄԵԾԵԱՆ ՂԱԶԱՐՈՍ ՔԱԼԱ: Հնարիկ: Մանկական երգեր, պարերգեր և աղօթքներ փոքրա-

հասակ մանուկների համար: [Երգարանը ներդաշնակ է Մակար Ենմայանի: Մատենագիտական տեսություն]: 1887, էջ 193:

2515. Ն. Գ.: Պալագիտ: [Հին Բաղադետի մասին, ճանապարհորդական նոթեր]: 1887, էջ 371—376:

2516. ՆԱԶԱՊԵՏԵԱՆ ԱՐՇԱԿ ՏԵՆԻՆ ԳՆԱՐԱՆԻ: Տեղեկագիր ճեմարանի Մայր Աթոռի ու էջմիածնի: 1886—87 ուս. ամի: 1887, էջ 459—467:

Բովանդ.՝ Յուզակ աշակերտաց ըստ տեղագրության: Առարկաները ուսուցչաց մէջ բաժանուեցան հետեւեալ կերպով:

2517. ՆԻԿԱՆՈՐ (Նովգորոդի և Ս. Պետրոքորզի ռուսաց մետրոպոլիտ): Ծառ հոգեգալստեան: Թարգմ. ռուս. Կարապետ Տէր-Յակովբեանց: 1887, էջ 252—256:

Հեղինակի անունը՝ տողատակից:

2518. ՆՈՒԷՐ Կ. Պօսից և Մայր Տաճարի վերանորոգութիւն: [500 օսմանկան ոսկի]: 1887, էջ 500—503:

Նույն տեղում՝ Յարութիւն արքեպիսկոպոս [Պատրիարք Կ. Պոլսի]: Թուրք սրբազան պատրիարքին [Մակար կաթողիկոսին]: Մակար կաթողիկոս: Կոնդակ: Նույն հարցի առթիվ: Ողղված Կ. Պոլսի պատրիարքին:

2519. ՆՎԻՐԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ՝ Կոնստանդին Ալիսանյանցի՝ 1000 ուրլի, Ներսիսյան դպրոցի շինության համար: 1887, էջ 237:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2520. ՆՎԻՐԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ: Նոր-Նախիջևանցի Սիբայեղ 2որդայանցից՝ 500 ուրլի, էջմիածնի Մայր տաճարի վերանորոգման համար: 1887, էջ 282:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2521. ՆՎԻՐԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ Մայր Աթոռին: Նոր-Նախիջևանցի, Ղլարից, Սիմֆերոպոլից, Գանձակից, Բաքվից: 1887, էջ 137:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2522. ՇԱՄԱՆՈՒ հայության եկզյալանի արծաթապատ զավազանի նկեր [Թաղես արքեպիսկոպոսին, որը իր հերթին այն նվիրել է Մայր Աթոռի թանգարանին]: 1887, էջ 282:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2523. ՇԱՄԱՆՈՒ Սաղիանի, երկրաշարժից քանդված, ու Ստեփաննոսի վանքի կառուցումը ավարտելու և օծելու մասին: 1887, էջ 507:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2524. ԾՄԻՐ: Մարմնամարզություն և նորա համառօտ պատմություն: (Քաղաւառ է Ծմիդի մանկավարժական ձեռնարկի հ հատորից: Թարգմ. Սարգիս Տէր-Գաբրիէլեանց): 1887, էջ 443—450, 532—537:

2525. ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆԸ և ընտանիքը մատաղ սերնդի դաստիարակութեան մէջ և նորա միջեանց հետ ունեցած յարաբերությունը: Թարգմ. Ս. Տէր-Գաբրիէլեանց: 1887, էջ 274—280, 316—322, 364—371:

2526. ՊԱՇՏՏՈՆԱԿԱՆ: Դիւան Վեհափառ կաթողիկոսի: 1887, էջ 47—48, 93—94, 140—141, 283, 508—509:

Վարչականը: էջ 94—96, 141, 425—426, 509—510:

Դատաստանականը: էջ 330—331, 378—380, 427, 509:

2527. ՌՈՒՍԱՅ հոգեւոր դպրոցները: [Տեղեկությունները քաղված են արքունի դպրոցների ընդհանուր ծրագրից]: Թարգմ. ռուս. Սարգիս քահանայ Բեդ-Նազարեանց: 1887, էջ 397—404:

2528. ՍԱԼԱԲԵԿԵԱՆՑ ՄԻՔԱՅԷԼ: Հաշիւ հոգաբարձու կառավարչի Հապաբարի «Նոյնիվանքի» հանգըստարանի ի 11 եւ արքիի 1888 թ. ց 22 մարտի 1887 թ.: 1887, էջ 283—287:

2529. ՍՏՈՒԹԻՒՆԸ մեծ մեղք է: [Ավանդություն՝ կապված ռուս թագավոր Ալեքսանդր Պավլովիչի հետ]: 1887, էջ 88:

2580. ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ ձեռնարկություն Մայր Աթոռում]: 1887, էջ 282:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2581. ՏԱՐԵՂԱՐԶ բացման ճեմարանի: [13-րդ]: 1887, էջ 414—415:

2582. ՏԱՐԻՈՑ վերջը: [Բարոյակախություն]: Թարգմ. գերմ. Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրեանց: 1887, էջ 523—532:

2583. ՏԵՐ-ԱՒԵՏԻՔԵԱՆՑ ՆԵՐՍԷՍ (գրաշար): Աստուծոյ միայն: [Հախածո]: 1887, էջ 135—186:

2584. ՏԵՐ-ԱՒԵՏԻՔԵԱՆՑ ՆԵՐՍԷՍ (գրաշար): Գիտաբանությունը: [Հախածո]: 1887, էջ 322—323:

2585. ՏԵՐ-ԱՒԵՏԻՔԵԱՆՑ ՆԵՐՍԷՍ (գրաշար): Նոյեմբեր ամիս: [Հախածո]: 1887, էջ 498—499:

2586. ՏԵՐ-ՑԱԿՈՎԱԲԵԱՆՑ Կարապետ: Հրիստոս յարեալ ի մեղեղով: [Հարող]: 1887, էջ 145—146:

2587. [«ՏԵՏԵՍ» ամսագիր Կ. Պոլսում: Խմբագրությանը Նոյս Տեմիրճիբաշյանի: Հրատարակման մասին: Նպատակն է տնտեսագիտական ուսմունք տարածել հայ հասարակության մեջ]: 1887, էջ 138:

1888

2542. ԱՐԱՋԱՎԱԿՏՈՐ: Յառաջաբան: Զերդ կայսերական բարձրություն:—Վերջաբան: 1888, էջ 122—126:

Օգտվելով եվրոպական աղբյուրներից հեղինակը կազմել է հայ ժողովրդի պատմության համառոտ ակնարկ, որի հրատարակությունը անիրելի կովկասի մահլիճի փոխարքային, նպատակ ունի ուսուցանելու հայկազունները ծանոթացնել հայ ժողովրդի պատմության հետ:

2543. ԱՐԱՍՎԱԿՏՈՐ վարդապետ ՏԵՐ-ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ: [Նոր-Նախիջևանի և Խաչ վանքի վանահայր: Մահախոսական]: 1888, էջ 324:

2544. ԱՐԱՍՏՈՐ: [Խաչ լուրեր]: 1888, էջ 190, 259—266, 318—322, 385—386, 444—445, 510, 565—570, 616—617, 788—787:

2545. ԱՐԳԻ: [«Արարատ»-ի բաժանորդագրության մասին]: 1888, էջ 66:

2546. ԱՐԵՆԱՅՆ Հայոց Վեհափառ Մակար կաթողիկոսի ճանապարհորդությունը: [Թիֆլիս]:—... Այցելությունը Թիֆլիսի ազգային ուսումնարաններին: Ի հանդեպ զարստեան Տ. Տ. Մակարայ սրբազանուհի կաթողիկոսի ի ներսիսեան դպրանոց:— [Մարիամյան-Հովնաթան վարժարան]: 1888, էջ 630—641, 682—719:

2547. ԱՐԵՆԱՅՆ մարդոց խելքությունն ու քրիստոնեի իմաստությունը: Թարգմ. Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրեանց: 1888, էջ 449—461:

2548. ԱՐԵՆԱՅՆ ՈՐՈՇԻՆԻՎԱՆՑ Որոգիների վարդապետի հանդերձ երկամբք եւ ցարք սրտի: [Առաջաբան: Խմբագրության ծանոթությունը՝ Որոգիների կենսագրության մասին]: 1888, էջ 99—105:

Առաջաբանը՝ անվերնագիր, էջ 99-ում:

2549. ԱՐԵՆԱՅՆ 80. 1888 թ. էջ 25-ից: [Հայությանը շաղկապող կրոնական և բարոյական միություն]: 1888, էջ 216—220:

2550. ԱՐԵՆԱՅՆ ՅՈՒՆԻՎԵՐՍԻՏԵՏ ԱՐԵՆԱՅՆ ՊՈՍ: Սիրեցեալ որդի տէր Ստեփանոս համեստագորդ բանագն: Նամակ: 1888, էջ 356—370:

Հեղինակի անունը հանված է վերջաբանի ծանոթությունից:

Նամակը գրված է 1787 թվին, ուղղված՝ Նոր-Ջուղա և Հեղկաստան մեկնած հայ պատվիրակությանը, որի նպատակն էր հանգանակություն կազմակերպել Նոր-Նախիջևանի նորահաստատ հայ գաղթականության համար:

2551. ԱՐԵՎԱՏՍԱՅՆ ազգային բարերար Հովհաննես Էֆենդի Սպարթայանի մահը]: 1888, էջ 60:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2552. ԱՐԵՎԱՏՍԱՅՆ՝ Ներսես Կրասիցիկյանցի

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2553. ԲԵՆԵԼԻ ԷԼԻՋԷ: Արաքսի հովիտը եւ հայեր: [Բեկյու Էլիզեի «Նոր ընդհանուր աշխարհագրության» գրքի 6-րդ հատորի Ռուսական Ասիա բաժնից հատված]: Թարգմ. ֆրանս. Միսրան: [Գալուստ Տեր-Մկրտչյան]: 1887, էջ 405—412:

Նույն տեղում թարգմանի ծանոթությունը՝ էջ 412—413:

2554. [ՅՈՒՆԻՎԵՐՍԻՏԵՏ: Էջմիածնի մատենադարանում ստացված գրքերի]: 1887, էջ 507—508:

Անվերնագիր:

2540. ՅՈՒՆԻՎԵՐՍԻՏԵՏ շուրջառաջ ստացելոց յնաստաժամօր Առաջ եկեղեցու Հայոց Աստրախանայ: [Տ. Սուքիաս եպիսկոպոսի ձեռքով ուղարկված Մայր Աթոռ]: 1887, էջ 232—233:

2541. ՖԻՐՈՍԻՍԻ [Ֆիրդուսի]: Ի մահ բաջին Սֆանդեղեայ: [Առաջաբան]:—Մեծամարտ բաջին Սամայ: [Կենսագրական ակնարկ-Ֆիրդուսու մասին և թարգմ. Գյուլգառյանց Սամուել]: 1887, էջ 227—230:

մահվան և ազգային քարեգործական նպատակներով 20.000 ռ. կտակելու մասին]: 1888, էջ 127:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2558. ԳԵՆԵՐԱՐԻՆԱՐԿ: Թե՛ Պետրոս առաքելաբեր էր էր Հոռոմ չէ եկել: Թարգմ. գերմ. [Թարգմանիչը չի նշվում]: 1888, էջ 571—580:

Հեղինակի անունը տողատակի ծանոթությունից:

2554. ԵՐԿԻՐԻՍ ընկալիչներն ու նոցա կրօնները: Թարգմ. Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրեանց: 1888, էջ 518—522, 728—734:

2555. ԵՐԿԻՐԻՍՆԵՐ՝ ի. Հակոբյանց միաբանության սեփականություն 1200 կանգուն հողատարածության վաճառումը գերմանացի աստիճանավորի: Գումարը հատկացվում է հողամասի մյուս կողմում շենքի կառուցման համար: 1888, էջ 192:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2556. ԵՐԿԻՐԻՍ արեալ Սուրբաբայանցի Նոր-Նախիջևանի և Խաչ վանքի վանահայր նշանակելու մասին]: 1888, էջ 322:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2557. ՋԱՔԱՐԵԱՆ Թ.: (Ս. Պետրոսյան): Ներսիսեան ծածկագրի առիթով: [Հատ հողվածագրի տվյալների, ծածկագիրը ստացին անգամ վերծանել է Գաբրիել եպիսկ. Այվազյանը]: 1888, էջ 224—228:

Նույն հարցի մասին տես նաև՝ Միսրան: Ներսիսյան ծածկագիր: էջ 85—49:

2558. ՋԱՔԱՐԵԱՆՑ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԵՆԱՅՆԱՎՈՐՈՍ: Առաջի Ամենատուր Երրորդության, ստույգ և անպատրուակ խոստովանությունն՝ որպես յայտնի է Աստուծոյ, յայտնի իրից և առաջի մարդկան: (Բեսարաբիոյ Գրիգոր եպիսկոպոսի Զաքարեանց խոստովանութեան գիրը, որ ստացած է խմբագրություն, հարկ համարեց հրատարակել իբրև գրուածք, որ բաւական լոյս է ձգում ներկայ դարուս առաջին տարիներում տեղի ունեցած իրողութեանց վերայ, որոնք վերաբերում են մեր եկեղեցու պատմութեան): [ԲԵՆԱՎԵՐԻ, արտագրողի ծանոթությամբ]: 1888, էջ 175—180:

Սկ. Ի 1800 թույն մինչ համահաճութեամբ կայսերն Պողոսի և Տերութեան Օսմանեան, հոգևոր Հայրն իմ Յովսէփ Սրբազան եպիսկոպոսն Ռուսաստանում ամենայն Հայոց իշխանագն երկայնաբազուկ Արդարութեանց...

2559. ՋԱՔԱՐԵԱՆ ԿԱՌՈՒՂԻԿՈՍ: Ներբողեան Զաքարիայի հայոց կաթողիկոսի ստացեալ ի յարութեանն Հրիստոսի: 1888, էջ 461—476:

Սկ. Նոր երկին և նոր երկիր: Այսօր յերկրի հաստատեցաւ գերեզման Փրկչին մերոյ:...

2560. [ԶԵՅԹՈՒՆԻՑ: Տեղեկագիր: 1885 թվի հուլիսին հրդեհից ավերված հայ թաղամասերի, եկեղեցիների, դպրոցների, համազգային հանգանակությունների վերաշինելու մասին: Նշվում է վերաշինված հաստատությունների անունները: Կաթողիկոսի պատվերով Զեյթուն է գնացել Գույումճյան Քերովելը: 1888, էջ 318—329:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:
2561. Ս. ԷԶՄԻԱՍՏԻՆ գրադարան: [1700—1800 թթ. ձեռագիր հիշատակարաններում պատմական արժեք ներկայացնող նյութերի հրատարակություն: Բնագրեր, ուսումնասիրություններ]: 1888, էջ 23—35, 79—90, 155—160, 220—236, 290—295, 345—356, 404—422, 481—489, 526—531:

Տես նաև ձեռագիր՝ № 2585—2611:
2562. [ԷԶՄԻԱՍՏԻՆ] Մայր Տաճարի վերանորոգման և տպարանի հիմնարկության մասին: Տեղեկություն: 1888, էջ 253:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:
2563. [ԷԶՄԻԱՍՏԻՆ] վանքի և տպարանի շինարարական աշխատանքների մասին: Տեղեկություն: 1888, էջ 320:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:
2564. [ԷԶՄԻԱՍՏԻՆ] տաճարի վերանորոգման և տպարանի շինության մասին: 1888, էջ 283—287:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:
2565. [ԹԻՖԼԻՉԱԲԱՆԱԿ] հայերի հանգանակությունը Տոգուս գյուղակցիների: 1888, էջ 59:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:
2566. ԼՈՒՆԵՐ: [Մատղ]: 1888, էջ 719—720:
2567. ԾԱՆՈՒՑՈՒՄՆ: Ի վարչությունն ճեմարանի: [Ընդունելության պայմանների մասին]: 1888, էջ 131—132, 195—196, 447—448:

2568. ԾԱՆՈՒՑՈՒՄՆ Ի վարչությունն ճեմարանի: Ցայտարարություն: [Ընդունելության պայմանների և բնությունների մասին]: 1888, էջ 195—196:

2569. ԾԵՐՈՒԹԻՒՆ: [Քարոզ]: Թարգմ. Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրեան: 1888, էջ 205—215:

2570. [Կ. ՊՈԼՍԻ] Ազգային ընդհանուր ժողովում եկեղեցական համագումարի ժողովի տեղեկագիրը՝ կրոնական ժողովի նոր անդամների ընտրության մասին: 1888, էջ 385—386:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:
2571. [Կ. ՊՈԼՍԻ] նորընտիր պատրիարք Խորեն Ազգային արքեպիսկոպոսության պատիվ շնորհակալության մասին: 1888, էջ 719:

2572. [Կ. ՊՈԼՍԻ] նորընտիր քաղաքական ժողովի պաշտոնական հաստատումը բարձրագույն Դռան կողմից: 1888, էջ 59—60:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:
2573. [Կ. ՊՈԼՍԻ] պատրիարք Հարություն արքեպիսկոպոս Աղափիրեանի հրաժարականի առթիվ: 1888, էջ 59:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:
2574. Կ. ՊՈԼՍԻ պատրիարքական տեղապահ գեր. Սիմեոն եպիսկոպոսի շրջաբերականը Հոռովայ պապի կողմից: 1888, էջ 568—570:

2575. [Կ. ՊՈԼՍԻ] պատրիարքի այցը սուրբանին: (Որ բարեհաճած է իր կաշեպահական բարձր հովանատրությունը շնորհել Միացեալ ընկերությանը ձեռամբ խնամեալ վարժարանաց ի նպաստ տրուելիք պարահանդեսին): 1888, էջ 192:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:
2576. ԿԱՐՍԻ Ս. Նշան եկեղեցու համառոտ հաշիւը, ի 22-ն սեպտեմբերի 1885 ամի մինչև 15-ն հոկտեմբերի 1887 ամի: 1888, էջ 61—62:

2577. ԿՐԾՆ: [Տեսական]: Թարգմ. Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրեան: 1888, էջ 13—17:

2578. ԿՐԾՆԱԿԱՆ: (Ճարտարական խորհրդածություններ, աստուածաբանություն և բարեգործական եռանդ արձարելու համար): Թարգմ. Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրեան: [Մատուխություն]: 1888, էջ 254—256:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:
2579. [1888 ԹՎԻ] փետրվարի 16—22-ին կալագած վրաստանի թեմական եկեղեցական ժողովի մասին: 1888, էջ 340—345:

Անվերնագիր՝ «Բանասիրական» խորագրի տակ:
2580. ՀԱՇԻԻ եղեմտից հայտնեաց բարեգործական ընկերության Թիֆլիզում սկսեալ մարտի 1-ից 1887 թ. ց 1-ն մարտի 1888 թ.: 1888, էջ 256—258:

2581. [ՀԵՌԱԳԻՐ: Կ. Պոլսի պատրիարք Հարություն արքեպիսկոպոսի հրաժարականը սուրբանի կողմից ընդունվելու և նրան երուսաղեմի պատրիարք հաստատելու առթիվ: 1888, էջ 380:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:
2582. ՀԻՒՆՆԵՐ: [Քարոզ]: Թարգմ. Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրեան: 1888, էջ 260—271:

2583. [ՀՈԳԵԶԱՆԳԻՍ] Էյմիածնում կոմս Սիլվա Դարիելյան Լոռու Մեկիշյանի: 1888, էջ 787:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:
2584. [ՀՈԳԵՎՈՐԱԿԱՆ] ռասի տնտեսական աճապահով վիճակի մասին: 1888, էջ 287—290:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:
2585. [ԶԵՆԱԳԻՐ] № 647, որ գրում է ՌՃԼԻ թուականին Հայոց [1725 փրկչական թ.] և ժողովածու է քառածալ մտքգիր, արտագրողը Մարաիրոս սարկաւագ ոմն է. Արեւելքից, այն է Արարատեան երկրից և գնացած երուսաղեմ: Ուխտաւոր Մարաիրոս սարկաւագը, որ կազմել է ժողովածու գիրքը, գրում է յիշատակարանում: [Բնագիր, Ուսումնասիրություն]: 1888, էջ 30—32:

Սկ. Եկի յարեղեան երկրէն ի յԱրարատու տաճին Հայոց, գիտաքաղաքէն Կարբու և բազում փափագաւոք եկի ի տուրք և աստուածակոխ քաղաքս երուսաղեմ ուխտի...

...Վասն երկրին Արարատեան յոյժ զօրաւոր տաճարկուռի (խորհրդեան) վասն զի յոյժ և կարի մեղորեան մէջ էր ազգն Հայոց վասն զօրացն Տաճկաց, զոր (ազգն Հայոց) ի քառ կուտ պատուալ յարեղեան կողմէն Միքիլիզն, որ այսմ ատենիս առեալ էր գթախոն Պարսից, որ է Իսպահան և զառն ապանեալ և զորդին փախստական լեալ ի Թաւրեզ, և ի հիւսիսացին կողմէն Լալզին, որ էր Օզբէկ, որ ազգս Հայոց բազում գերեաց և զեկեղեցիս բաւեաց, որ յոյժ դաճին էր ազգաց քրիստոնէից... և ի յարեմուտէն ժամանում յարեալ ի վերայ երկրին Արեւելեան, եղև ազգս Հայոց իբրև գաղութ ի մէջ գալոց: Եւ սա (ժամանում) յոյժ գերեաց ազգս մեր...

Հիշատակարանը տեղեկացնում է նաև երուսաղեմ մեկնող նախ խորհրդական մասին, որի մեջ 200 հայ ուխտավորներ են յիմում:
1586. [ԶԵՆԱԳԻՐ] № 875 Հոգեաց գերի է, որ թարգմանել է Ստեփաննոս Իովացի վարդապետը լատին լեզուից: Գրիչն է Յովհաննէս կոստանոր 1671 թուականին Ծոշ (Սպահան) քաղաքում, երջանկալիշատակ Յակոբ Կաթողիկոսի ժամանակ: 1888, էջ 481—482:

Սկ. «Փառք մատուցի ի բնալից՝ տուողին շնորհաց և իմաստից...

«Արդ՝ գրեցաւ այս ի քաղաքն Ծոշ ընդ հովանեալ Ամենափրկչի վանից, ձեռամբ Յոհաննէս վարդապետ անուամբ և եթ կոստանոր ի խնդրոյ Մետրով աստուածաբան վարդապետի, ի թիւն ՌՄԻ ամի...

2587. [ԶԵՆԱԳԻՐ] № 892, որ ճաշոց է Հերոն Պարոնին, ապա թագաւոր Հերոն երկրորդ անունով, որդի Լեոն երրորդի: Հերոն երկրորդը թագաւորեց 1289 թ. և մի քանի անգամ կոստանորեցաւ: [Զեռագիր բոլորագիր է և գրված 1286 թ. ընտիր մագաղաթի վրա, բաղկացած 940 էջից, ունի հիշատակարան, ցանկ: Նկարազարդ է, ծաղկազարդ: Բնագիր: Ուսումնասիրություն]: 1888, էջ 345—356:

Բնագիր՝ Յիշատակարան Հերոն երկրորդ թագաւորի ճաշոցի: էջ 347—356:

Սկ. Փառք ամենատուրք երրորդութեան... Ի թուականութեան Հայոց 21Ե. յանգ եղեալ կատարե-

ցաւ աստուածախօս մատենան, հրամանաւ աստուածաւոր և ամենիմաստ բարեպաշտ և հանճարեղ պարոնին Հերմոյ՝ որդւոյ ըրիստոսապալակ արքային Լեւոնի...

2588. [ՁԵՌԱԳԻՐ] № 894. Է Ճաշոց մեծադիր բոլորագիր, զարդարած ոսկեկար պատկերներով խորաններով և գլխատառերով: Գորդը Ստեփաննոս Բախանայ Է. իսկ կնարող և զարդարողը են Ալէքսանդր և Նահապետ: Գրած է Փիլիպպոս կաթողիկոսի համար, բայց աւարտած է Յակոբ Զուղայեցի կաթողիկոսի ժամանակ: Գրութիւնը սկսած է 1658 և աւարտած է 15 տարիից յետ: [Բնագիր]: 1888, էջ 415—421:

Այլ. Եւ արդ գծագրեալ աւարտեցաւ զիրքս յամի հազար երորդի երկրորդի թուահաշուութեան Արամեան տոմարի...

2589. ՁԵՌԱԳԻՐ № 976 Է Մաշտոց, քառաձաղ հոսրագիր, արտագործողն է Աբրահամ վարդապետ Կրետացի առաջնորդ Թրակիոյ 1721 թ.: Բովանդակում է կաթողիկոս օծելու, թագաւոր օծելու և եպիսկոպոս ձեռնադրելու և միտոն օրհնելու կանոնները, և և Տէր Առաքեալ Սիւնեաց եպիսկոպոսի, Մատթէոս և Տիրատուր վարդապետների քարոզներ զաւազան ճիշտ վերա: Սորա իշխատակարարն է Աբրահամ վարդապետը Ս. Երուսաղեմի տաճարում աւրած նորոգութեանց մասին գրում է: 1888, էջ 28—30:

Այլ. ինքնորդ ամի առաջնորդութեանն եկի ուխտ Ս. տեղեացս, որ և ՌԺՎԸ ին (1719 թուականն Փրկչին) վերստին նորոգեցին զԱրքայ Յարութեան մեծ զմեռն և սպիտակացուցին բովանդակ զներսն և ամենայն ազգ զիր տեղն և վիճակն, որ ի սուրբ Յարութեան նոր նորոգեաց...

Հիշատակարանում պատմվում է Կ. Պոլսի պատրիարք Հովհաննես Կոյունի և Երուսաղեմի պատրիարք Գրիգորի (շղթայակիր) ջանքերով Երուսաղեմի Ս. Հակոբի վանքը պարտքերից ազատելու, ինչպես և վանքը վերանորոգելու մասին:

2590. [ՁԵՌԱԳԻՐ] № 1105, որ է մեկնութիւն գրոցն Արարածոց, իշխում է, որ 1704 թուականին հայագիտում իշխելիս է եղել Մահմատ Բեգ ոմն, այր քաջամարդ և յաղթող: Ձեռագրի մասին: Բնագիրը տպագրված չէ: 1888, էջ 28:

2591. [ՁԵՌԱԳԻՐ] № 1184: Մեկնութիւն քաղաւանդ առակաց ժողովողի իմաստութեան գրոցն Սողոմոնի, բոլորագիր: Գրիչն է Միքայէլ ոմն 1687 թ. 1888, էջ 486—489:

Այլ. Շնորհիւ Տեառն սկսեալ և ողորմութեամբ նորին յանգ հանապ աւարտեցին զսուրբ զիրս՝ ի յաւանն Նոր քաղաք կոչեալ ընդ հովանեաւ սուրբ Նշանի եկեղեցւոյ՝ զնուաստողի Միքայէլ հարդամ գրչի որդի...

Սուլեյման Դ. և Ամինդ Բ-ի ժամանակ Պարսկաստանի պատերազմը Գերմանիայի և վենետիկցիների դեմ: Երկրի ֆինանսական անկումը: Թուրքմենների հասցրած չարիքները Փոքր Ասիայի ժողովուրդներին:

2592. [ՁԵՌԱԳԻՐ] № 1197. Է մեկնութիւն Մաշտոցայի Վարդանայ քառաձաղ բոլորագիր. գրիչն է Մարութա երէց Գողթան զաւառի Յովն գիւղից Փիլիպպոս կաթողիկոսի ժամանակ ՌԺԳ թ. Հայոց և 1684 թ. Փրկչին: [Հիշատակարան: Ուսումնասիրություն]: 1888, էջ 409—411:

Այլ. Արդ եղև աւարտ գրչութեան քաղաւանդս երգարանին Դաւթի ձեռամբ մեղապարտ Մարտիրոսի, —հայկազեան տօմարի հազարերորդի, ուսումն երրորդի և երեք երրորդի թուի, դառն և դժնիկ ժամանակի, որ հայկազեան սեռս մեր տոհմի ի ձեռն Հաքարացոց յամենայն տեղիս Հայաստան, Վրաց-տուն, Մարացտուն և Հռոմեաց տուն...

2593. [ՁԵՌԱԳԻՐ] № 1261 Է՝ մեկնութիւն մարգարէութեան Յովնանի յեփրեմ վարդապետէ Սեղւոյ՝ յեղբորորդւոյ Գաբրիէլ կաթողիկոսի 1768 թիւ,

արտագրած է 1785 թ.: [Բնագիր]: 1888, էջ 222—223:

Այլ. Արդ՝ ընկալ զայս դուգնաբեայ աշխատութիւնս մեր եղբայր Թեոդորոս և այցելու մեծին Ագտիոքայ...

Անվերնագիր:

2594. [ՁԵՌԱԳԻՐ] № 1268 մեկնութիւն է՝ մարգարէութեան Եզեկիելի յեսայի վարդապետէ: Արտագրողներն են Ստեփաննոս քահանայ և Յակոբ սարկաւազ Ուրհա քաղաքում, ընդ հովանեաւ քարձրակեաց սուրբ Աստուածածնի ՌԺԿ թուականին Հայոց և 1612 թ. Փրկչին: [Ձեռագրի մասին մանրություն]: 1888, էջ 292—293:

Հիշատակարանի վերջին մասում խոսվում է Ժամ Աբասի ժամանակ օսմանցիների և պարսիկների պատերազմների մասին:

2595. [ՁԵՌԱԳԻՐ] № 1291 մեկնութիւն է Մատթէոսի Ներսիսի Շնորհաւոյ և Յովհաննէս Մործորեցւոյ: Գրիչն է Յովան երէց Հիզակնի, 1688 թ. Քրիստոսի: Վերջում կա մի յաւելում գրում, որ վերաբերում է Սուրբ Մահմէտի պատերազմին Լեհաց դէմ 1672 թուականին: Ինչպէս երևում է այս գրած է Յակոբ Կափայեցիին, Երուսաղեմի պատրիարք Մարտիրոս Դրիմեցու աշակերտն: [Հիշատակարան: Ձեռագրում շարադրված նյութը վերաբերվում է Լեհաստանի այն մասերին, որ այն ժամանակ բազմաթիվ հայ գաղթականներ կային]: 1888, էջ 421—422:

Այլ. ի թուականիս մերոյ հազար և հարիւր քսան և մի ամին մեծ և յաղթող կայսրն Տաւադա Սուլթան Մահմէտ որդի Իսթրաֆիմին էլ քաւում զօրօք ի պատերազմ ի վերայ Լեհաց աշխարհին...

2596. [ՁԵՌԱԳԻՐ] № 1358 է՝ մեկնութիւն քաղաւանդ Յովհաննէս աւետարանին ի Տաթևացւոյն. գրիչն է Սրապիոն սարկաւազն, որ արտագրել է Տրապիզոն քաղաքում ազգական ՌԺԷ և փրկչական 1608 թուականին: [Բնագիր: Ուսումնասիրություն]: 1888, էջ 290—292:

Այլ. Փառք և զոհութիւն զարմանազործին Աստուծոյ, որ յայսմ ամի արար մեծ սքանչելագործ գօրութիւն...

Հիշատակարանի մեջ նշված պատմական դեպքերը վերաբերվում են սուլթան Մահմէտ Գ. և Ամինդ Ա-ի իշխանության օրերին հայերի գերավարություններին ու գաղթներին:

2597. [ՁԵՌԱԳԻՐ] № 1875: Մեկնութիւն է Գործոց Առաքելոց Եփրեմի և Ոսկեբերանի, որ ի մի հաւաքել է Որոտնեցու աշակերտ Մատթէոս վարդապետը: [Բնագիր: Ուսումնասիրություն]: 1888, էջ 32—35:

Այլ. Արդ գրեցաւ մեկնութիւն գրոցս ՌԺԳԻ թուին ի Յանապատն սուրբ Լուսաւորչի ի թագաւորութեան Պարսից Նստր Շահին...

2598. [ՁԵՌԱԳԻՐ] № 1881: Գործք Առաքելոցի մեկնութիւն է, հոսրագիր: Արտագրողն է Զաքարիա սարկաւազ Քահաբեցի՝ սուրբ Յովհաննէս վանքում Այրարատի, Յակոբ Կաթողիկոսի ժամանակ 1674 թ.: [Պարսիկ շահերի վարած կամածին քաղաքականությանն հետևանքով Արարատյան դաշտավայրի հայ բնակչության կողոպուտի և ավարատության մասին]: 1888, էջ 482—484:

Այլ.Որոյ ամենակարող գորութեամբն եղև գրաւ և աւարտումն գրոցս, որ կոչի Եփիէ պատմագրաւ. յերկիրս Արարատեան ի գաւառս Կարբույ, յոտն Արազաձո՛ւ հանդէպ Արալոյ ի հոշակաւոր և գերափառ աստուածաբան քաւարանիս ի սուրբ մեհաւստանս ի սիւղի վանաց, որ ստուգաբանեալ կոչի Յովհաննէս վանք, որ ի վերայ Քասաղ գետոյ, որ էր յարկ կայանի իշխանացն Ամատունեաց և Աթոռ Մամիկոնեցի... ի թուաբերութեան Հայկազեան տոհմի Ռ-երորդի, Ճ-երորդի, Ի-երորդի և Գ-երորդի...

2599. [ՁԵՌԱԳԻՐ] № 1882, որ Գործք Առաքելոցի մեկնութիւն է, կա իշխատակարան գրած 1766-իցն էջմիածնում, պարսից թագաւոր Քերիմ խանի ժա-

մամակ, որ տիրացալ Պարսկաստանին 1762—1778 տարամամեայ անընդհատ պատերազմներից յետոյ: [Հիշատակարանի հրատարակություն]: 1888, էջ 89—80:

Ալ. Գրեցալ գիրքս ի թուին ՌՄԺԵ-ին ի սուրբ Էջմիածին, ի թագաւորութեան պարսից Քերիմ խանի և ի հայրապետութեան սուրբ և աստուածէջ Աթոռոյ Տեառն Սիմեոնի Սրբազան կաթողիկոսին...

2600. [ԶԵՆՈՒԳԻՐ] «Առնմունք արտաքին» ձեռագիրը հեղինակութիւն է Սիմեոն վարդապետի Երեւանացոյ (ապա կաթողիկոս):—Սա ունի երկու յիշատակարան: Միին Յովհաննէս քարեքան վարդապետին, որ աշակերտ է հեղինակին և որ արտագրել է 1770-ին: Իսկ երկրորդը Իսահակ եպիսկոպոս Գեղամացունն է, որ այդ գիրքը ստացել է Ղուկաս կաթողիկոսից մուր, իբրև իւր ուսուցչի հեղինակութիւն և իւր աշակերտակցի արտագրածը: [Բնագիր]: 1888, էջ 155—158:

Ալ. Գոնէ է թագամամակեայ աշխատութիւն իմ խնայել աղաչեմ, որ ի ՌՄԳԲ թուականին մերոյ սկսեալ, ի չորս ամս բոլոր հագի կարացի աւարտել զսա և այն ևս մեծաւ տառապամօք և անգրեղեալ վշտակցութեամբ: Էջ 155—156:

Երկրորդ յիշատակարան:

Ալ. Որպէս ի սկզբան անդ ի դրան գրոցս գրեցաւ, գտեղեցի յունմունքս արտաքին գրեաց վասն իւր՝ օրհնածին որդիս արարողին յունմանց՝ գերեքանիկ և երանելի Հայրապետին Սիմեոնի՝ և աշակերտակցն մեր՝ Յովհաննէս քարեքան վարդապետին: Իսկ մինչ աւարտեաց գորութիւն սորին, փոխեցաւ առ Քրիստոս յոյսն մեր ամենեցուն ի ՌՄԻԵ թուոյ մերում...

2601. [ԶԵՆՈՒԳԻՐ] 1700 թուականին գրած ձեռագիրներից մեկն է Մաշտոց, որ արտագրած է Կարս քաղաքում Պորոս երէցը, Նահապետ կաթողիկոսի ժամանակ: Նա համառօտ կերպով յիշում է իւր ժամանակի դառնութիւնը... [Զեռագրի մասին: Բնագիրը տպագրված չէ]: 1888, էջ 27:

Հիշատակարանը վերաբերում է Ծաֆ Հյուսիսի թագավորությանը Սպահանում: Աղվանների ապստամբությունը Մահմուդի առաջնորդությամբ՝ Սպահանի գրավումը, Նոր-Ջուղայի հափշտակումը:

2602. [ԶԵՆՈՒԳԻՐ] Յիշատակարան: Մեկնութիւն Մատթէոսի ի Ներսիսէ Շնորհալոյ քառածալ բոլորագիր, գրեալ ի թուոյ քաճակի ի հարսեղ վարդապետէ 1604 թ. յերկիրն Մոկաց յանապատին Մպատ, ընդ հովանաւ Ամենագիրէ: [Բնագիր, Ուսումնասիրություն]: 1888, էջ 293—295:

Ալ. Փառք եռակի անձնատրութեան և միոյ բնութեան...

Արդ՝ գրեցաւ մեկնութիւնս՝ Մատթէոսեան աւետարանին՝ ի մեծ թուականութեան Հայոց հազար և յիսուն երորդի և երրորդի ի յերկիրս Մոկաց, ի մեծափառ և ի հրեշտակաբանակ անապատս, որ Մպատ վերածալն...

Հիշատակարանը համառօտ նկարագիր է այն անցքի, որ կատարեց Ծաֆ Արսար 1604—1605 թթ. օսմանցիներից գրավելով Դավիթ, Երևան քաղաքները և ամբողջ Արարատյան գահանգը:

2603. [ԶԵՆՈՒԳԻՐ] № 1501 Այսմատուր մեծադիր բոլորագիր: Գրիչն է Գրիգոր Երևանցի 1689 թ. ի Նորագալիք և Վաղարշապատ: [Հիշատակարան: Պատմական տեղեկություններ]: 1888, էջ 528—531:

Ալ. Եւ արդ գորութեամբ և կարողութեամբ ամենագորին Աստուծոյ, եղև սկիզբն և վախճան այսմ ատենին ի Վաղարշապատ և ի հայրապետանիստ Աթոռն սուրբ Էջմիածին:

2604. [ԶԵՆՈՒԳԻՐ] № 1518. Յիսուս Որդի, է ութամայ բոլորագիր: Գրիչն է Եսայի սարկաւազ 1625 թուականին Փրկչի: [Զեռագիր: Ուսումնասիրություն]: Ծաֆ Արսար կողմից հայերին բռնի գաղթեցնելու մասին: 1888, էջ 407—409:

Ալ. Արդ՝ գրեցաւ սուրբ տառս ի դառն և ի նեղ ժամանակի, յորում փալէ վարդապետս մեր տէր Մովսէս քաջ քարունին յաշխարհէն Սիսակայ՝ յերկրէն որ կոչի Անահան ի գեղջէն Խոտանանու, և յաթոռոյն Ստաթի, որ այժմ կոչի Տաթև...

[ԶԵՆՈՒԳԻՐ] № 1671. Է պատմութիւն Միքայէլի Ասորոց պատրիարքի, մեծադիր բոլորագիր, գրած է թղթի վերայ 1687 թ.: Գրիչն է Մկրտում Ջուղայացի: Եղիազար կաթողիկոսի ժամանակ: Ունի ընդարձակ յիշատակարան, որոյ մէջ կան հետեւեալ պատմական տեղեկութիւնք: [Հիշատակարան]: 1888, էջ 485—486:

Ալ. Արդ շնորհիւ Տեառն սկսաք և ողորմութեամբն նորին յանկ եղալ աւարտեցաք ի թուահաշուութեան հալազուն սեռի ՌՄԶ...

2605. [ԶԵՆՈՒԳԻՐ] № 1677. Է՝ Միքայէլի Ասորոյ պատրիարքի պատմութիւնը, քառածալ: Արտագրած են Ամիրջան և Յովհաննէս սարկաւազները 1622 թուականին Քրիստոսի: [Զեռագրի հիշատակարան: Ուսումնասիրություն]: Զեռագրում պատմվում է սուրբան Օսմանի և նրա հորեղբայր Մուսաֆալի թագավորելու և գահընկեց արվելու մասին: 1888, էջ 406—407:

Բնագիր էջ 406—407: Ալ. Փառք ամենասուրբ Երրորդութեան... գրեցաւ այս Միխայիլս ձեռամբ սարկաւազացն Ամիրջին և Յովհաննէսին... առ ոտս տէր Միհաս գրի:

2606. [ԶԵՆՈՒԳԻՐ] № 1749 «Պատմութիւն Անի քաղաքի» վերնագրով: Որ գրել է Կաֆա (Թեոդոսի) քաղաքում, Թալկիոյ առաջնորդ Աբրահամ՝ արքունապետն (Կրետաքի՞ն արդեօք) և բանի սպասարարը 1756 թ.: [Ուսումնասիրություն: Բնագիրը հրատարակված չէ]: 1888, էջ 85—89:

Պատմում է Անիի կործանման պատճառների մասին, որը հավանորեն հավաքել է Թեոդոսիս քաղաքի հալ գաղթականների մէջ տարածված ավանդություններից:

2607. [ԶԵՆՈՒԳԻՐ] № 1872: Զեռագրի յիշատակարանն է. Ամենագոր շնորհին և ողորմութեամբն Աստուծոյ յանկ եղալ աւարտեցալ գիրս Պրոկղի Պատմական իմաստասիրի յամի փրկութեան մերոյ՝ ՌՄԶԲ և ի մերում՝ թուականութեանս ՌՄԻԱ ի Քրիստոսահիմն Աթոռս ս. Էջմիածին: Ի գերիշխանական Հայրապետութեան Տեառն Սիմեոնի գերեքանիկ և սրբազան կաթողիկոսի ամենայն Հայոց Երևանցոյ՝ գթաշատ և բազմերախտ Տեառն իմոյ և օրհնածին ծնողի ի վալելս նուստս անձինս Յովսէփայ անարդին վարդապետի Սանահնեցոյ՝ յազգէ Արղութեան: [Բնագիր]: 1888, էջ 158—159:

Հիշատակարաններում հիշված քաղաքական հանգամանքները վերաբերում են Պարսկաստանի պատմության Նադիր Շահի մահից հետո ծագած 15-ամյա պատերազմներին ու սովին:

2608. [ԶԵՆՈՒԳԻՐ] № 1881, է գիրք Սաղմոսաց Դաթի՝ գրած 1646 թ. Տաթևու վանքում: Գրիչն է Մկրտիչ քահանայ: [Հիշատակարան: Ուսումնասիրություն: Հիշվում է Մովսէս և Փիլիպոս կաթողիկոսների ժամանակ Էջմիածնում կատարվող շինարարական նորոգությունների մասին: ԺԷ դարի առաջին կեսից Էջմիածինը Նոր-Ջուղայի հետ միասին դառնում է գիտության կենտրոն]: 1888, էջ 411—415:

Բնագիր էջ 411—414: Ալ. Յորմէ շնորհէ սատաւեալ յանգեալ աւարտեցալ տառս մակագական և գիծս իմաստասիրական, արտադրութիւնս փիլիսոփայական և ասացումսն նրբաճառական...

2609. [ԶԵՆՈՒԳԻՐ] № 2064: Տօնացոյց, գրուած 1775 թուականին և որից տպագրուել է Սիմեոն կաթողիկոսի ժամանակ, Տօնացոյցն, որ բաւական տարածակութեանց առիթ տուեց իւր ժամանակ, բայց յետոյ ընդունուեցալ ի գործադրութիւն: [Բնագիր]: 1888, էջ 220—222:

Ալ. Փառք և գոհություն անդեղեման ձայնի ա-
մենաբարձր երրորդություն...

2610. ՉԵՆԱԳԻՐ № 2105 է հարողագիրք Տա-
թեացունց մեծադիր բողոքագիր: Գրիչն է Վառվա-
ռիա կոչ 1684 թ. Մարա երկրում Փոքր Միսեաց ի
վաճառ կուսանաց ընդ հովանեալ Թաղի առաքելոյն:

[Հիշատակարան]: 1888, էջ 484—485:
Ալ. Որ և տեղեմամբ արտի և ըղձափափագ տո-
շորմամբ ետ գծագրել հեզահոգի և բարեփառ քա-
հանաղապետն տեղ Պետրոս վարդապետն որդի գո-
լով ազատաց յազգեմ մեծի իշխանացն Գրիգորի և
Հասանայ:...

Քաղաքի բիշտակարանի պատմական մա-
սից:— Եւ ի թագաւորութեան Պարսից Շահ Սու-
լէմանին. ի թուիս Հայոց ՌՃԼԳ-ին. ի դառն և առ-
բարի ժամանակս, յորում ներքից յանթոն բռնա-
ւորաց ծանր հարկապահանջութեանց մեծապէս տա-
ժանմամբ մինչ ի յեւս շնչոյ անգերծանելի գրաւոր-
մամբ:

2611. ՉԵՆԱԳԻՐ № 2878: Որոյ արտագրութիւնն
սկսած է Կ. Պոլսում և չորս տարուց յետոյ աւար-
տած է Սպահանում (Շոշ) Սանտար գետի մոտ, իւր
առաջին երեսում թովանդակում է 8 տեսակ ծածկա-
գիրք... Գաւազանագիր, ճշմանագիր, կետագիր: [Ծան-
կագրերի կազմութեան մասին: Ժամանակը չի նշ-
վում]: 1888, էջ 27—28:

2612. ՇԵՄԱՐԱՆ: Մանուցումն ի վարչութեւն
ճեմարանի: [Ընդունելության պայմանների մասին]:
1888, էջ 447—448:

2618. [ՇԵՄԱՐԱՆ: Հայտարարություն: Ճեմարա-
նի առաջին յարանի ընդունելության պայմանների
մասին]: 1888, էջ 416:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:
2614. ՇԵՄԱՐԱՆ: Տեղեկագիր հոգեւոր ճեմարա-
նի Մայր Աթոռոյս և Էջմիածնի 1887—1888 առի:
1888, էջ 617—628:

2615. ՇԵՄԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ: [Բարոյ]: Թարգմ.
Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրեանց: 1888, էջ 71—79:

2616. ՄԱՆԱԳԻՐ կաթողիկոսի անվանակոչության
տունը Մայր Աթոռում: 1888, էջ 787:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:
2617. ՄԱՆԱԳԻՐ կաթողիկոսի այցելությունը Թիֆ-
լիս: 1888, էջ 567:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:
2618. ՄԱՆԱԳԻՐ ՄԱՆԱԳԻՐՆԵՐ: Ճեմարանի ուսա-
նողներ՝ Քիշինկեյ Լուսեղեն Տեղաբնակի, Վաղար-
շապատցի՝ Տիգրան Թատումյանի և Նորքեցի՝ Մի-
քայել Ավետիսյանի մասին: 1888, էջ 788:

2619. ՄԱՆԱԳԻՐ ՄԱՆԱԳԻՐՆԵՐ: Տոմարական
հաշտի մասնատր համառոտութիւն: (Պ. Գևորգի
«Տոմարական համառոտ գիտելիք» գրքուկի առ-
թիւ): 1888, էջ 90—99:

2620. ՄԱՆԱԳԻՐ: Արտաքին պաշտօն Աստու-
ծոյ կամ ճեւեր: [Բարոյ]: Թարգմ. Գրիգոր եպիսկո-
պոս Աղափիրեանց: 1888, էջ 325—328:

2621. ՄԱՆԱԳԻՐ տարբերութիւնը կենդանուց:
Թարգմ. Մարգիս Տ. Գաբրիէլեանց: 1888, էջ 675—
682:

2622. ՄԱՆԱԳԻՐ գոհ լինելի իւր ունեցած վիճա-
կով: [Բարոյ]: Թարգմ. Գ. Ե. Ա. (Գրիգոր եպիսկո-
պոս Աղափիրեանց): 1888, էջ 889—898:

2628. ՄԱՆԱԳԻՐ 80. 1888 թ. Էջմիածին: [Եկեղե-
ցական դասի նյութական անապահովության մասին]:
1888, էջ 151—155:

Հողվածք տպագրված է առանց խորագրի:
2624. ՄԱՆԱԳԻՐ եպիսկոպոս Սմբատյանցին ար-
քայան պատիվ շնորհելու մասին: 1888, էջ 63:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:
2625. ՄԱՆԱԳԻՐ—(ՏԵՐ-ՄԿՐՏԵՆՆ ԳԱՆՈՒՍ):

Երեք ծածկագրեալ նոր համակ: [Ներսէս Աշտարա-
կեցու ծածկագրեալ համակները Գաբրիէլ եպիսկո-
պոս Ավագյանի կողմից 1862 թ. վերծանվելու մա-
սին]: 1888, էջ 318—318:

2626. ՄԱՆԱԳԻՐ—(ՏԵՐ-ՄԿՐՏԵՆՆ ԳԱՆ-
ՈՒՍ): Ներսիսեան ծածկագիր: 1888, էջ 35—48:

Գալիլի-Դանիէլ պաշտօնի ժամանակ Ներսիս
Աշտարակեցու ծածկագիր համակների վերծանում:
Նույն հարցի մասին տես հաւ Ջալալյան Թ.—
Ներսիսեան ծածկագրի առիթով: էջ 224—228: Միա-
բան: Նկատողություն: էջ 228—236:

2627. ՄԱՆԱԳԻՐ (ՏԵՐ-ՄԿՐՏԵՆՆ ԳԱՆՈՒՍ):
Նկատողություն: [Թ. Ջալալյանի «Ներսիսեան ծա-
ծկագրի առիթով» հոդվածի դեմ: Ասացուցում է, որ
ծածկագիրը առաջին անգամ վերծանել է հոգվածա-
գիրը, ոչ Գաբրիէլ եպիսկոպոս Ավագյանցը]: 1888,
էջ 228—236:

Նույն հարցի մասին տես «Արարատ» 1888, էջ
35—49, 224—228, 228—236:

2628. ՄՇՈՅ Ս. Կարապետի վանքը: 1888, էջ
558—565:

2629. ՅԱՂԱԳՍ նուիրակաց արքայ կաթողիկէ:
Էջմիածին: [Հրահանգ կազմված 1811 թվին Եփրեմ
կաթողիկոսի օրոք]: 1888, էջ 328—339:

Ալ. Վեհափառ հրահանգ՝ և բարեհաճութեամբ
Տեառն Եփրեմայ Սրբազնակատար կաթողիկոսի...

2630. ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ: Արարատ ամառագիր
կրօնական, բարոյական, պատմական, բանասիրա-
կան և ազգային: [Բարեփառությունների՝ բովանդա-
կության հարստացում, հոգևորների բարձրացում]:
1888, էջ 65:

2631. ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ: [«Արարատ» ամա-
ռագրին աշխատակցելու և հոդվածների լույսարանչուր
տպագրական թերթի համար 25—40 ռ. վարձատր-
ություն վճարելու մասին]: 1888, № 2, շաբ. դար-
ձերես:

2632. ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ: [Բժիշկ Արամյանի
կողմից, հնդկական պատմությունը գրելու նպատակով:
«Պարսկ»—Հնդկական—հնդարան» խորագրով
գրելիք աշխատության համար անհատ մարդկանցից
նյութեր հավաքելու մասին]: 1888, էջ 192—193:

2633. ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ: «Հանդես գրական
և պատմական», Մոսկվա, 1888: Երկհատորյակ:
[Հրատարակման և բաժանորդագրման մասին]:
1888, էջ 193:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2634. ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ: Գործադիր-մե-
լոն յանձնաժողովոյ Կ. Իզմիրեանց կտակին: [Սա-
հակ—Մետրապոլիտ գրական մրցանակաբաշխության
հանդես Կ. Պոլսում]: 1888, էջ 721—722:

2635. ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ: [Թիֆլիսում տպա-
գրված գրքերի: Մատենագիտական տեսություն]:
1888, էջ 641—642:

2636. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԵՐ: Սրբա-
զան հարց և պատուարժան հանդիսականք: [Ծառ
արտասանված ճեմարանի 14-րդ տարեդարձի առ-
թիվ]: 1888, էջ 628—630:

2637. ՅՈՎՀԱՆՆ ԵՊԻՍԿՈՍԵԱՆ: (Երեւոյն): (Մա-
հախոսական): 1888, էջ 191—192:

Ստորագր. Ա.:

2638. ՅՈՒՆՈՒՄԻՐ 1 1888: [«Արարատ»-ի հրա-
տարակության 21-րդ տարեշրջանի և կատարած դե-
րի մասին]: 1888, էջ 1—5:

2639. ՆԵՂՈՍ: Ծաղաթական լրագիր յԱղեքսան-
դըրիա: [Խմբագրությանը Անտոն Ռշտունու: Հրատա-
րակվելու մասին]: 1888, № 12, շաբ. դարձերես:

2640. ՆԵՂՈՂԱՅՈՍ Ստեփանուսեան Տ. Յովսէփ-
եանց: [Էջմիածնի Սիմոնի դատախազ: Մահախոսա-
կան]: 1888, էջ 512:

2641. ՆԵՄԵՇԻՐ Պ.: Կիրակոսյան հանգստությունը
և նորա նշանակությունը առողջության համար:
Թարգմ. Մ. Ջալալյանց: 1888, էջ 532—559, 593—
615, 666—675:

Բովանդ.՝ Ներածություն—Մարդկային մարմնի
կազմածրք և պաշտօնավարություն—Պահեստու-
թեան մակաբերություններ—Հանգստություն ինչպե՛ս

Ալ. Ահեկի Ժ և ապրիլ ԺԷ, յերիցս երանելի հայրն մեր ի տուրք Հայրապետն Յովհանն Ռոմանցին...

Վերնագիր՝ բովանդակությունները:
2672. «ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ տեղեկություններ եկեղեցական ծխական ուսումնարանաց Հայոց, վիճակացն Տփլիսեայ, Երևանայ, Աստրախանայ, Արցախյոյ և Շամախյոյ» հանդերձ պատճենի կոնդակի Վեհափառ Հայրապետին ազգիս ևս և այլ կարգադրություններ արարեալք ի նորին Սրբութենէ վասն բարեկարգութեան յիշեալ ուսումնարանաց: 1886—1887 կարգութեան յիշեալ ուսումնարանացն մասին: Նաև մատենագիտական ծանոթություն: 1888, էջ 253—254:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:
2678. [ՏԱԹԵՎԻ] վանքի վերանորոգման համար նվիրատվություն Մայր Աթոռից, 1000 ոտքի և նույն նպատակով ժողովրդական հանգանակության կազմակերպում: 1888, էջ 63:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:
2674. ՏԱԾԿԱԼԱՅՔ: [Լուրեր]: 1888, էջ 59—61, 128—129:

2675. ՏԱԾԿԱԼԱՅՔ: [Հաղաքական բանտարկյալների ազատություն տալու մասին]: 1888, էջ 128—129:

Արտատպված է «Արևելք» 1888, 22 հունվարի:
2676. ՀԻՊՈԼԻՏ ՏԷՆ: Միտոն եւ նորա «Կոռուստ դրախտի»: Թարգմ. Ս. Մանդինեանց: 1888, էջ 49—58, 286—288, 371—385, 489—510:

2677. [ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏԻ կրոնափոխ եղած հայերի հայ եկեղեցու գիրքը ետ վերադարձի մասին]: 1888, էջ 60:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:
2678. ՅՈՒՆԱԿ քաճամորդաց Արարատայ 1888 ամի: 1888, էջ 789—809:

1889

2686. ԱԶԳԱՅԻՆ: 1889, էջ 59—68, 116—121, 234—238, 287—295, 353—354, 416—417, 466—472, 526—528, 567, 604—607, 661—672:

2687. ԱԶԳԵՐԻ գլխին եկան ու զայիքը: [Բարոյախոսություններ]: Թարգմ. Գ. Ե. Ա. [Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրյանց]: 1889, էջ 299—307:

2688. Ս. ԱՍՏՈՒԱՆՈՒՄՆԱՅ պատկերի նուիրումն հայ զորախմբին: [3-րդ Կովկասյան տեղական զորախմբին, Մակար կաթողիկոսի կողմից: Պատկերը 118 տարի պահված է եղել Էջմիածնի տաճարում: Այս առթիվ հանդիսություն Երևանում ս. Սարգիս եկեղեցու մոտ]: 1889, էջ 608—610:

2689. ԱՍՏՈՒՄՈՅ լայտնություն՝ ազգերի գլխին եկածի եւ զայիքների մէջ: [Հարող]: Թարգմ. Գ. Ե. Ա. [Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրյանց]: 1889, էջ 357—361:

2690. [ԱՍԷՎԱԲԱՅ Գևորգ Ռոստոմյան Միրզաբեկյանի մեծագին, հին դաշույնի նվիրումը Մայր Աթոռի թանգարանին]: 1889, էջ 64:

Անվերնագիր՝ «Պաշտօնական» խորագրի տակ:
2691. ԲԵՐՍԻԷ ԵՎԳԵՆԻՍ: Փոքր բաների մասին: [Բարոյախոսություններ]: Թարգմ. Ե. Գ. [Եղիշե քահանա Գեղամյանց]: 1889, էջ 362—380:

2692. [ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ ճեմարանի շրջանավարտներ Արշակ Նախապետյանի, Կարապետ Նաբ-կրոսյանի, Գևորգ Զորեքյանի և Գարեգին Հովսեփյանի հոգևորականներ ձեռնադրելու առթիվ, խմբագրության խորհրդածությունները՝ «Հունգարացիում եւ մշակք սակաւք» քննարանով]: 1889, էջ 380—386:

Անվերնագիր՝ «Բանասիրական» խորագրի տակ:
2698. [ԳՆՈՒՆԻ Սարգիս: Մահախոսական]: 1889, էջ 297—298:

2694. ԳՐԻԳՈՐ արքեպիսկոպոս Սագինեանց: [Նոր նախիջևանի և Բեսարաբիայի թեմի առաջնորդ: Մահախոսական]: 1889, էջ 529—530:

2679. ՅՈՒՆԱԿ նուիրատուաց ի նպատակ վերանորոգութեան Տաճարի Մայր Աթոռոյս: 1888, էջ 320—321:

2680. ԲԱՂՈՒՄՔ յօրագրութեանց Սիւնոյի: 1888, էջ 610—611, 721, 787:

Պատաստանական: Էջ 445—446:

2681. [ՔԱՆՆԱՆՈՎԻ և Տեր-Հակոբյանի նվիրատվությամբ, Լազարյան ճեմարանում, դպրեցի և գործի երկու ուսանողների ուսման ծախսը վճարելու մասին]: 1888, էջ 59:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2682. ԲԱՋԲԵՐՈՒՆԻ: (ՏԵՐ-ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆՅ ԳԱՐԻԻԷԼ): Ճանապարհորդական նկատողություններ: [Շարուն-Դարալազյազի գավառում]: 1888, էջ 161—175, 295—313, 434—444, 765—786, 1889, էջ 41—59, 98—108, 165—188, 227—238, 279—287, 321—335, 448—466, 521—526, 591—603, 654—660: 1890, էջ 34—47, 265—278, 328—337, 386—406, 683—698, 1891, էջ 37—52, 106—111, 129—147, 1892, էջ 200—217, 511—519:

Աշխատության սկիզբը տես «Փորձ», 1877, 1878, 1879, 1881:

2688. ԲՐԻՍՏՈՆԵԱՆ իր հանգստանալու ժամերում: Թարգմ. Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրյանց: 1888, էջ 141—150:

2684. ԲՐԻՍՏՈՆԻ ծնունդը: [Պատմական ակնարկ]: Թարգմ. Միսրան [Գալուստ Տեր-Մկրտչյանց]: 1888, էջ 17—23:

2685. ՕՐՄԱՆՅԱՆ ՄԱՍԼԱՔԻՄ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ: Էջմիածին: [Հայ ժողովրդի պատմության ընթացքում Էջմիածնի կատարած ազգային, մշակութային, ինչպես և հոգևորականների դերի ու նշանակության մասին]: 1888, էջ 5—13, 65—71, 133—140, 197—205:

2695. [ԳՐԻԳՈՐԻՍ եպիսկոպոս Աղունյանցին Պարսկաստանում՝ ս. Թադեոս առաքյալի վանքի վանահայր նշանակելու մասին]: 1889, էջ 296:

2696. [ԵՐԵՎԱՆԻ գիմնազիայի վերատեսուց Բրամնիկոյի պար Էջմիածնի և հայտարարություններ, կառավարական թույլատվություն, հայոց կրոնը արքունի միջնակարգ դպրոցներում հաշիւներ լեզվով դասավանդելու վերաբերյալ]: 1889, էջ 298—294:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2697. ԸՆԴՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒՆ Եկեղեցու կազմակերպություններ, որ տեղի են գրան տիեզերական ժողովներն և նորա խանգարումն պարսկանություններ մէջ: 1889, էջ 483—490:

Արտատպված (Լեթ. Եւր.):

2698. ԹԱԴԵՆՍ արքեպիսկոպոս Ձիւնական: [Մահախոսական]: 1889, էջ 418:

2699. ԹԷ ԻՆՉՂԷՍ և դատում Աստուած աշխարհիս ազգերին: [Հարող]: Թարգմ. Գ. Ե. Ա. [Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրյանց]: 1889, էջ 419—428:

2700. [ԹԻՅԼԻՍԻ քաղաքային խորհրդարանի միւսը՝ պրոգիմնագիտություն 5—6-րդ դասարաններ բանալու և տեղական լեզուների, այդ թվում՝ հայերենի պարտադիր ինքնու մասին]: 1889, էջ 60—62: Նույն տեղում խմբագրության խոսքը: Անվերնագիր: Էջ 62—63:

2701. ԻՆՉՈՒՄՆ և երջանկություններ: [Արտատպություն Լեթ. Եւր. ամսագրից: Ընդդիմախոսություն և Տոյատյի երջանկության մասին ունեցած պատկերացմանը: Թարգմ. ռուս. Թարգմանիչը չի նշում]: 1889, էջ 543—552:

2702. ԿԱՆՈՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ: Ցամի ներմամբնութեան Փրկչին 1890. և Հայոց ՌԺԹ եղև ի Շուրճովու Սնմիքույն. Նախ ի փառս ամենատուրք Երրորդութեան... վասն կառավարութեան եղբայրութեանն երիտասարդաց, աշխիւն, կտրճտորացն Պօչանու, Եաշու և Ուրմանու: Ի կարողիկություններ Հայոց

Տեառն Եղիազարու, ի փոխադրութեան Առաջնորդի տեղումն Մէշուրի վանից Տեառն Օգտեմոսի մակ [անուանեալ] Վրժնեզող [ընկերութիւն] Կրօնէս զոյ] վարդապետի եւ յաւագերեցութեան Տեառն Եղիազարի մակ[անուանեալ] Մնտրոյին: 1889, էջ 389—405:

Նույն տեղում խմբագրութեան ծանոթությունը՝ էջ 387—388:

Այ. Ռոպինես պարտ եւ հարկաւոր է վերոգրեալ քաղաքացն ունել եւ պահել զկտրիճնուն պրաստաւան ի վասն թաղման մեռելոց իրեանց...

Կանոնադրությունը ստացված է Եսայի վարդապետ Աստվածատրուանից, որ երկար տարիներ կոնստանդնուլում եւ Մանչեստրում առաջնորդութեան պաշտոն էր վարում: Այն վերաբերելով է Մոլդովայի Բուռնջան եւ ալ քաղաքների հալ պատանիների ժողովին: Կանոնադրությունը հաստատված է եղել Եղիազարի եւ ապա Ալեքսանդր կաթողիկոսից, ապա Արդուրյանց Հովսէփ կաթողիկոսից, (1790 թ.) եւ ի վերջո Բեսարաբիայի Գրիգոր արքեպիսկոպոսից. գոյություն է ունեցել մինչև 19-րդ դարի առաջին քառորդը:

2708. ԿՐՄՍԻ հայոց հոգևոր երկսեռ դպրոցների հոգաբարձրութեան եռամեայ հաշիւը 1886—87 եւ 1888—89 ուսումնական տարիների համար: 1889, էջ 668—671:

2704. ԿԵՆԱՐԻ գիտութիւնների հետ անհամաձայն չլինելու եւ միմեանց հետ հաշտեցնելու մասին: ծնունդն Քրիստոսի: Թարգմ.՝ Յ. Տ. Յ. [Քարոզ]: 1889, էջ 8—14:

2705. ԿԻՐԱԸ: [Քարոյախոսություն]: Թարգմ. Ե. Ա. [Գրիգոր եպիսկոպոս Աղսիիրյանց]: 1889, էջ 531—543:

2706. ԿՈՎԿԱՍԻ կառավարչապետ իշխան Ա. Մ. Դոնդուկով Կորասկովի այցելությունը Էջմիածին: Ընդունելություն եւ ճաշկերույթ վեհաբանում: 1889, էջ 294—295:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2707. ԿՐՈՆԻ դասատուութիւն: Միական-եկեղեցական ուսումնարաններում: [Դատաւանդման մեթոդիկա]: 1889, էջ 428—444:

2708. ՀԱՇԻԻ եղեմոսից հայտնեաց քարեզործական ընկերութեան Թիֆլիզում սկսեալ մարտի 1-ից 1888 թ. 9 մարտի 1-ն 1889 թ.: 1889, էջ 236—238:

2709. ՀԱՇԻԻ եղի եւ մոսից եկեղեցական ծխական երկսեռ ուսումնարանին Հայոց Դարբանդու ի մէջ յունուարի 1888 ամի 9 16 յունուարի 1889 ամի: Համառոտ հաշիւ մոսից եւ եղից եկեղեցական միղասեան երկսեռ ուսումնարանի Հայոց Դարբանդու ընկերաց 1888/9 ուսում. շրջանի: 1889, էջ 116—118, 119—120:

2710. ՀԱՄԱՌՕՏ հաշիւ մոսից եւ եղից՝ ծխական միղասեան երկսեռ ուսումնարանի Հայոց Դարբանդու, ընթացա 1888—89 ուսում. շրջանի: 1889, էջ 119—120:

2711. ՀԱՄԱՌԳՐԻԿԱՆ եկեղեցական ժողով: [Ընդուն: Կոչվում է՝ Լամբերտով]: 1889, էջ 23—28:

2712. ՀՆԱԶԱՆԳՈՒԹԵԱՆ մասին: [Քարոյախոսություն]: Թարգմ.՝ Եղիշէ քահանայ Գեղամեանց: 1889, էջ 560—577:

Տպագրական սխալ՝ Էջերը կրկնվում են երկու անգամ, 560-ի փոխարեն պետք է լինէր 589:

2718. [ԾԵՄԱՐԱՆԻ անելիքների եւ ազգի ակրիցությունների ճանարանից, հարցի շուրջը]: 1889, էջ 604—607:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2714. [ԾԵՄԱՐԱՆԻ հիմնարկության 15-րդ տարեդարձի հանդիսություն: Նաև հոգեհամբոխու Գևորգ Դ-ի գերեզմանի վրա]: 1889, էջ 526—527:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2715. [ԾԵՄԱՐԱՆԻ 15-ամյակի առթիւ, ձեռնարկություն ա. Գալանի վանքում, սարկավագության, սպա վարդապետության աստիճան՝ Արշակ Նախա-

պետյանին: Սարկավագ՝ են ձեռնադրում՝ Կարապետ Տեր-Սկրտչյանց, Գևորգ Զորեքչյան, Գարեգին Հովսէփյան]: 1889, էջ 353—354:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2716. ՄԱԿԱՐ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ: Թուրք ընդհանրական Տ. Տ. Մակարայ արքեպեպոս կաթողիկոսի ամենայն հայոց առ համօրէն դասս եկեղեցականաց եւ ժողովրդականաց հայոց: 1889, էջ 85—85:

Խմբագրութեան ծանոթությունը վերոհիշյալ կոնդակի առթիւ: Էջ 86—92:

Կոնդակը պատասխան է կոն 13-րդ պապի գրությանը, որը հրավիրում էր Հալատաւանայոց եկեղեցում հնազանդվել Հռոմի պապին:

2717. ՄԱԿԱՐ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ: Կոմսոսի տիկին Լորիս Մելիքյանին: [Ծավակ-ցական հեռագիր ամուսնու՝ կոմս Լորիս Մելիքյանի մահվան առթիւ, նաև՝ թույլություն Թիֆլիսի Մայր եկեղեցու գավթում նրան թաղելու վերաբերյալ]: 1889, էջ 60:

2718. ՄԱԿԱՐ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ: Կոնդակը օրհնութեան վեհ. Հայրապետի առ զանազան անձինք: 1889, էջ 118—120:

2719. [ՄԱԿԱՐ կաթողիկոս: Հեռագիր: Նիցցա: Կոմս Մ. Դ. Լորիս Մելիքյանի կնոջը, ամուսնու մահվան առթիւ]: 1889, էջ 59:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2720. [ՄԱԿԱՐ կաթողիկոս: Հայրապետական կոնդակ: Գևորգյան ճեմարանի առաջադեմ ուսումնավարտներ՝ և Մայր Աթոռի միաբաններ Կարապետ Տեր-Սկրտչյանցին եւ Գևորգ Զորեքչյանցին Թիֆլիսի Տափի թաղի ա. Գևորգ եկեղեցու հոգաբարձության նիքրատվությամբ Եվրոպայում համալսարանական կրթություն ստանալու մասին]: 1889, էջ 586:

Անվերնագիր՝ «Պաշտօնական» խորագրի տակ:

Տպագրական սխալ՝ 586 էջը կրկնված է երկու անգամ:

2721. [ՄԱԿԱՐ կաթողիկոս: Օրհնության կոնդակ՝ Բաքվի Բուդաղյան յորս եղբայրների 10.000 ռուբլի նիքրատվության համար, Սադիանի սուրբ Ստեփանոս վանական անապատին՝ ի նպատկ]: 1889, էջ 121:

Անվերնագիր՝ «Պաշտօնական» խորագրի տակ:

2722. [ՄԱԿԱՐ կաթողիկոս: Օրհնության կոնդակ: Երուսաղեմի վանքի միաբան Երեմիա եպիսկոպոսի արքության պատիվ շնորհելու առթիւ]: 1889, էջ 121:

Անվերնագիր՝ «Պաշտօնական» խորագրի տակ:

2728. [ՄԱԿԱՐ կաթողիկոս: Օրհնության կոնդակ՝ Կ. Պոլսի պատրիարքական տեղապահ Սիմեոն եպիսկոպոսին արքության պատիվ շնորհելու առթիւ]: 1889, էջ 119:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2724. [ՄԱԿԱՐ կաթողիկոս: Օրհնության կոնդակ՝ Մայր Աթոռում «Ռուսումնական վարչական հանձնաժողով» կազմելու մասին]: 1889, էջ 683:

Անվերնագիր՝ «Պաշտօնական» ընդհանուր խորագրի տակ:

2726. [ՄԱԿԱՐ կաթողիկոս: Օրհնության կոնդակ՝ Մայր տաճարի վերանորոգման համար զանազան անձերից 10.500 ռուբլի 90 կ. գումարը Սիմեոնի հանձնելու վերաբերյալ]: 1889, էջ 120:

Անվերնագիր՝ «Պաշտօնական» խորագրի տակ:

2726. [ՄԱԿԱՐ կաթողիկոս: Օրհնության կոնդակ՝ մի շարք հայ եւ Ռուսաստանի հալարնակ գյուղերում, եկեղեցական-ծխական միղասեան ուսումնարաններ բացելու վերաբերյալ]: 1889, էջ 119, 672—674, 677, 687, 688, 685:

Անվերնագիր՝ «Պաշտօնական» ընդհանուր խորագրի տակ:

2727. [ՄԱԿԱՐ կաթողիկոս: Օրհնության կոնդակ: Նոր-Նախիջևանցի Նիկողայոս Աստվածատրյանց

Սաթյանցի ա. Խաչ վանքի ժառանգավորաց ուսումնարանի երկրագործական բաժնին ամեն տարի 1500 ո. նվիրելու առթիվ]: 1889, էջ 121:

Անվերնագիր՝ «Պաշտոնական» խորագրի տակ:

2728. ՄԱՅԱՐ կաթողիկոս: Օրհնության կոնդակ՝ Նոր-Ջուղայի և Հնդկաստանի վիճակների վրա խաչատուր վարդապետ Կարապետյանին առաջնորդական տեղապահ նշանակելու մասին]: 1889, էջ 120:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2729. ՄԱՅԱՐ կաթողիկոսի այցը Երևանի ուսուցչական սեմինարիա: Այդ առթիվ արտասանված ճաներ]: 1889, էջ 291—292:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2780. ՄԱՅԱՐ կաթողիկոսի այցը Հատինա վանք: Շանապարհորդության նկարագրությունը]: 1889, էջ 416—417:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2781. ՄԱՅԱՐ ԱՌՈՒՄ վերանորոգման և տպարանի նոր շենքի շինության ընթացքի մասին]: 1889, էջ 234—236:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2782. ՄԱՅԱՐԱՆԱՆ ՍԵՂԱՆ: Իրազմական դասեր: Մայրենի լեզու: 1889, էջ 577—580, [577 էջը կրկնված է երկու անգամ], 626—654, 1890, էջ 88—101, 144—154, 189—205:

Հեղինակը օգտվել է Բենի «Մամուլավարություն» գրքից:

2788. ՄԱՅԱՐԱՆԱՆ ՍԵՂԱՆ: Մեծը դպրոցում: 1889, էջ 154—165, 212—227:

2784. ՄԱՅԱՐԱՆԱՆ ՍԵՂԱՆ: Հայերեն լեզուի դասատուություն: Միական ուսումնարաններում [Դասավանդման մեթոդիկա]: 1889, էջ 490—520, 552—567:

2785. ՄԱՐԴՈՑ լեզուն: [Բարոյախոսություն]: Թարգմ.՝ գերմ.՝ Գ. Ե. Ա. [Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրյանց]: 1889, էջ 129—189:

2786. ՄԱՐԴՈՑ տուած խորհուրդն ու Աստուծոյ կամքը: [Բարոյ]: Թարգմ.՝ Գ. Ե. Ա. [Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրյանց]: 1889, էջ 185—194:

2787. ՄԵԶԱՆԻՑ առաջ եղած մարդը ու մեր պապերի գործերն: [Բարոյախոսություն]: Թարգմ.՝ Գ. Ե. Ա. [Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրյանց]: 1889, էջ 14—23:

2788. ՄԵՐ ՀՈԳՈՒՆ եւ յուզմունքի վրա ուղիղ դաստիարակում տալն: [Բարոյախոսություն]: Թարգմ.՝ Գ. Ե. Ա. [Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրյանց]: 1889, էջ 475—488:

2789. [«ՄՇԱԿ», 1889, № 96-ում, Կ. ստորագրությամբ, էջմիածնի գրադարանի և թանգարանի վերաբերյալ տպագրված սխալ հոդվածի դեմ]: 1889, էջ 528:

2740. ՄՈՒՐԱՏԵՆՆԵՑ ՊՈՂՈՍ Յ.: (Ալաշկերտի գիւղն Ջեւական): Նկարագիր Ս. Յովհաննու վանուց եւ վիճակի նորին Բագրեւանդայ: [18-րդ դարի քրդական ցեղերի ավարատությունների և կոտորածների մասին]: 1889, էջ 84—41, 108—116, 139—153, 194—212, 263—278, 308—321:

Նույն տեղում՝ «...Խմբագիր Տեր»,—հեղինակի ծանոթությունը աշխատության վերաբերյալ:

2741. ՄՈՒՐԱՏԵՆՆԵՑ Պ. Յ.: Արձագանք Բագրեւանդայ: Եղերերգ: [Հափածո]: 1889, էջ 277—278:

2742. «ՄՈՒՐԻՇ» — քաղաքական-հասարակական-գրական ամսագիր 1889: [Թիֆլիսում, խմբագրությանը՝ Ավետիք Արասխանյանի, հրատարակման մասին]: 1889, № 1, 2, 3, չպլ. դարձերեսներ:

2748. ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ: [Գ. ճամբարանի ընդունելության պայմանների մասին]: 1889, № 6, չպլ. դարձերես:

2744. ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ: Պատկերազարդ «Արձագանք»-ի 1889 թուականի դեկտեմբերի սկզբից մամուլավարության թույլտվությամբ «Արձագանք» շա-

բաթերթի կակի հրատարակել պատկերա- (զարդ): 1889, էջ 611—612:

2745. ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ: «Տարագ» գեղար- ուեստական-գրական-երգիծաբանական պատկերա- զարդ հանդես: [Թիֆլիսում 1890 թվի հունվարի, հրատարակվելու մասին]: 1889, էջ 614:

2746. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆՆԱՆ ԻՍԱՀԱԿ: Կոնքի ու- սուցումն: [Դասավանդման մեթոդիկայի մասին]: 1889, էջ 385—352, 405—409:

2747. ՅՈՒՆԱԷԺ Իզմիրեանցի կտակը և նորա կա- տարումը: 1889, էջ 661—668:

Ստորագր. Կոստյակատար Կարապետ Եղյան:

(Պետերբուրգ):

2748. ՅՈՒՆԱԷԺ ծայրագույն վարդապետ Փինաշ- եան: [Հին-Նախիջևանի հայոթը: Մահախոսական]: 1889, էջ 530:

2749. ՆԱՀԱՊԵՏԵՆԱՆ ԱՐՇԱԿ [Ճամբարանի տե- սույ]: Տեղեկագիր հոգևոր ճամբարանի Մայր Աթո- ողյս ա. էջմիածնի 1888—89 ամի: 1889, էջ 568—581:

Նույն տեղում՝ Լիսիցեանց Ստեփան: Սուրբ հա- րիստիկական հանդիսականը: [Ճամբարանի տե- ճամբարանի հիմնարկության 15-ամյակի առթիվ]: 1889, էջ 582—585:

Տպագրական սխալ՝ 582—585 էջերը կրկնվում են երկու անգամ:

2750. ՆԵՂՈՍ շաբաթական լրագիր Յաղեքան- ղերիա: [Խմբագիր տեր Անտոն Ռշտունի: Հրատա- րակվելու մասին]: 1889, էջ 65:

2751. ՆՈՐ տարի: [Բարոյախոսություն]: Թարգմ.՝ Գ. Տ. Յ.: 1889, էջ 1—8:

2752. ՆՎԻՐԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ վան՝ վերանորո- գության Մայր տաճարի, 2000 ուրիշ]: 1889, էջ 1200S:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2753. ՆՈՒՐԱՏՈՒԹԻՒՆ: [Երևանի Գե- վորդյան Հակոբյանի՝ Երևանի Հայոց հոգևոր դպրոցից]: 1889, էջ 240:

2754. ՆՈՒՐԱՏՈՒԹԻՒՆ: [Զաքար Խախանյա- յան Ղարաձաղյանի կտակի մասին]: 1889, էջ 124:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2755. ՆՈՒՐԱՏՈՒԹԻՒՆ: [Եղիցի և ԱՍ գույնից՝ Մայր Աթոռին]: 1889, էջ 184:

2756. ՈՒՐԱՏՈՒԹԻՒՆ վաղելու: [Բարոյախոսու- թյուն]: Թարգմ.՝ Գ. Ե. Ա. [Գրիգոր եպիսկոպոս ԱՍ դափիրյանց]: 1889, էջ 615—626:

2757. [«ՊԱՐՄԻՑ» Նաբեղոյին Շահի այցը, Եվդո- պայից եւ վերադարձի ճանապարհին, էջմիածնի 1889, էջ 468—472:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2758. [«ՊԱՐՄԻՑ» Նաբեղոյին շահի այցը Եր- վան: Տեսակցություն կաթողիկոսի հետ: Այդ առթի- արտասանված ճաներ]: 1889, էջ 287—291:

Անվերնագիր՝ «Ազգային» խորագրի տակ:

2759. ՍԱՀԱԿՆԱՆ ՍԱՀԱԿ ՔԱՀ. (Տփլի- Առաջին եւ երկրորդ պատերազմ: Մի Աստուած կոտորել: [Բարոյ]: 1889, էջ 253—263:

2760. ՍՏԵՓԱՆՈՍ Պաղատան: [Մահախոսու- կան]: 1889, էջ 125—128:

Ստորագր. Ե. Մ.:

2761. [ՏԱԵՎ վանքի եկեղեցական-ծխալ միողալան դպրոցը քառանկյունների ընծայարան- փոխելու մասին]: 1889, էջ 122:

Անվերնագիր՝ «Պաշտոնական» խորագրի տա- 2762. ՆՈՒՆԱԿՆԱԿՆ Իզմիրեան կտակի գործն- դիր մնալուն լանճաճողովոյի հանդիսի Սահա- Մարդկային մրցանակաբաշխության ի 29 լուծի- 1889, [Կ. Պոլսում երրորդ տարեշրջանը]: 1889, 409—416:

(Շարունակելի)